מדרש · אגדה

משנת רבי אליעזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

משנת רבי אליעזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/משנת-רבי-אליעזר/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרשה א 4
פרשה ב 9
פרשה ג 12
פרשה ד 19
פרשה ה 29
פרשה ו 36
פרשה ז 43
פרשה ח 49
פרשה ט 55
פרשה י 64
פרשה יא 74
פרשה יב 81
פרשה יג 88
פרשה יד 96
פרשה טו 103
פרשה טז 111
פרשה יז 120
פרשה יח 122
פרשה יט 127
פרשה כ 136

פרשה א

בשם יוי אל עולם אתחיל לכתוב משנתו שלרבי אליעזר בעזרת מי לאבותינו על הים עזר אמר ר' אליעזר ביר' שמעון, כל מקום שאתה מוצא דבריו שלרבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בהגדה עשה אזנך כאפרכסת, שנ' להקשיב לחכמה אזניך תטה לבך לתבונה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמ' והיה העו'. למוד לך הגדה, שמתוך כך אתה מכיר את התו' ודרכי בוראך, ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו.

משלשים ושלש מדות ההגדה נדרשת בהן. מרבוי, ממיעוט, מרבוי אחר רבוי, ממיעוט אחר מיעוט, מקל וחומר מפורש, מקל וחומ' סתם, מגזירה שוה, מבנין אב, מדרך קצרה, מדבר שהוא שנוי, מסדור שנחלק, מדבר שהוא בא ללמד ונמצא למד, מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו שלראשון, מדבר הנתלה בקטן ממנו להשמיע את האוזן כדרך שהיא שומעת, משני כתובים המכחישין זה את זה עד שיבוא שלישי ויכריע ביניהן, מדבר מיוחד במקומו, מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, מדבר שנ' במקצת ונוהג בכל, מדבר שנ' לזה והוא הדין לחבירו, מדבר שנ' לזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחבירו, מדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן, מדבר שחבירו מוכיח עליו, מדבר שהוא מוכיח לחבירו, מדבר שהוא בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו, מדבר שהוא בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו, ממשל, מרמז, מכנגד שבו, מלשון גימטריא, [מחילוף האותיות], מלשון נטריקון, ממוקדם ומאוחר שהוא בענין, ממוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות.

א. מרבוי כיצד. הרבוי שלש לשונות, את, גם, ואף. את לרבות מנ', שנ' ויי פקד את שרה. אלו נא' ויי פקד שרה, הייתי אומ' שרה לבדה נפקדה, ת"ל את, רבה את הכל, מלמד שכל העקרות נפקדו עמה. וכן הוא אומ' צחק עשה לי אלהים. כיוצא בדבר, את פני מבין חכמה. אלו נא' פני מבין חכמה, הייתי אומ' לשעתו בלבד, וכשהוא אומר את, רבה את הכל לדורות ולדורי דורות. וכן הוא אומ' עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. גם לרבות כיצד, גם צאנכם גם בקרכם קחו. אלו נאמר צאנכם קחו בקרכם קחו, הייתי אומ' לא נתן להן אלא שלהן בלבד, ת"ל גם, ריבה, מלמד שנתן להן עדרים משלו ומשלשריו, לקיים מה שמשה אמ' גם אתה תתן ביד' זבחים ועולות. כיוצא בדבר אתה אומ' ומתו גם שני'. אלו נאמ' ומתו שניהם, הייתי אומ' האשה שנתחייבה מיתה והיא מעוברת ממתינין לה עד שתלד, ת"ל גם, ריבה את הולד למיתה, שאין ממתינין לה עד שתלד. אף לרבות כיצד, וירם את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו ויכה את המים ויאמר איה יי אלהי אליהו אף הוא ויכה את המים ויחצו המים ויעבר. מלמד שנעשה לאלישע

נסים בקריעת הירדן יתר מאליהו, שבפעם ראשונה שלאליהו היתה זכות צדיק אחד עומדת, וכאן הוא אומ' ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. מיכאן אתה דורש שמנה מופתים באליהו ושש עשרה באלישע. כיוצא בדבר אתה אומ' אף ברי יטריח עב. מה ת"ל אף, מלמד שענני מטר קשין והקב"ה מטריח עליהן להוריד מטר. ומנ' כשם שהוא מטריח עליהן להמטיר כך מטריח עליהם להפסיק אחר שהמטר יורד כל צרכו, ת"ל אף, רבה.

ב. ממיעוט כיצד. המיעוט שלש לשונות, אך רק, מן. אך למעט כיצד, וישאר אך נח. מה ת"ל אך, מלמד שאך נח היה גונח דם מפני הצנה. נמצינו למדין שאך מיעוט. כיוצא ב' אתה אומ' אך בעשור לחדש הש'. אלו נא' בעשור לחדש, הייתי אומ' יכפר על השבים ועל שאינן שבין, ת"ל אך, מיעט את הכפרה, שלא יכפר אלא על השבים בלבד. רק למעט מנ', רק אין יראת אלהים במק' הז'. מה ת"ל רק, יכול שלא יהוא יראים כל עיקר, ת"ל רק, מיעט את משמעו, שהיו יראין מעט, לכך מיעט, שלא היו יראים, משמעו באזניהם היו יראין, וכן הוא אומ' וייראו האנש' מאד. כיוצא בו את' אומ' ויאמר לו המלך עד כמה פעמים אני משביעך אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ייי. מה ת"ל, ויפצר בו מאד. יכול שאמר לו לא תדבר לי אלא אמת, ת"ל רק אמת, מלמד שלא אמרה מלבו, אלא לפי שהיה יהושפט מלך יהודה יושב שם. מן למעט כיצד, ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב. יכול כל היום כולו היה משה דן, אם כן אימתי תלמידיו למדין, ת"ל מן, מיעוט, מלמד שלא היה יושב כל היום כולו, שיערו חכ' עד שש שעות. כיוצ' בד' את' אומ' ירעם מן שמים ייי. יכול שהרעם נשמעת קצות השמים, ת"ל מן, מיעט, מלמד שאינו נשמע אלא כלפי אפרכיא שהוא נתבע לה. וכן הוא אומ' ירעם אל בקולו נפלאות, במקום שהוא צריך לחדש דבר.

ג. מרבוי אחר רבוי כיצד. גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך. אלו נאמר ארי ודוב, הייתי אומר שתי חיות רעות בלבד, וכשהוא אומר גם את הארי גם הדוב, הרי כאן שלשה רבויין, מלמד שהיו חמש חיות רעות, ארי ושני גוריו, דוב וגורו. כיוצ' בד' את' אומ' כי גם את בניהם ואת בנותי'. אלו נא' בניהם ובנותיהם, הייתי אומ' אין מקריבין לע"ז אלא בנים ובנות בלבד, ת"ל כי גם את, רבוי אחר רבוי. מלמד שאף אבותיהן ואמותיהן הן היו מקריבין לע"ז. אמ' ר' עקי', אני ראיתי גוי אחד שכפתו לאביו והקריבו לפני יראתו.

ד. ממיעוט אחר מיעוט כיצד. ויאמרו הרק אך במש' דבר ייי. רק מיעוט, אך מיעוט. אמרה וכי במשה דבר הקב"ה ולא באהרן, והלא דבר עמי עד שלא נידבר עמו, ובאהרן עד שלא נידבר עמו. ומנ' שנידבר עם מרים קודם למש'. שנ' ותקח מרים הנביאה אחות אה', והלא אף משה אחותו היא, אלא שהתחילה להתנבות משהיתה אחות אה' ועדיין

לא נולד משה. ומנ' שנידבר עם אהרן קודם למשה, שנ' ויבא איש האלהים אל עלי ויאמ' אליו כה אמ' יי הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצר' לבית פר', והיתה נבואתו כבושה שמונה מאות שנה ופ' ושש שנה. עד שבא יחזקאל ופירשה, שנ' ואמר אליהם איש שקוצי עיניו וגו'. אף משה רב' היה משתדל להיות אהרן שליח, שנ' ויאמר בי יי שלח נא ביד תשלח, מי ששלחתו כבר.

ה. מקל וחומר מפורש כיצד. כי את רגלים רצת וילאוך, [קל וחומר] ואיך תתחרה את הסוסים, ובארץ שלום אתה בוטח, [קל וחומר] ואיך תעשה בגאון הירדן, כיוצ' בד' את' אומ' ויאמר המלך לאסתר בשושן הבירה הרגו היהודים ואבד חמש מאות איש, קל וחומר בשאר מדינות המלך מה עשו.

ו. מקל וחומר סתום כיצד. נשבע להרע ולא ימיר. יכול אם נשבע להרע אינו מחליף, אם נשבע להטיב יחליף. וכי מה קשה על בני אדם לעשות, להרע לעצמן או להטיב לעצמן, אם להרע לעצמו אינו מחליף, קל וחומ' להטיב לעצמו. איזה הוא להרע לעצמו, שמותר לו לעשות. אמ' ר' יוחנן, כגון שאמר, והוא במדינת הים, אהא בתענית עד שאבוא לביתי. כיוצא בד' את' אומ' ושחד על נקי לא לקח. יכול על נקי לא לקח, [אינו נוטל שחד להרגו, אבל על רשע נוטל] שחד לפטרו. אמרת על מי [דרך בני] אדם ליתן שחד, על הצדיקים או על הרשעים, הוי' אומ' על הרשעים. אם על הצדיקים אינו נוטל שחד, קל וחומ' על הרשעים.

ז. מגזירה שווה כיצד. נזיר היה שמואל, כדברי ר' נוהראי, שנ' ומורה לא יעלה על ראשו. נא' בשמשון מורה ונא' בשמואל מורה. מה מורה האמור בשמשון נזיר, אף מורה האמור בשמואל נזיר. מורה מורה לגזי' שווה. כיוצ' בד' את' אומ' ויאמ' יי אל יהושע היום הזה אחיל גדלך. במה גידלו שהעמיד לו חמה ולבנה. ומנ' שכבר העמידן למשה מתחלה. כת' אחל תת פחדך. מה אחל שנ' ביהוש' העמיד לו חמה ולבנה, אף אחל האמור במשה העמיד לו חמה ולבנה אחל אחל לגזירה שווה.

ח. מבנין אב כיצד. זה היסוד, כל שהוא מלמד על כל מה שאחריו, מאימתי נקרא יסוד, משיהא הוא תחלה. אמ' ר' חייא, על כל דבר ודבר הקב"ה קורא משה משה, ומשה משיב ואומ' הנני. בנין אב לכולן, ויקרא אליו אלהים מתוך הס' ויאמ' משה משה ויאמ' הנני, לפי שזה הוא תחלה. כיוצ' בד' את' אומ' והיה כי יבצע יי את כל מעשהו בהר ציון וכו'. למה, כי אמר בכח ידי עשיתי. והקב"ה מושיבו ואומ' לו, היתפאר הגרזן על החוצב בו אם יתגדל המשור על מניפו, והלא אין אתה דומה אלא לקרדום שהאומן מבקע בו והוא אינו יכול לבקע כלום מעצמו, וכמטה הזה שאם אין אדם מכה בו אינו יכול להכות

הוא מעצמו. אף את כך, שאני רודה את עולמי בך ואתה מתגאה ואומ' בכוח ידי עשיתי. לפיכך לכן ישלח האדון יי צב' במשמניו רזון. אף כל מלכי אומות העולם על דבר זה הן נידונים, ומפני מה פירשו באשור בלבד, מפני שהוא בנין אב, בתחלה.

ט. מדרך קצרה כיצד. ואהיה מתהלך באהל ובמשכן. מאהל אל אהל וממשכן אל משכן צריך לומ', אלא שדיבר הכת' דרך קצרה. מאימתי הדבר נידון בדרך קצרה, משיצטרך לו הענין ודאי. כיוצ' בד' את' אומ' ותכל דוד המלך לצאת אל אבשלום, צריך לומ' ותכל נפש דוד המלך לצאת, אלא שדיבר הכת' בדרך קצרה. אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר, נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות יי.

י. מדבר שהוא שנוי כיצד. אמ' ר' יוסי בן חנינה ארבעים ושתים שנה היה הרעב ראוי לבוא למצר', שכן פרעה רואה שבע פרות ושבא שבלים, הרי ארבע עשרה שנה, והוא אומ' ליוסף שבע פרות ושבע שבלים ראיתי, הרי שמונה ועשרים, ויוסף חוזר ואומ' לפרעה ושבע הפרות הרקות והרעות העולות אחריהן שבע שנים הנה ושבע השבלים הרקות שדופות הקדים יהיו שבע שני רעב, הרי אלו ארבעים ושתים שנה. לא עשה שם הרעב אלא שתי שנים, וכיון שירד יעק' אבי' למצר' ובירכן כלה הרעב. ואימתי חזרו אותן ארבעים שנה, בימי יחזקאל, שנ' ונתתי את ארץ מצר' שממה בתוך ארצ' נשמ' ועריה בתוך ערים מחרבות תה' שממה ארבעים שנה והפיצותי את מצרים בגוים וזיריתים בארצות. הוי לא נשנה אלא לצורך. כיוצא בד' אתה אומ' אל תבטחו לכם על דברי השקר לאמר היכל יי היכל יי היכל יי. למה נשנה שלשה פעמים. אמ' להן, אל תבטחו על שלש פעמים שאתם חוגגים בשנה, שאם אין אתם עושין רצוני אף חגיכם אינן כלום. וכן הוא אומ' שנאתי מאסתי חגיכם. ד"א אמ' להם, ראו שלשה מקדשות שחרבו, נוב ושילה וגבעון, הזהרו שלא יחרב אף זה.

יא. מסדור שנחלק כיצד. כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן לא הטהרו כי אכלו הפסח בלא ככת' כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר יי הטוב יכפר בעד, בעד מי, בעד כל לבבו הכין לדרוש האלהים ויי אלהי אבותיו ולא בטהרת הקודש. סדור ראוי להיות, אלא שנחלק. מאימתי דנין אותו בסדור, משינהוג בענין. כיוצ' בד' את' אומ' כי לבם צפנת משכל על כן תרומם, למי, לחלק יגיד רעים, למי שהוא חולק על דברי רעיו. ועיני בניו תכלינה, סדור ראוי להיות, אלא שנחלק.

יב. מדבר שהוא בא ללמד ונמצא למד כיצד. כקדח אש חמסים מים תבעה אש. לא שמענו במעשה בראשית שליהט האש את פני הרקיע, וכשהוא בא למתן תורה הוא אומ' לו קרעת שמים ירדת מפניך הרים נזלו. כשם שעשית במעשה בראשית, כך עשית

במתן תורה. מלמד, שכשאמר הקב"ה יהי רקיע בתוך המים, וכבר נבראו ביום ראשון, אלא שלא היו מצוחצחות עד שיצאה האש מלמעלן וליחכה את פני הרקיע. בא מעשה בראשית ללמד על מתן תורה ונמצא למד ממנה. כיוצא בד' אתה אומ' קולה כנחש ילך. לא שמענו בנחש שהיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, וכשהוא בא למפלתה שלמצר' אמ' קולה כנחש ילך. מלמד שבשעה שאמ' הקב"ה לנחש על גחנך תלך, ירדו מלאכי השרת וקיצצו את רגליו, והיה קולו הולך מסוף העו' ועד סופו. בא הנחש ללמד על מפלתה שלמצרים ונמצא למד ממנה.

יג. מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו שלראשון כיצד. ויברא אלהים את האדם בצלמו, הרי כלל, ואחר כך פירט את מעשיו, וייצר יי' אלהים את האדם, ויפל יי' אלהים תרדמה על האדם, ויבן יי' אלהים את הצלע. השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו שלראשון. כיוצ' בד' אתה אומ' חזון ישעיהו בן אמוץ, הרי זה כלל, ואחר כך הוא פורט בשנת מות המלך עזיהו, בשנת מות המלך אחז, ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו. השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו שלראשון.

יד. מדבר הנתלה בקטן ממנו להשמיע את האוזן כדרך שהיא שומעת כיצד. יערף כמטר לקחי, וכי הגשמים גדולים מן התורה שהתורה נתלית בהן, אלא לפי שהגשמים מרוין את הכל, להשמיע את האוזן כדרך שהיא שומעת. כיוצ' בד' את' אומ' אריה שאג מי לא ייירא יי' אלהים דבר וגו'. וכי מי נתן כח וגבורה בארי, אלא מי שאמ' והיה העו'. אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו, להשמיע האוזן כדרך שהיא שומעת.

טו. משני כתובים המכחישין זה את זה עד שיבוא הכת' השלישי ויכריע ביניהן כיצד, כת' אחד אומ' ותהי' ישר' שמונה מאות אלף איש [חיל] שלף חרב ואיש יהודה (ובנימין) חמש מאות אלף איש (שלפ' חרב), וכת' אחד אומ' ויהי כל ישר' אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות (אלף) ושבעים אלף [איש] שלף חרב. נמצא ביניהן שלש מאות אלף. הללו מה טיבן. הכריעו ובני ישר' למספרם ראשי האבות ושרי האלפים והמאות ושטריהם המשרתים את המלך לכל דבר המחלקות הבאה והיצאת חדש בחדש לכל חדשי השנה. המחלוקת האחת עשרים וארבעה אלף. מלמד ששלש מאות אלף כתובים היו בטומסו שלמלך ולא היו צריכין להימנות. הא כיצד. ארבע ועשרים אלף, לשנים עשר חדש, הרי כאן מאתים שמונה ושמונים אלף, נשתיירו שם שנים עשר אלף לנשיאי ישראל, השליכן הכת' כאן וחזר וכללן להלן. כיוצא בדב' את' אומ' כת' אחד אומ' כי אם אל המק' אש' יבחר יי' אלהיכם מכל שבטיכם וכת' אחד אומ' כי אם במקום אש' יבחר יי' באחד שבטיך, והכריע ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות.

והלא לא נקנה אלא בחמשים, שנ' ויקן דוד את הגורן [ואת הבקר] בכסף שקלים חמשים, ומה ת"ל שש מאות, אלא שנתן דוד חמשים מכל שבט ושבט, ונמצא נתן משלו חמשים, בלבד שלשבט יהודה, נמצאו שני כתובים קיימין באחד, שבטיך ומכל שבטיכם. ר' נחמיה אומ', דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר, שהן צריכות להביא להן ראייה ממקום אחר. וכן הוא אומר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה.

פרשה ב

טז. מדבר מיוחד במקומו כיצד. ותדר נדר ותאמ' יי' צב' אם ראה תראה. למה נתיחד כאן השם הזה. אמרה חנה לפני הקב"ה, רבונו של עולם, שתי צבאות בראת בעולמך, העליונים לא פרין ולא רבין ולא מתים, התחתונים פרין ורבים ומתים, אם מן התחתונים אני, אהא פורה ורובה ומתה, ואם איני פורה ורובה, אהא מן העליונים ולא אמות. כיוצ' בד' את' אומ' כי שנא שלח אמ' יי' אלהי ישר'. למה נתיחד כאן השם הזה, והלא בשלש נבואות הללו, חגי זכריה ומלאכי, אין בהן כלשון הזה. אלא כך היו מנחמין את ישר', ואומ' להן, אע"פ שנשנאתם ונשתלחתם מכל מקום, אלהיכם הוא, ושמו מיוחד עליכם.
יז. מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר כיצד. ויטע יי' אלהים גן בעדן מקדם, ויצמח יי' אלהים מן האדמ'. שמענו שברא הקב"ה לאדם בגן עדן כל מיני מאכל וכל מיני מגדים, אבל לא שמענו שברא לו חופות של זהב ושל אבנים טובות ושל מרגליות, והיכן שמענו, להלן, כשהוא אומ' לחירם מלך צור בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתיך. אמ' לו, שמא אתה הוא אדם הראשון שעשיתי לו כל הכבוד הזה. כיוצ' בד' את' אומ' משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימ', משפחת הגירשוני [וגו'], אבל לא שמענו שצוה הקב"ה שיעשה את בניו ארבע ועשרים משמרות. והיכן שמענו, להלן, אלה פקדתם לעבדתם לבית יי' ביד אהרן אביהם כאשר צוהו יי' אלהי ישראל. מלמד שהיתה מצוה זו ביד מש' ואהרן.
יח. מדבר שנאמר במקצת ונוהג בכל, אם כן מפני מה נאמ' במקצת מפני רוב כיצד. ובשר בשדה טר' לא תאכלו. בשדה ולא בעיר. אלא שדיבר הכת' בהווה, שדרכו להיטרף בשדה יותר מן העיר. כיוצ' בד' את' אומ' כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מק' לילה. אין לי אלא מקרה לילה, מקרה יום מנ', ת"ל ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע. אם כן למה נא' מקרה לילה, [שדבר הכתוב בהווה], שדרכו שלכך בלילה יותר מן היום. כיוצ' בד' אתה אומ' אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער. אין לי אלא עני, עשיר מניין,

שנ' כן אורחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח. אם כן למה נא' עני, שדיבר הכת' בהווה, שדרכו שלעני ליגזל יתר מן העשיר.

יט. מדבר שנ' לזה והוא הדין לחבירו כיצד. ויצר את שני העמודים נחשת שמונה עשרה אמות קומת העמוד האחד וחוט שתים עשרה אמה יסוב את העמוד השני, והוא הדין לראשון. כיוצ' בד' את' אומ' אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. אין אתה יכול לומ' שיש לצדיק אור בלא שמחה ולישרי לב שמחה בלא אור. אלא אור לצדיק והוא הדין שמחה, שמחה לישרי לב והוא הדין אור. מאימתי דנין אותו בכך, כשיתקבצו שניהן כאחד.

כ. מדבר שנ' לזה ואינו ענין לו אבל הוא ענין לחבירו ואתה נותן לו ענין וענין לחבירו מי שצריך לו אינו ענין לו כיצד. וזאת ליהודה ויאמ' שמע יי' קול יהודה. אם אינו ענין ליהודה, שהרי כבר נאמ' שמע יי' קול יהודה, תנהו ענין לשמעון, שהרי שמעון צריך לו ואין יהודה צריך לו. ומנ' אתה יודע. כיון שבירך משה רבינו את ראובן פתח וזאת ליהודה, ובברכה הזאת לשמעון. כיוצ' בד' את' אומ' גם זרע יעק' ודוד אמאס. אם אינו ענין ליעק', שהרי הוא אומ' מקחת מזרעו משלים שלזרע אבר' יצח' ויעק', תנהו ענין לאהרן, ראיה לדבר מקחת מזרעו משלים בני אה' ובני דוד, עליהם הכת' אומ' הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר יי' בהם וימאסם, אף כאן הוא אומ' גם זרע יעק' ודוד אמאס.

כא. מדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן כיצד. צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה. יכול כשם שהתמר אין לו צל ועושין ממנו כלים כך הצדיק, ת"ל כארז בלבנון ישגה. או מה הארז שאינו עושה פירות כך הצדיק, ת"ל כתמר. נמצא נותן לו כח היפה שבשתיהן. ועוד למה נמשלו הצדיקים בתמרים ובארזים. שהתמרים והארז אם נקצצו אינן עולין, כך הצדיק' אם נקצצו מי יוכל לעלות במקומן.

כב. מדבר שדבר מוכיח עליו כיצד. מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק חמה עזה. הראשון מוכיח. כיוצא בו את' אומ' שמנו עשתו גם עברו דברי רע דין לא דנו דין יתום ויצליחו. משמע דין לא דנו ודין יתום לא יצליחו. הראשון מוכיח על חבירו השני. [כיוצא בו, כי לא בחרוץ יודש קצח [ואופן עגלה על כמון יוסב]. משמע כי לא הראשון מוכיח על חבירו השני].

כג. מדבר שהוא מוכיח על חבירו כיצד. קול יי' יחיל מדבר יחיל יי' מדבר קדש. וכי מדבר קדש חל בלבד מלפני הקב"ה, והלא כל המדברות חלות מלפניו, והלא נא' מדבר קדש להוכיח על המדברות כולן. כיוצא בד' את' אומ' קול יי' יחולל אילות. וכי האילות

בלבד חלות מלפני הקב"ה, והלא כל הנפשות חלות מלפניו. אם כן למה נא' איילות, מפני שהן תקיפין וקלים בריצה. וראייה לדבר, משוה רגלי כאילות.

כד. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו כיצד. וישלח יהוש' בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש לאמ' לכו ראו את הארץ ואת יריחו. יריחו בכלל היתה, ולמה יצאת מן הכלל ללמד על עצמה, שהיתה שקולה כנגד כל ארץ ישר'. כיוצ' בו את' אומ' ויפקדו מעבדי דוד תשעה עשר איש ועשאל. עשאל בכלל היה, ולמה יצא ללמד על עצמו, שהיה שקול כנגד כולם. כיוצ' בו אתה אומר ביום הציל יי' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול. שאול בכלל היה, ולמה יצא ללמד על עצמו, שהיתה רדיפתו קשה כנגד כל אויביו.

כה. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חבירו כיצד. ולא תקחו כפר לנפש רוצח. והלא הריגת הרוצח בכלל העונשין היתה, ולמה יצאת ללמד. לרוצח אין לוקחין כופר, אבל לוקחין כופר לשן ועין ויד ורגל ולשאר חבילות.

בד"א, בדברי קבלה, אבל בדברי תורה ומצות אין אתה יכול לדרשן בלשון הזה.

כו. ממשל חוץ משלשה דברים שהיה רבי ישמעאל דורש במקום משל, והלכה כמותו בשנים. אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו. על בריו. שאם אתה אומר על מקלו, עדיין חולה הוא, אלא מלמד שקרא הכת' גופו כנשען על מקלו. [כיוצא בו], אם זרחה השמש עליו דמים לו. וכי עליו לבדו זורחת, והלא בכל העולם היא זורחת. אלא מה השמש שלום לעולם אף ההורג זה, אם יודע שלא בא על עסקי נפשות אלא שלום היה לו עם בעל הבית, יהא חייב בעל הבית בדמיו. באלו ההלכה כיר' ישמעאל.

כז. מכנגד. מניין שדורשין כנגד באגדה, שנ' במספר הימים אשר תרו את הארץ. וכן הוא אומ' ויאמר יוי אל יהוא יען וגו' [בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל]. למה בני רבעים, כנגד ארבעה דורות שהיתה משפחת בית אחאב קיימת ונעקרה על ידו. ואילו הן, עמרי, אחאב, יורם, ובניו (וארבעים בנים שהיו לו). [ומנין שהיו לו בנים], שנ' ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה.

כח. מרמז מניין שדורשין בלשון רמז, שנ' כה אמר יוי אלהי ישראל על הרועים הרועים את עמי אתם הפיצתם את צאני ותדיחום ולא פקדתם אותם. וכן הוא אומ' ואם משא יוי תאמרו לכן כה אמר יוי יען אמרכם את הדבר הזה משא יוי ואשלח אליכם לאמר לא תאמרו משא יוי, לכן הנני ונשיתי אתכם נשוא ונטשתי אתכם ואת העיר אשר נתתי לכם ולאבתיכם מעל פני. וכן הוא אומ' ותאמרו לא כי [על] סוס ננוס על כן תנוסון. בו בלשון שחטאו בו בלשון נדונו.

כט. מלשון גמטריא. מניין שדורשין גמטריא בהגדה. הרי כבר נאמ' שמונה עשר ושלוש מאות וירדף עד דן, זה אליעזר, דחשבניה הכי הוי.
ל. אם לדמת האותיות, הרי כבר נאמ' הנני מעיר על בבל ועל יושבי לב קמי. בגימטריא את מחליף לב קמי באת בש, נמצא כשדים.
לא. נוטריקון. מניין שדורשין נוטריקון. ת"ל אברהם, אב המון, כרמל, רך מל, דבר שהוא רך ונמלל ביד. וכן הוא אומ' והוא קללני קלל' נמרצת, נמרצ"ת מלשון נוטריקון, נואף, ממזר, רוצח, צורר, תועבה.
לב. ממוקדם ומאוחר שהוא בענין כיצד. ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל יוי. והלא אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד, שנ' ויבא המלך דוד וישב לפני יוי ויאמר מי וגו', ומה ת"ל ושמואל שוכב בהיכל יוי. אלא מוקדם הוא, ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שוכב במקומו. כיוצא בו עיני יוי אל צדיקים, פני יוי בעשי רע, צעקו ויוי שמע, מוקדם הוא.
לג. [ממוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות כיצד. ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת. אימתי נכתבה פרשה זו, אחר מלחמת המלכים. והמעשה הזה היה קודם שיצא אברהם מחרן חמש שנים, שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר ר' יוסי, אין אתה מוצא חשבון זה, אלא [משבעים] שנה לאברהם שנגזרה גזרה של ענוי בין הבתרים. הא למדת, שגזירת עינוי היה חמש שנים קודם ליציאת אברהם מחרן ונכתבה מאוחרת. כיוצא בו, וידבר יי אל משה במדבר סיני, ואח"כ כתיב ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וגו'. והלא הקמת המשכן היה מוקדם, שהוקם באחד בניסן בשנה שנייה, שנא' ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן. אלא מכאן אתה למד שהמוקדם מאוחר הוא בפרשיות].

פרשה ג

מרמז ממשל דברה תורה בלשון בני אדם. ממדרש, נדרש לכמה טעמים, ארבעים ותשעה. שבע פעמים, הרי כאן שלש מאות וארבעים ושלש. שלשה ימים אותו ואת שבעת הימים. ר' אומ' חולק את הלילות לבד ואת הימים לבד, ולילי רביעי מהן, הרי כאן שבעת ימים. שלש שימשו בהן חמה ולבנה עד תחלת יום רביעי.
בפורענותן שלרשעים מניין אתה למד, וכאור בקר יזרח שמש. כנגד האורה שהקב"ה מחדש לצדיקים שלש מאות וארבעים ושלש כפלים, הוא נותן כך חום בשמש להפרע

מן הרשעים על אחד שלש מאות וארבעים ושלשה כפלים, שנ' וכאור בקר יזרח שמש. כנגד הטובה שהוא משפיע לצדיקים, כך הוא נותן פורענות לרשעים.

ומנין שהוא מלהט את הרשעים בחמה, שנ' כי הנה היום בא בוער כתנור. למה הוא נמשל בתנור, והלא חמתו של כבשן גדולה מן התנור. אלא הכבשן הזה, כשהיוצר הזה משקע בו כלים, אי אפשר להוציא ממנו אחר כך, אבל התנור אפשר שיוציא ממנו. כך הן הרשעים, כל זמן שהן בחיים אפשר להן להאיר, שנ' אל כל החיים יש בטחון, אל תתיאש בתשובתו עד שימות, שנ' במות אדם רשע תאבד תקוה. ר' יהודה בר אלעאי אומ', אש היא שהיא יוצא' מגופו של רשע ומלהטתו, שנ' תהרו חשש תלדו קש.

הא לפי שהיו דברי תוכחות לפיכך פירט בהן הכתוב ואלה דברי, אלו הרכות שבהן. וכן הוא אומ' ואלה הדברים אשר דבר יוי אל ישראל ואל יהודה. וכי לא נתנבא ירמיה אלא אלו בלבד, ומפני מה הוא פורט בהן ואלה הדברים. מלמד שהיו תוכחות. ומניין שהיו דברי תוכחות. צא ולמד מן הרכות שבהן, כי נדחה קראו לך. הוכיח את השארית שנשקעו בארצות שבים, על ידי שאינן זוכרין בית המקדש.

ובמה הן צריכין לזכרו. סיידו את בתיהן, משירין מקצת, אמה על אמה. עשו את תכשיטיהן, משיירין מקצת. עשו סעודתן, משיירין מקצת. אפי' שרי מלך בבל נתחרט בהן אחר שהחריבו את ירושלם והיו מתאבלין עליה כל שבעים שנה עד שנבנתה, שנ' וישלח נרגל שנאצר ורנם מלך ואנשיו בית אל לחלות את פני לאמר לכהנים אשר בבית יוי צבאות. מי הוא שראצר ואנשיו, אלו שרי מלך בבל, שנ' ויבאו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך נרגל שראצר.

ד"א במה הן צריכין לזכרו. בתפלותיהן, אומרין רחם על עירך ועל היכלך ועל ציון. היה ר' נתן אומ', מניין שלא יאמר אדם איני מתפלל על בית המקדש שיבנה ועל גלות ישראל שיתכנסו ועל המתים שיחיו, ת"ל אם ענה תענה אתו, וחרה אפי והרגתי אתכם. וכי אי זו מדה מרובה, מדת הטוב אם מדת הפורענות, הוי אומ' מדת הטוב מרובה ומדת הפורענות מעוטה. והרי דברים קל וחומר, ומה אם מדת הפורענות, שהיא מעוטה, כשהיחיד צועק על הרבים הקב"ה שומע תפלתו והבית חרב והעם גולין והחיים מתים, קל וחומר כשהיחיד מתפלל על הבית שיבנה ועל גליות שיתכנסו ועל המתים שיחיו שהקב"ה שומע תפלתו.

ד"א במה הן צריכין לזכרו. אפי' בני מזרח, אפי' הנדויים [באיי הים], צריכין לגשמים בתקופת תמוז, אינן שואלין את הגשמים אלא בעת שארץ ישראל צריכין להן. שאם תאמר ישאלו בעת שהן צריכין להן, אפי' בימות החמה, נמצאו רואין את עצמן כאלו

הן בארץ שלהן, אלא יהו רואין את עצמן כאלו הן באכסניא ולבם מכוון לארץ ישראל, ושאלתו בעונתו. אם כן, היכן שואלין את הגשמים בשצרכו להן, בשומע תפלה, כל יחיד ויחיד לעצמו.

ד"א במה הן צריכין לזכרו. במצוות שהיו נוהגות בבנינה, והיה להן בהתרין רוח, ועכשיו צריכין להחמיר בהן. מכאן אמרו, משקרב העומר הותר החדש מיד. משחרב בית המקדש, התקין רבין יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף כלו אסור לאכל בו.

ד"א במה צריכין לזכרו. לזכור מדותיו ובניניו ואת שעריו ואת כל תכונתו. וצריכין לדרוש ולומר, ההיכל מאה ברום מאה, עזרת ישראל היתה ארך קפ"ז על רחב אחת עשרה, עזרת הכהנים היתה ארך קפ"ז על רחב אחת עשרה. עזרת הנשים היתה ארך קל"ה על רחב קל"ה, שנ' סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה, שיתו לבכם לחילה [וגו'], תספרו לדור אחרון. וכן ירמיה אומ' הציבי לך ציונים, אע"פ שאתם גולין לבין האומות, היו מצויינים במצוות. שימי לך תמרורים, זכרו חרבן הבית. שיתי לבך למסלה דרך הלכתי, דעו על זו עבירות גליתם מארצכם, אל תשובו לעשות כמותן. ואם עשיתן כן, שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה, אל תשובו לעשות כמותן. שכן הוא אומ' ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי. אע"פ שהכתוב אומ' פליטים מחרב הלכו, אל תעמדו, זכרו מרחוק את יוי וירושלם תעלה על לבכם, ואומ' ויראו ממערב את שם יוי וממזרח שמש את כבודו, ואומ' ואזרעם בעמים ובמרחקים [יזכרוני]. הא למדת, שכל הזוכר הוא חי והוא שב, ושאינו זוכר אינו חי ואינו שב.

הא לפי שהיו דברי תוכחות פרטן הכתוב בפני עצמן. ואלו הן הרכות שבהן.

וכן הוא אומ' דברי עמוס. והלא עמוס בתוך שנים עשר נביאי', ומפני מה לא נאמ' בכלן דברי אלא בו. מלמד שהיו בדריו דברי תוכחות. ומניין שהיו דבריו תוכחות. צא ולמד מן הרכות שבהן, כי הנה יוצר הרים ובורא רוח. שקל להן הקל שבקלין והכבד שבכבדין. אמ' להן הקב"ה, אני עושה עמכם חשבון מדבר שהוא קל כזה ועוד דבר שהוא כבד כזה, קל וחומר בשאר דברים.

ד"א מה ענין רוח אצל הרים. אמ' להן, ההרים הללו תלויין על הרוח, וכשהכעיסו יושביהן השליט את הרוח להפכן, שנ' בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים. וכי איזו שורש יש להרים, הוי אומ' שהן תלויין בדבר. הזהרו שמא תכעיסוהו ויעשה לכם כן.

ד"א מה ענין רוח אצל הרים. אמ' להן, בשעה שהרוח יוצא מלפני הקב"ה הוא שולחו ומתיש את כוחו בהרים ובגבעות, עד שלא ישלחנו לישוב, שלא יזיק את הבריות, שנ'

לעשות לרוח משקל. הזהרו שלא תכעיסוהו ויוציא שלא במדה ויחרב העולם, שנ' כי הוא לקצות הארץ יביט.

ד"א מה ענין רוח אצל הרים. אמ' להם, מה אם כשעמדתם על הר סיני, ונגלה עליכם הקב"ה לתת לכם את התורה, יצאת רוחכם ולא יכלתם עמוד, קל וחומר אם הכעסתם ונגלה עליכם בקצף, היאך אתם יכולין לעמוד. וכן הוא אומ' כי כהר פרצים יקום יוי, כדרך שעשה לדוד בבעל פרצים, כעמק גבעון ירגז, בדרך שעשה ליהושע בגבעון. עם מי הוא עושה כן, עם מי שזרים מעשיו ונכריה עבודתו.

ד"א מה ענין רוח אצל הרים. אמ' להם, על מי אתם נשענים, לא על זכות אבות ועל הנביאים. הרים אלו האבות, שנ' הביטו אל צור חצבתם. רוח, אלו הנביאים, שנ' ורוחי עומדת בתוככם אל תיראו. דעו שהוא בוראן והוא יוצרן ואינן מחניפין לכם. חזרו ישראל ואמרו, כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו.

וכן הוא [אומר] דברי קהלת בן דוד. וכי לא נתנבא שלמה אלא אלו בלבד, ולמה פרט הכת' בהן דברי. מלמד שהיו דברי תוכחות. צא ולמד מן הרכות שבהן, דור הולך ודור בא. אמ' להן, מעונתיכם נעשה סידורו של עולם, דור הולך ודור בא. והרי הדברים קל וחומר, ומה אם על סדרו של עולם כך הוא מכאיבנו, קל וחומר על שנויו, אם נשתנה עלינו.

ר' יהושע בן קרחה אומ', מפורענותן שלרשעים למדנו מתן שכרן שלצדיקים. מה כת' למעלה מן הענין, הבל הבלים. וכי מי עושה הבלים, הצדיקים או הרשעים, הוי אומ' הרשעים, וזו פורענותן, דור הולך ודור בא, הן בלין והעולם קיים. מכאן למדנו, שהצדיקים, שאינן עושין הבלים, ארץ הולכת וארץ באה והדור קיים לעולם, עולם נכנס ועולם יוצא והן קיימין. וכן הוא אומ' כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה. והרי דברים קל וחומר, ומה השמים והארץ, [ש]לא נבראו אלא לכבוד הצדיקים בלבד, הן קיימין, צדיקים עצמן על אחת כמה וכמה. ר' שמעון בן יוחאי אומ', הרי הוא אומ' כי כימי העץ ימי עמי, עץ זו התורה, והלא דברים קל וחומר, ומה אם תורה, שנבראת ללמד את עושיה, כך היא קיימת, עושיה עצמן על אחת כמה וכמה.

מניין למתן שכרן שלצדיקים מפורש מן התורה. שנ' שכרך הרבה מאד. והלא דברים קל וחומר, ומה אברהם אבינו, שלא נצטוה על דקדוקי התורה, נאמ' לו שכרך הרבה, המקימים תרי"ג מצות על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומ' שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תחת, ואומ' כי ההרים ימושו וגו'.

ר' יוסי אומ', נפשך לידע מתן שכרן שלצדיקים, צא ולמד מאדם הראשון, שנצטוה על מצוה אחת בלא תעשה ועבר עליה, כמה מיתות נקנסות עליו ועל בניו ועל בני בניו עד סוף כל הדורות. וכי אי זו היא מדה מרובה, מדת הטוב או מדת הפורענות, הוי אומ' מדת הטוב מרובה ממדת הפורענות. ומה אם מדת הפורענות, שהיא מעוטה, כך, נקנסה בה מיתה עד סוף הדורות, המקיים את המצוות על אחת כמה וכמה שיחיה הוא ודורותיו ודורות דורותיו עד סוף כל הדורות.

ר' מנחם בר יוסי אומ', נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים, צא ולמד מן הנהנה מן ההקדש. מה כתיב בו, נפש כי תמעל מעל. ובמה הוא חוטא, אפי' בפרוטה. וכמה היא פרוטה, אחד ממאה ותשעים ושנים בדינר. וכמה הוא חייב להקריב, איל אשם בשתי סלעים. נמצאו שתי סלעים שמונה דינרין, כל סלע מארבעה דינרין. חשוב לך כמה פרוטות בשמונה דינרין, שנ' בערכך כסף שקלים בשקל הקדש, אלף וחמש מאות ושלשים ושש. אם כך ענש הכת' למי שבאת על ידו מעילה, קל וחומר ישלם שכר לעושי מצוות, שמדת הטוב מרובה.

ר' יוסי הגלילי אומ', נפשך לידע מתן שכרן של מצות, צא ולמד ממחויבי אשם תלוי, שנ' ואם נפש כי תחט' ועשתה אחת מכל מצות יוי וגו', והביא איל תמים מן הצאן, הרי הכת' ענש את שאינו יודע. אם כך ענש את מי שאינו יודע, על אחת כמה וכמה יענוש את מי שהוא יודע. ואם על אחת כמה וכמה יענוש את מי שהוא יודע, על אחת כמה וכמה ישלם שכר למי שהוא עושה מצות, שמדת הטוב מרובה.

ר' אומר, נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים, צא ולמד מן הגולה לערי מקלט, שנ' לנוס שמה כל מכה נפש בשגגה. והרי הכתוב קורא מכה נפש למי שהורג בשגגה. והרי דברים קל וחומ', אם כך קרא למי שהרג בשגגה, קל וחומ' שיקרא צדיק למי שעשה מצות בשגגה. ואם הוא עשה מצוה בשגגה קוראו צדיק, קל וחומר כשהוא עושה בגלוי, שמדת הטוב מרובה. ומפני מה ענש הכת' למי שהרג בשגגה ואת מי שחטא בשגגה, כדי לעשות סייג לתורה, כדי שיאמ' אדם, אם כשאני שוגג אני מתחייב, קל וחומר כשאני מזיד. ד"א שלא יטעום טעם החטא וילך ויעשה כן פעם שניה, ואומ', מה הראשונים פוטר אני, אף השניים פוטר אני.

ר' אלעזר בן עזריה אומ', נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים, הרי הוא אומ' כי תקצר קצירך. הרי הכת' קובע ברכה למי שבאת על ידו מצוה בשכחה. אם כך קבע הכת' לשוכח, על אחת כמה וכמה ישלם שכר לעושה בדעת. וממתן שכרן של צדיקים את יודע פירעונותן של רשעים.

הא לפי שהיו דברי תוכחות פרט בהן הכת' דברי בפני עצמן, ואלו הרכות שבהן. אף כאן אתה אומ' דברי אגור בן יקה. למה פירט בהן הכת' דברי בפני עצמן. צריך לפרוט דברי למואל, מפני שכת' משא אשר יסרתו אמו. אבל כאן, מפני מה פירט בהן הכת' דברי, שהן דברי תוכחות. ומניין שהן דברי תוכחות. צא ולמד מן הרכות שבהן, ארבעה הם קטני ארץ. ראה חכמתו שלשלמה, שאמ' ארבעה הם קטני ארץ, מניח את בני אדם החכמים הנבונים ומשבח את השרצים. אלא שמצאן מתחכמין לחיי שעה יותר ממה שבני אדם מתחכמין לחיי העולם הבא. והוא פורט את מעשיהן לארבעה פנים.

כיצד. הנמלים עם לא עז. הנמלים הללו, כשהן מבקשין לצאת בימי החמה מחוריהן, הן משלחין תייר לפניהן לידע אם פג השרב, ואם לאו, וכשהוא בא ואומ' פג השרב הם יוצאין, ואם מצאו החום, הן חוזרין אפילו כמה פעמים. ואתם, הרי התייריו נשתלחו לפניכם, אלו הנביאים, ובאו והודיעו אתכם שיש דין וחשבון, ואין אתם שומעין להן, שנ' אשר אמרו לרואים לא תראו, סורו מני דרך, לכן כה אמר קדוש ישראל יען מאסתם בדבר הזה, לכן יהיה לכם העון הזה כפרץ נחל נובע כחמה נשגבה. ועושין להן בתים בארץ, תחתיים שניים ושלישים, ואינן נותנין את חטיהן בתחתונים, שלא יאבדו בטינה, ולא בעליונים, מפני הגשמים, אלא בבונונית. הרגישו בטינה, הן מוצאין את חטיהן ושוטחין אותן בחמה, ונותנין את המטונף למעלה, שלא יטלנו אדם. ואין הנמלה אוכלת בכל שנה אלא חצי חטה, ראיה לדבר שאין מוסיף בגופה ואינה מוציאה צואה. והרי הדברים קל וחומ', ומה מי שאינן אוכלין אלא חצי חטה בשנה, הרי הן מתחכמין להכין בקיץ לחמם, ואתם לא תתחכמו להכין לכם צדה מן העולם הזה לעולם הבא, מן היבשה לים, מן הישוב למדבר, מערב שבת לשבת. וכן הוא אומר מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין, ואומ' תאות עצל תמיתנו, ואומ' עובד אדמתו ישבע לחם.

שפנים עם לא עצום. לא היה לכם ללמד מן השפנים הללו. נקרין להם בתים בסלע, לא במקבות ולא בגרזין, ולא בכל כלי ברזל, אלא בפיהן. ואין עושין לפני בתיהן מדרון, שלא יציצו בהן החיות. ואין עושין לפניהן פסגה, שלא ירדו עליהן גשמים. אלא עושין לפנים בתיהם מדרון, כדי שיצאו הגשמים וילכו להן, וחוצה לו פסגה, כדי שלא יציצו בהן חיות. ומה אלו, שאין בהן כח, הן מתחכמין לעשות דבר המגין עליהם, ואתם לא תעשו לכם דבר שיגין עליכם. וכן הוא אומ' בקשו את (פני) יוי כל ענוי ארץ אשר משפט פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף יוי, ואומ' מי יתן בשאול תצפינני, ואומר תסתירם בסתר פניך.

מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו. לא היה לכם ללמוד מן הארבה. הארבה הזה, אע"פ שאין לו מנהיג, אינו יוצא סירוגין סירוגין, אלא לגיונות לגיונות, ואתם למה תחלקו זה על זה ותהיו סיעות. וכן הוא אומ' גבר מחליק על רעהו. אין אחד מהן הולך, רץ ואינו מתעכב. ואין אחד מהן נכנס בתחומו של זה. וכן הוא אומ' הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו. והוא מזדרז לבקש חיים, ואינו חי שנים עשר חדש. שנ' כמראה סוסים מראהו וכפרשים כן ירוצון. ואתם למה לא תזדרזו לחיי העולם הבא. וכן הוא אומ' למה תשקלו כסף בלא לחם, ואומ' הטו אזנכם ולכו אלי, ואומ' יאכלו ענוים וישבעו הללו יוי דורשיו. רבן גמליאל אומ', מה נשתנה הארבה מכל מיני פורענות, אלא להראות את האדם הזה דלותו. ומה אם הארבה, שהוא מאכלו, הקב"ה נותנו לו לפורענות כשהוא מכעיס, קל וחומר שאר ספקלטורין שיש לו, כמה דובין, כמה אריות, כמה נמרים, כמה חיות. ולא עוד, אלא שנו עומדת עליו, עינו עומדת עליו, כמה צמחים ומכאובות יוצאין עליו, וכן הוא אומר ממנו משפטו ושאתו יצא.

שממית בידים תתפש. לא היה לכם ללמוד מן השממית, שהיא שוכנת בהיכלי המלכים, והן מניחין כל מיני מאכל ומשתה וכל מיני בשמים, והיא הולכת ובאה ורואה אותן ואינה נוגעת בהן, שהיא יראה שלא יהרגו אותה. ואתם לא תכבשו יצרכם, שאתם יראין מן הדין. וכן הוא אומ' רגזו ואל תחטאו, ואומר ומושל ברוחו מלוכד עיר. ר' יהודה אומר, כשהיינו עושין רצונו של הקב"ה, לא היינו צריכין לעדות בריה, אלא אנו היינו עדים לנפשותינו, שנ' ואתם עדי נאם יוי, ואומ' עדים אתם בכם. לא רצינו לשוב, העיד בנו הנביאים והחוזים, שנ' ויעד יוי בישראל וביהודה ביד כל נביא וחוזה. לא רצינו לשוב, העיד בנו את השמים, שנ' האזינו השמים. לא רצינו לשוב, נתן לנו עד הארץ, שנ' שמעי הארץ. לא רצינו לשוב, העיד בנו את ההרים, שנ' שמעו הרים. לא רצינו לשוב, העיד בנו את הים, שנ' האותי לא תיראו וגו'. נתן לנו את הדרכים מוסר ללמוד מהן, שאם נטה אדם מדרך הישוב סופה מוליכתו למדבר, שנ' כה אמר יוי עמדו על דרכים וראו. לא למדנו, נתן לנו את האומות מוסר ללמוד מהן, שלא הניחו מה שמסרו להן אבותיהן, שנ' לכן שמעו הגוים ודעי עדה. לא למדנו, נתן לנו את הבהמות מוסר ללמוד מהן, שלא שכחו את קוניהן, שנ' ידע שור קנהו. לא למדנו, נתן לנו את העופות מוסר ללמוד מהן, כשיגיע זמנן לבוא אין מקדימין ואינן מאחרין, שנ' גם חסידה בשמים ידעה וגו'. לא למדנו אחר כל אלה, נתן לנו את הנמלים ללמוד מהן, שהן דורשין את חייהן, שנ' לך אל נמלה עצל, אשר אין לה קצין, תכין בקיץ לחמה. ועדיין אפי' כמוה אין אנו עושין.

ר' שמעון בן יוחאי אומ', עלוב הוא האדם המתגאה, שהיה לו ללמוד מן הנמלים, אפי' למד ועשה עלוב הוא, וכל שכן שלא למד ולא עשה.
הא לפי שהן דברי תוכחות פרט בהן הכת' דברי.

פרשה ד

אגור זה שלמה. למה נתכנה אגור. ר' אומ' אגור לשון כינוס הוא, מלמד שהיתה חכמתו כנוסה לו ולא היה צריך לחזר אחריה, בעניין שנ' אוגר בקיץ בן משכיל, ואומ' ויין לא תשתה ולא תאגר.
ד"א למה נקרא שמו אגור, על שם שכינס את כל ישראל, שנ' אז יקהל שלמה. מלמד שנקהלו אליו ישראל על מליאתן, כהנים ולויים וישראל. את מוצא בימי יחזקיהו לויים וישראלים מספקין, אבל לא כהנים, שנ' רק הכהנים היו למעט ולא יכלו להפשיט את כל העולות ויחזקום אחיהם הלוים עד כלות המלאכה ועד יתקדשו הכהנים כי הלוים ישרי לבב להתקדש מהכהנים. וכתי' כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו ירושלם. בימי עזרא כהנים וישראל מספקין, אבל לא לויים, שנ' ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא ונחנה שם ימים שלשה ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם. בימי נחמיה כהנים ולוים מספקין, אבל לא ישראל, שנ' והעיר רחבת ידים וגדולה והעם בה מעט. אבל כאן הכל על מליאתן, שנ' אז יקהל שלמה, ויקהלו אל המלך שלמה.
ד"א למה נקרא אגור. שכל דברי נבואתו אינו אלא על אגר הצדיקים ומתן שכרן. וכן הוא אומ' נוצר תאנה יאכל פריה, [ואומר] מפרי פי איש יאכל טוב, [ואומר] תנו לה מפרי ידיה.
ר' יוסי אומ', כל עצלות האמורה במשלי ברשעים הכת' מדבר, וכל חרוצות שאמר בו בצדיקים הכת' מדבר. בנין אב לכלם, כל היום התאוה תאוה.
הרבה שמות נקראו לו, ואין חביב מכולן אלא שלשה, שכולן ענין אחד הם, שלמה, אגור, קהלת, ושלשתן על שם שלום. כי שלמה יהיה שמו, למה, כי שלום ושקט אתן על ישראל בימיו. קהלת ואגור לשון כינוס, כי היו ישראל מכונסין בימיו וביניהן שלום, שנ' וישב יהודה וישראל לבטח, לא זה גוזל את זה ולא זה חומס את זה. וכי מהיכן נגדרו מן הגזל, מתוך ששפט משפט הזונות בלא עדים. תמהו ואמרו, מי יוכל לדון בלא עדים, ועמדו וגדרו עצמן מן הגזל, שנ' וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך וייראו מאד.

אמרו, אין אנו יכולין לעמוד בגזול שלזה, והיה ביניהן שלום. ללמדך שגדול השלום. שלא שיבח הקב"ה את שלמה אלא בו, שנ' שלום ושקט אתן על ישראל בימיו.
גדול הוא השלום, שכל מדות שברא הקב"ה נתן להן קצבה, חוץ משתי מדות, התורה והשלום. התורה מניין, שנ' לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. השלום מניין, שנ' למרבה המשרה ולשלום אין קץ. לפיכך נתן הקב"ה שכר עמילי תורה שלום ושכר רודפי שלום תורה. שכר עמילי תורה שלום מניין, שלום רב לאוהבי תורתך. שכר רודפי שלום תורה מניין, וליועצי שלום שמחה. ואי זה היא שמחה, זו תורה, שנ' פקודי יוי ישרים משמחי לב. ללמדך, שאין חביב משתיהן.
ר' ישמעאל אומ', שלש עשרה דברים חיבבן הקב"ה וקראן לי, ומכולן לא כפל אלא השלום. והן כהנים, לוים, וישראלים, וסנהדרין, והבכורות, ותרומת המשכן, והקרבנות, ושמן המשחה, וארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכי בית דוד, והכסף, והזהב. כהנים מניין, שנ' וכהנו לי. לויים מניין, שנ' ולקחת את הלוים לי. ישראל מניין, שנ' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. סנהדרין מניין, שנ' אספה לי שבעים איש. הבכורות מניין, שנ' קדש לי כל בכור. תרומת המשכן מניין, שנ' ויקחו לי תרומה. הקרבנות מניין, שנ' תשמרו להקריב לי. שמן המשחה מניין, שנ' שמן משחת קדש יהיה זה לי. ארץ ישראל מניין, [שנא'] כי לי הארץ. בית המקדש מניין, שנ' הוא יבנה לי בית. מלכות בית דוד מניין, שנ' כי ראיתי בבניו לי מלך. הכסף וזהב מניין, שנ' לי הכסף ולי הזהב. ובכלן לא כפל מהן אלא השלום, שנ' או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. ללמדך שהוא חביב מן הכל.
גדול הוא השלום, שלא התחיל הקב"ה לברות דבר בעולם אלא דבר של שלום. ואי זה, זה האור, שנ' ויאמר אלהים יהי אור. ומנין שהאור שלום, [שנא'] יוצר אור ובורא חשך עושה שלום. מיכאן אמרו, נר ביתו קודם, משום שלום ביתו. קראו את האור שלום.
גדול הוא השלום, שאפי' העליונים צרכו לשלום, שנ' עושה שלום במרומיו. כיצד. הרקיע הזה של מים הוא, שנ' המקרה במים עליותיו, והכוכבים של אש, שנ' הללוהו כל כוכבי אור, והן קבועין ברקיע, לא הן מרתיחין את הרקיע ולא הרקיע מכבה אותן, לכך נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרומיו, המלאכים הללו גופן ברוי מן המים וקופאין ועומדין כמים באולם של זכוכית, שנ' וגויתו כתרשיש. ומניין שהים קרוי תרשיש, שנ' ועל כל אניות תרשיש. וראשיהן של מלאכים אש חקוקה באש, שנ' ופניו כמראה ברק ועיניו כלפידי אש. לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה. לכך נאמר עושה שלום במרומיו. ד"א ר' אליעזר אומ', מעולם לא ראתה החמה פגימת הלבנה ולא

פגימת הקשת. אלא כשהלבנה מתחלת לחסור, היא מחסרת מן הצד הרחוק מן החמה, כדי שלא תתגנה בפני החמה. ופגימת הקשת לעולם אחר החמה, שאלו היתה לפניה, היו עובדי החמה אומרין, ראו כמה גדול כוחו של אלהינו, שהקשת לפניו והוא יורה חצים, ויתחזקו עובדי ע"ז. לכך נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרו', החיות הללו של אש הן, שנ' ודמות החיות מראיהן כגחלי אש, והן טעונין רקיע של שלג, והוא השמיני, שנ' ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא, זה השלג העבה, שנ' משליך קרחו כפתים, והן טעונין אותו לעולם ולעולמי עולמים, לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה. אבא חנן אומ', אלו היתה האש מלמעלן והשלג מלמטה, הייתי אומ', דרכה של אש לעלות ודרכו של שלג לירד, אע"פ כן הייתי תמה שאינן נוגעין זה בזה, וכל שכן שהשלג מלמעלן והאש מלמטן, תמה תמהון יש כאן, לכן נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרומיו, שעשה שלום בין האור והחשך. אמ' ר' יוחנן, קרא הקב"ה לאור ואומ' לו, היום יהא תחומך, וקרא לחשך ואמ' לו, הלילה [יהא] תחומך. ראיה לדבר, שהוא אומר לאיוב, המימיך צוית בקר ידעת השחר מקומו, החזיר הדבר כלפי הקב"ה לומר אני הוא שצויתי לבקר וידעתי השחר מקומו. ד"א עושה שלום במרומיו, שהכריע את הבריות בין העליונים והתחתונים. כיצד. ביום הראשון ברא שמים וארץ, עליונים ותחתונים. בשני ברא רקיע, מן העליונים. בשלישי ברא מן התחתונים, דשאים וזרעים, [שנא'] תדשא הארץ. ברביעי ברא מן העליונים, את המאורות. בחמישי ברא מן התחתונים, ישרצו המים. בששי ברא אדם. אמ' אם אני בורא אותו מן העליונים, מוסיפין על התחתונים, אלא בראו מן העליונים והתחתונים, להכריע ביניהן, וייצר יוי אלהים את האדם עפר, הרי מן האדמה, ויפח באפיו [נשמת חיים], הרי מן העליונים. לכך נאמר עושה שלום במרומיו.

גדול הוא השלום, שהוא שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שנ' ויבן שם גדעון מזבח ליוי ויקרא לו יוי שלום.

גדול הוא השלום, שרוב מצות התורה אין אדם חייב בהן אלא אם כן תגיע לידו, כי תבנה, כי תפגע, כי תראה, כי תשה, כי יקרא, ואם לאו אי אתה צריך לרדוף אחריהן, אבל השלום אינו כן, אלא בקש שלום ורדפהו, בקשהו במקומך ורדפהו במקום אחר.

גדול הוא השלום, שלא בשר הקב"ה את אברהם אבינו אלא בשלום. גדול הוא השלום, שלא נגלה הקב"ה על משה רבי' תחלה לא בחיות ולא בכרובים ולא באופנים אלא מתוך דבר שהוא שלום, שנ' וירא אליו יוי בלבת אש, הראהו האש בוערת בירקות ואינה אוכלתן ואינם מכבים אותה.

גדול הוא השלום, שעשה הקב"ה לפינחס עשר ניסים כשקינא לשמו, ואעפ"כ בירכו בשלום, שנ' הנני נותן לו את בריתי שלום. וכשנברכה ירושלם לא נתברכה אלא בשלום, שנ' שאלו שלום ירושלם. לא נתחנך בית המקדש אלא בשלום, שנ' יהי שלום בחילך. לא נתחברו בית ישראל זה עם זה אלא בשלום, שנ' למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך. גדול הוא השלום, שלא נתבשרו השבטים אלא בשלום, שנ' ויאמר שלום לכם אל תיראו. ולא נתבשר דוד אלא בשלום, שנ' ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים. ובשלום שבח הכת' את מרדכי, שנ' ודובר שלום לכל זרעו. וכל המואס בו חייב כרת, שנ' ואם לא תשלים עמך, מה כתיב בתרה, וכרת ובנ[ית] מ[צור].

גדול הוא השלום, שהוא קודם למלחמת הרשות, שנ' כי תקרב אל עיר.

גדול הוא השלום, שהוא קודם לשבחו של הקב"ה. שכך מצינו כששב יתרו אצל משה רבי' לא פתח לו תחלה לא ביציאת מצרים ולא בעשרת הדברים ולא בקריעת ים סוף ולא במן ולא בשליו, אלא בשלום (תחלה), שנ' וישאלו איש לרעהו לשלום, ואחר כך ויספר משה לחתנו. מפני מה, מפני שהשלום מישב את הדעת לשמוע את כל אלו.

גדול הוא השלום מן הברכה והשמירה והאורה והחנינה והנשיאה, שנ' יברכך יוי וישמרך, יאר יוי פניו אליך וגו', ישא יוי, ואעפ"כ הארון שלום, שנ' וישם לך שלום. כך האחרון חביב. כיצד. יברכך, זו ברכת פרי האדמה, ולדות האדם וולדות הבהמה. וכן הוא אומ' השקיפה ממעון קדשך וגו'. וישמרך, זו השמירה מן הגייסות ומן המלכיות. וכן הוא אומ' אוהבי יוי שנאו רע שומר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילם. יאר, אלו טעמי תורה ודקדוקיה. וכן הוא אומ' כי נר מצוה ותורה אור. ויחנך, שימשוך עליהן חוט של חסד. וכן הוא אומ' וראו כל עמי הארץ כי שם ייי נקרא עליך וייראו ממך. ישא, שאם היו עונותיך כנגד זכיותיך ביום הדין, יכריע לך לכף זכות. וכן הוא אומ' נושא עון ועובר על פשע. ואע"פ כן השלום חביב מכולן.

גדול הוא השלום, שבו שיבח הקב"ה את אהרן, שנ' בריתי היתה אתו החיים והשלום. שהיה רודף שלום בין אדם לחבירו, בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין שבט לשבט. ומה שכר נטל על כך, ואתנם לו מורא וייראני. נתן לו הקב"ה יתר ממה שראה, שנ' וכל אדם לא יהיה באהל מועד, בשעה שהוא נכנס לקדש. והיא המתנה שנתן הקב"ה לתמימים וחסידים, שנ' אשמעה מה ידבר האל ייי כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו. והיא המתנה שנתן הקב"ה לענוים, שנ' וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום. והיא המתנה שנתן הקב"ה לישרים ותמימים, שנא' שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלום. וכולם מפני מה, מפני שאהבו שלום ורדפו שלום. חסידים, אלו שהן מעבירין על

מדותיהם, ואינן נוקמין ולא נוטרין, שנ' כי חסיד אני נאם ייי לא אטור לעולם. ענוים, אלו השומעין חרפתן ומחרישין, שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה, וכת' בו והאיש משה ענו מאד. תמימים, אלו השומעין קללתן ואינן יודעין להשיב, שלא ילמדו את לשונם ולא ידעו מריבה, שנ' תם אני לא אדע נפשי אמאס חיי. ישרים, אלו השומעין בעת קטטה דבר שאינו הגון ומחזירין לאומרו דבר כהוגן, שנ' מה נמרצו אמרי יושר. ולפי שכולן רודפי שלום, אף הקב"ה נתן להם ארבע מדות שחותמיהן שלום, שנ' חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. אין לי אלא בחייהן, אף במיתתן מנין, שנא' יבא שלום ינוחו על משכבותם. אין לי אלא בעולם הזה, בעולם הבא מנין, שנא' יצר סמוך תצור שלום שלום כי בך בטוח. גדול הוא השלום, שכל הקרבנות חותמיהן שלום, שנ' זאת התורה לעולה ולמנחה, ולזבח השלמים. אין לי אלא קרבנות יחיד, מניין אף קרבנות ציבור, ת"ל אלה תעשו לייי במועדיכם, ולשלמיכם. נקראו שלמים, שהן מביאין שלום.

גדול הוא השלום, שכל מצוות שעושין הרשעים בעולם הזה הקב"ה נותן להם בעולם הזה שכרן, כגון חיים ובנים ועושר ונכסים וכבוד, וכן שאר כל הטובות, חוץ מן השלום, שאינו נותנו להן בשכרן, שנ' אין שלום אמ' אלהי לרשעים.

גדול הוא השלום, שאפלו עשה אדם כמה מצוות ולא עשה שלום, אין בידו כלום. שכן מצינו ביהוא, שעקר ע"ז מישראל והשמיד את בית אחאב והרג איזבל הרשעה, ולפי שלא היה בידו שלום, כאלו לא עשה כלום. ומנ' שלא היה בידו שלום, שנ' ויאמר יהוא מה לך ולשלום סב אל אחרי.

גדול הוא השלום, שהמוחק אות אחת מן השם עובר בלא תעשה, שנ' ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, וסמיך ליה לא תעשון כן לייי אלהיכם. ובשביל להטיל שלום בין איש לאשתו, אמרה תורה, השם הקדוש, שנכתב בקדושה, ימחה על המים המרים. מיכאן אמרו, מהיכאן הוא כותב, מן יתן ייי אותך לאלה ובאו המים, ואינו כותב ואמרה האשה אמן אמן, נמצא מוחק שתי האזכרות.

גדול הוא השלום, שנתנו הקב"ה שכר לעושי צדקה, שנ' והיה מעשה הצדקה שלום. ונתנו קירוב לגרים ובעלי תשובה, שנ' שלום שלום לרחוק ולקרוב.

גדול הוא השלום, שכיסה הכת' דברים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו. שכן מצינו כשנגלה המלאך על אשת מנוח, הוא אומר לה, הנה נא את עקרה ולא ילדת והרית וילדת בן, וכשהוא אומ' למנוח, אינו אומר לו הנה אשתך עקרה, אלא מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר. ולא עוד, אלא שעיקם הכת' דברים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו. בשעה שצחקה שרה אמנו, מה היא אומרת, אחרי בלותי היתה לי עדנה, וכשהוא אומ'

לאברהם, אמר למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. ולא עוד, אלא שבידה דברים בשביל להטיל שלום בין השבטים, שנ' ויצוו אל יוסף לאמר וגו'. אמרו לבלהו, לפי' אמרו ליוסף, אביך צוה כך, ולא מצינו שצוה.

וכן מצינו שלא גלו אבותינו עד שהניחו השלום ותפסו המחלוקת, שנ' חלק לבם עתה יאשמו. לפיכך גלינו לבין האומות שאין יודעין שלום, שנא' ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה. ולא עוד, אלא שאנו מדברין עמהן דברים של שלום ומשיאין אותנו לדברים אחרים, שנ' אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. ולא עוד, אלא ששונאין אותנו לפי שאנו אוהבין שלום, שנ' רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום. נוהגין מחשבת רע יותר מן השלום. כיצד. השלום פעם אחת ביום, והן מחשבין רע כמנין רגעים שביום, שנ' ועל רגעי ארץ דברי מרמות יחשבון. אף הקב"ה מזכירנו את כל אלה ואומ' כי מי יחמל עליך ירושלם ומי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך. מזכירינו חרבן הבית, שמיום שחרב נתמעט השלום, שנ' ונדמו נאות השלום מפני חרון אף ייי.

מנין לדרוש זה את שלום זה ולדבר זה על זה שלום, שנ' אלה הדברים אשר תעשו. וכשם שחייבין אנו לדרוש זה את שלום זה, כך אנו חייבין לבקש שלום עירנו ומקדשינו, שנ' ודרשו את שלום העיר. ואם אנו חושבין זה על זה שלום, ויועצין זה על זה שלום, אף הקב"ה יועץ עלינו שלום, שנ' כי אנכי יודע כל המחשבות. ואם אנו חולקין זה על זה, ומרחיקין את השלום, אף הוא מתרחק ממנו, שנ' נתיבותיהם עקשו להם כל דרך בה לא ידע שלום. כת' אחריו על כן רחק משפט ממנו.

בשלשה מקומות ויתר הקב"ה על ע"ז ולא ויתר על המחלוקת. ראשונה, בימי דור אנוש. הן הן התחילו לעבוד ע"ז, שנ' אז הוחל לקרוא בשם ייי, ולפי שהיה ביניהן שלום האריך להן הקב"ה. אבל דור המבול, שהיו גוזלין וחומסין זה את זה, והיו באין לידי ריב וניצה, לא ויתר להן הקב"ה, שנ' כי מלאה הארץ חמס מפניהם. שנייה, בדור המדבר. כשבאו ישראל לידי מעשה העגל מחל להן הקב"ה, אבל כשהיו באין מחלוקת לא ויתר להן. בכל מקום שאתה מוצא וילנו, אתה מוצא שם מכה, וגדולה מכולן מחלקתו שלקרח. השלישית, משנחלקו עשרת השבטים על שבט יהודה, ולא היה ביניהן שלום, נעשו אלו פורענות לאלו ואלו פורענות לאלו. כשהיו אלו חוטאין, היה הקב"ה מביא אלו ופורעין מהן, וכשהיו אלו חוטאין, היה הקב"ה מביא אלו ופורעין מהן. כשחטאו עשרת השבטים, באו שבט יהודה ובנימין ונפרעו מהן, שנ' וירדף אחרי ירבעם, וכשחטאו שבט יהודה ובנימין, באו עליהן עשרת השבטים ונפרעו מהן, שנ' ויהרג פקח בן רמליה ביהודה מאה ועשרים אלף.

ר' מאיר אומר, קשה היא המחלוקת, אפי' מחלוקת שהיא לישובו של עולם, שנא' ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים וגו', ולפי שכת' ויבדל בין מים למים, לפיכך אין כתוב בו טוב. והרי דברים קל וחומר, ומה אם מחלוקת שהיא לישובו של עולם לא נאמר בו כי טוב, מחלוקת שהיא לחרבנו של עולם על אחת כמה וכמה.

ר' יהודה אומר, קשה היא המחלוקת, אפלו לעשות סייג למצות. שכן מצינו בבני גד ובני ראובן שאמרו למשה יתן את הארץ הזאת וגו'. ומפני מה בחרו בה, מפני שהיה להן מקנה הרבה והיו מבקשין להתרחק מן הגזל. ולפי שפירשו הן מישראל תחלה, לפיכך הוגלו תחלה, שנא' ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור. ומה אם שפירשו מחבריהן כדי להתרחק מן הגזל כך נענשו, הפורשין מחבריהן מפני השנאה והתחרות על אחת כמה וכמה.

ר' שמעון אומ', כל שלום שבין אדם לחבירו ואין אחד מהן יכול להוכיח את חבירו אינו שלום, שנ' ועתה השבע לי באלהים. הנה זו שומת שלום. מה הוא אומ' שם, ויאמר אברהם אנכי אשבע, ואע"פ כן, והוכיח אברהם את אבימלך, והשלום ביניהן כמות שהוא.

קשה היא המחלוקת, שהיא שקולה כדור המבול. נא' כאן נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם, ונא' להלן המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. אנשי שם אנשי שם לגזירה שוה.

קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי מלקות, שנ' כי יהיה ריב בין אנשים, והיה אם בן הכות הרשע. מי גרם לו ללקות, הוי אומ' זו המחלוקת.

קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי סכנת נפשות, שנ' ויבחר לו לוט. היה בספק ליאבד עמהן, לולי זכותו שלאברהם, שנ' ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכר אלהים את אברהם.

קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי חולי, שנ' וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו. מי גרם לזה החולי, הוי אומ' זו המחלוקת.

קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי קציצות כף, שנ' וכי ינצו אנשים, וקצות את כפה.

קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי מיתה עצמה, שנ' וכי ינצו אנשים ונגפו, ואם אסון יהיה.

וכן הוא אומ' לא תקם ולא תטר. אמ' לו, השאילני קרדומך, ולא השאילו. למחר אמ' לו, השאילני מגלך. אמ' לו, לאו. אמ' לו, למה. אמר לו, כשם שלא השאלתני קרדומך. לכך נא' לא תקם ולא תטר. עד היכן כחה של נטירה. אמרו אחת כנגד אחת. וכן הוא אומ'

כאשר עשה כן אעשה לו. וכן הוא אומ' לא תשנא את אחיך בלבבך. יכול לא תכנו ולא תקללנו ולא תסטרנו, ת"ל בלבבך, לא אמרתי אלא שנאה שבלב. וכן הוא אומ' אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה. יכול אם גמלך רעה מותר להריב עמו, והלא כבר נאמר לא תקם ולא תטר. אלא אפי' גמלו רעה אסור להריב עמו. אם כן, למה נאמ' אם לא גמלך רעה. קשה הוא העונש אם לא גמלו רעה יותר משגמלו. וכן הוא אומר אל תחרוש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך. קשה הוא העונש כשהוא יושב לבטח יותר מן המצות. מניין שאסור להתגרות זה בזה. שנא' וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם. והרי דברים קל וחומר, מה אם עמון ומואב, שאמ' הכת' לא תדרש שלמם וטבתם, נאמר בהן אל תצרם ואל תתגר בם, אנו זה לזה על אחת כמה וכמה.

מניין שאסור להכות זה את זה. ת"ל ארבעים יכנו לא יסיף. והרי דברים קל וחומ', ומה אם מי שנתחייב מלקות אנו מצוין שלא להכותו, אנו זה על זה על אחת כמה וכמה.

ר' יצחק אומ', שלשה נקראו רשעים, המגביה ידו על חבירו, והמעיז פניו, והלוה ואינו משלם. המגביה ידו על חברו מנ', שנ' ויאמ' לרשע למה תכה רעך. [למה הכית לא נאמר, אלא למה תכה, מלמד] שעדיין לא הכהו. המעיז פניו מנ', שנ' העיז איש רשע בפניו. הלוה ואינו משלם מנ', שנ' לוה רשע ולא ישלם.

ר' יונתן אומ', הרי הוא אומ' כבוד לאיש שבת מריב. ומה מריבה שהיא לאדם לעצמו כבוד לו אם כבשה, קל וחומ' למריבה שאינה שלו והוא מכניס עצמו לתוכה. וכן הוא אומ' מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו. והרי הוא אומ' כי תראה חמור שנאיך. ומה אם מי שהוא שונא אותו אסרה תורה לשנאותו, קל וחומ' למי שאינו שונא אותו. וכן דוד קורא אותו בארבע לשונות של גנאי, חמס, חנם, שקר, ריקם. מנ' לחמס, שנ' ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני. אלו השונאין את הדיינין המזכין את הזכאי והמחייבין את החייב, כדי לבקש החמס. ריקם, [שנא' גם כל קויך לא יבושו יבושו הבוגדים ריקם]. אלו השונאין תלמידי חכמים, על ידי שהן אומרין יש דין ויש דיין, כדי לומר שהעולם ריקם. שקר מנ', שנ' ואיבי חיים עצמו ורבו שונאי שקר. אלו שהם שונאין את הכשרים, מפני שאומרין אמת, והן מבקשין לומר על הטוב רע ועל הרע טוב. חנם מנ', שנ' וילחמוני חנם. אלו שהן שונאין את חבריהן לא על אחת מכל אלה. ולא על דבר, וכן הוא אומ' בלי עון ירוצון ויכוננו.

הרי הוא אומ' משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. אינה משה מביתו אלא אם כן באה אליו תחלה. הא למדת, שאפי' משיב רעה תחת רעה, הרעה באה לביתו, אלא שזו תמוש וזו לא תמוש. וכנגדו אתה אומר משיב טובה תחת רעה לא תמוש טובה

מביתו. ואין אתה יכול לומר משיב טובה תחת טובה תמוש טובה, שמדת הטוב מרובה. וכן שאול אומר לדוד, ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך. וכי מניין היה יודע שאול באותה שעה שדוד עתיד למלך, שאמר לו ועתה הנה ידעתי. אלא כך אמר שמואל, קרע ייי את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. וכיון שראה דוד טוב ממנו שנמסר בידו ולא הרגו, ידע שהוא כמו שאמ' לו שמואל. ויש אומרין, כיון שנקרע כנף מעילו של שמואל, אמר לשאול, מי שהוא קורע כנף מעילך הוא ימלוך תחתך.

מנין שאסור להתקנות זה בזה. שנ' כי לאויל יהרוג כעס [ופתה תמית קנאה]. על הקנאה הרג שאול נוב עיר הכהנים ועליו נהפכה, שנ' וימת שאול במעלו אשר מעל. על הקנאה הלשינו הכשדים על חנניה מישאל ועזריה, ועליהן נהפכה, שנ' גובריא אילך די הסיקו לשדרך מישך ועביד נגו [קטיל] המון שביבא די נורא. על הקנאה הלשינו חברי דניאל עליו, שנ' ואמר מלכא והיתיו גבריא אלך די אכלו קרצוהי די דניאל ולגוב אריותא רמו. מנין שאסור לשמוח זה על איד זה, שנ' לעג לרש חרף עשהו שמח לאד לא ינקה. ולא נענשו יושבי צור אלא על שמחת איד, שנ' יען אמרה צור על ירושלם האח. לא נענשו בני עמון אלא על שמחת איד, שנ' יען אמרך האח על מקדשי [כי ניחל]. לא נענשו שבט יהודה ובנימן אלא על שמחת איד, שנ' למען טבוח טבח הוחדה. מהו אומ', נשיש על ששמחו שבט יהודה ובנימן על מוסר בני, אלו עשרת השבטים. ואע"פ ששבט יהודה ובנימן מואסת כל עץ שלע"ז, אינו מקנא אותן.

מנין שאסור לשום עלילות זה לזה, שנ' יחפשו עלילות תמנו [חפש מחפש].

מנין שאסור לדבר אחת בפה ואחת בלב, שנ' איש את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו. מלמד שהיו אוכלין ושותין זה עם זה ודוקרין זה את זה בלשונם כחרבות.

מנין אפלו בלב אסור לחשב רע, שנ' ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם.

ומנין שאין תפלת הצבור נשמעת אלא אם היה ביניהן שלום, שנ' וגליתי להם עתרת שלום ואמת. עתרת, זו תפלה, שנ' ויעתר יצחק לייי. בזמן שהעתרת יש בה שלום, הרי היא אמת, ואם לאו, אינה אמת.

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום. כהן קורא ראשון, ואחריו לוי, ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום. ומערבין בבית ישן, מפני דרכי שלום. בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון, מפני דרכי שלום. מציאת חרש שוטה וקטן, אע"פ שאינן קרויין איש ואין להם קניין, יש בהן גזל, מפני דרכי שלום. מצודות חיה ועופות ודגים, אע"פ שלא הגביהן הצייד מן הארץ שיקנה אותן, יש בהן גזל, מפני דרכי שלום. העני המנקף בראש הזית מה שתחתיו, גזל, אע"פ שלא הגביהן מן הקרקע, מפני דרכי שלום. ישראל שהוציא לקט

שכחה ופאה לתת לעניי ישראל, ויש שם עניי גוים, והן באין ונוטלין עמם, אין ממחין בידם, מפני דרכי שלום. שואלין בשלום גוים, אפי' ביום אידם, מפני דרכי שלום. שכל מצותיה של תורה שלום, שנ' וכל נתיבותיה שלום.

רבן יוחנן בן זכאי אומ', הרי הוא אומ' אבנים שלמות תבנה את מזבח ייי אלהיך, אבנים שהן מטילות שלום לישראל מקצפו של הקב"ה. וכת' בהן לא תניף עליהם ברזל, אין צריך לומ' בשעת בניינן, אלא אפלו בשעת סיודן, לא היו סדין אותן בכיפין שלברזל, אלא בעץ, שמא יגע ויפסל, שהברזל נברא לקצר ימיו שלאדם והמזבח נברא להאריך ימיו שלאדם. ר' שמעון בן אלעזר אומ', אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. והרי דברים קל וחומ', ומה אם האבנים, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שהן מטילות שלום לישראל מקצפו שלהקב"ה אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, אדם שהוא עושה שלום בין איש לאשתו, בין ציבור לציבור, בין משפחה למשפחה, על אחת כמה וכמה שלא תבואנו פורענות. כיוצא בדבר אתה אומ' כי תצור אל עיר ימים רבים. והרי דברים קל וחומ', ומה אם האילנות, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שהן עושין פירות, חס עליהן הקב"ה מלהעבירן מן העולם, אדם שהוא עושה את התורה ואת המצות ואת השלום, על אחת כמה וכמה שיחוס עליו הקב"ה, כי אם יש אחרית ותקותך לא תכרת. ואומ' רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא. והרי דברים קל וחומ', ומה אם אילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על ידי שאינן עושין פירות, לא חס עליהן הקב"ה מלהעבירן מן העולם, אדם שהוא שונא את התורה ואת המצות ואת השלום, על אחת כמה וכמ' שלא יחוס עליו הקב"ה. וכן הוא אומ' אחרית רשעים נכרתה, ואומ' תקות רשעים תאבד.

ישועת ישראל שלום, שנ' כי בשמחה תצאון ובשלום תובלון. פקידת ירושלם שלום, שנ' ושמתי פקדתך שלום. ברכת הפירות והגשמים שלום, שנ' כי זרע השלום הגפן תתן. ארץ ישראל מתישבת בשלום, שנ' ישאו הרים שלום לעם. תחומי ארץ ישראל מתוחמין בשלום, שנ' השם גבולך שלום. חיה רעה בטילה מן הארץ בשלום, שנ' וכרתי להם ברית שלום והשבתי חיה רעה מן הארץ, ונתתי שלום בארץ ושכ' ואין מחר'. והשבתי חיה רעה, אלו אומות [העולם] שנמשלו בחיות, מפני השלום, שנ' ופחדו ורגזו על כל הטובה ועל כל השלום אשר אנכי עושה לה. חגיגת החג ניתנת בשלום, שנ' הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום. מלכות המשיח נכונה בשלום, שנ' יפרח בימיו צדיק ורב שלום עד בלי יריח. שבעה רועים ושמונה נסיכים נגלין בשלום, שנ' והיה זה שלום אשור כי יבא בארצינו. ביאור טעמי תורה בשלום, שנ' וכל בניך למודי ייי ורב שלום בניך.

לפי שבעולם הזה הקנאה והתחרות והמריבות מצויין, אבל לעתיד לבוא הקב"ה עוקרן, ומחבר את כל הלבבות כאחד, ואין נפרדין זה מזה, שנ' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. וכן הקב"ה אומ' ליחזקאל ואתה בן אדם קח לך עץ אחד [וגו'] וקרב אותם אחד אל אחד. והקב"ה נותן את השלום במימי נהר, וכל מי שהוא שותה ממנו, השלום ניתן בלבו והמחלוקת נעקרת מלבו, שנ' הנני נוטה אליה כנהר שלום. וכן הוא אומר וסרה קנאת אפרים, כדרך שהיו בימי שלמה, שנ' יהודה וישראל רבים כחול הים. הא, לפי שהיו ישראל מכונסין בימיו והשלום ביניהן, לפיכך נקרא אגור.

ד"א אגור, האגורה הזה גרה היא, שנ' יבא להשתחות לו לאגורת כסף. ואומ' עשרים גרה השקל. מלמד שהיתה חכמתו רחבה ועמוקה, והיה מדקדק על שקל ועל גרה. וכן הוא אומ' ויתן אלהים חכמה לשלמה. הקישו לים והקישו לחול, כחול לרוחב וכים לעומק.

פרשה ה

בן אחד משמותיו שלשלמה. בן, שהיה מבין דבר מתוך דבר. אימתי, בשעה שאמר לו הקב"ה שאל מה אתן לך. אמר, מה אשאל. עושר, נכסים, [כבוד], נצחון, גבורה, עדיין אדם צריך, אלא הריני שואל את החכמה והכל בכללה, עושר וכבוד וארך ימים, שנ' ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד. (אלא) למאמינים ועושין לשמה, [ארך ימים, חיי העולם, אבל למשמאלים בה ועושין שלא לשמה] עושר וכבוד, אבל לא אורך ימים. ומנ' שיש בה נצחון וגבורה, שנ' כל כלי יוצר עליך לא יצלח. ד"א בן, שקראו הקב"ה בן, שנ' אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהתעותו והוכחתיו בשבט אנשים. אימתי הוכיחו, שהורידו ממלכות. ומכאן אמרו, ירד שלמה ממלכותו שלשים ושש ימים. ומניין שהם שלשים ושש ימים. את מוצא שלמה מלך, שנ' ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה. מקדם ומאוחר הוא זה. אינו אומ' החדש השני למלך שלמה, אלא השנה הרביעית למלך שלמה, והחדש השני הוא תחלת מלכותו, ורחבעם מלך בפרס העצרת, נמצא ביניהן ששה ושלשים יום, וכת' והימים אשר מלך שלמה ארבעים שנה. שלשים וששה יום מפני מה לא הוזכרו, מלמד שהיה בהן כהדיוט. ומניין שמלך רחבעם בפרס העצרת, כת' אחד אומ' וישמעו את דברי ייי וישובו מלכת אל ירבעם, וכת' אחד אומ' וישובו ללכת כדבר ייי, איפשר לומר ללכת, שכבר נא' מלכת. אמור מעתה, חזרו שלא לילך להלחם עם ירבעם וחזרו לילך לחוג לבית המקדש. איזה הוא חג שהוא סמוך לחדש השני, הוי אומ' זה העצרת. ד"א בן, שהיה שקול כאביו, וכן הוא אומ' וישמרו,

משמרת אהרן כמצות אלהיהן ומשמרת [הטהרה ומשמרת] בני דוד ושלמה בנו, לא נא', אלא שלמה בנו. מלמד, שהן שקולין זה בזה.
שלשה אבות [ובנים] שהן שקולין זה בזה. ואלו הן. אברהם ויצחק (ויעקב), דוד ושלמה, ובני יריהו. אברם ויצחק מנ', שנ' אברהם הוליד את יצחק. דוד ושלמה מנ', שנ' כמצות דוד ושלמה. ובני יריהו מנ', [שנא' ובני יריהו] אמריהו השני יחזיאל השלישי יקמעם הרביעי, והראשון היכן הוא, שאת אומ' אמריהו השני, אלא ובני שם בפני עצמו הוא, וזה הוא הראשון, ומפני מה לא נא' ובני בן יריהו. מלמד שהן שקולין זה בזה.
ר' עקיבה אומ', האב זוכה לבנו בנואי, בכח, בעושר, בחכמה, בבנים. בנואי מנ', שנ' [יראה אל עבדיך פעלך] והדרך אל בניהם. בכוח מנ', שנ' גבור בארץ יהיה זרעו. בעושר מנ', [שנא'] נער הייתי גם זקנתי לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. נער הייתי, מימות אדם. גם זקנתי, עד ימות המשיח. לא ראיתי שעזב הקב"ה את הצדיק. ד"א גם זקנתי, אין הקב"ה עוזב את הצדיקים בשעת הרעב, לא להן ולא לבניהן. בחכמה, שנ' שמע בני מוסר אביך. בבנים מנ', שנ' תחת אבותיך יהיו בניך. ר' יהודה אומ', בשכר כבוד שכבדת אבותיך תראה בניך. יכול הדיוטות, ת"ל תשיתמו לשרים בכל הארץ. וכן הרשעים חבו לבניהן בחמש מדות הללו, שנ' ולא יכרת מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונפל בחרב וחסר לחם. זב, כנגד הכח. ומצורע, כנגד הנואי. ומחזיק בפלך, כנגד החכמה, זה שהוא יגע במלאכה ואין לו הנייה ממנה. ונפל בחרב, כנגד הבנים. וחסר לחם, כנגד העושר.
הרבה בנים היו לו לכנען לשמוח בהן, כטבי עבדו של רבן גמליאל, אלא חובת אביהן גרמה להן. והלא כבר נאמ' הנפש החטאת היא תמות בן לא ישא בעון האב וגו'. אלא כל גזרה שנגזרה על האבות ועדיין לא נולדו הבנים, או שנולדו ועדיין לא הגדילו ועמדו על פרקן עד שלא נגזרה הגזרה, אינן עמהן. ראייה לדבר, אדם הראשון, שנגזרה עליו גזירת מות, כל הנולדין ממנו, הרי הן בכללו, וכל המתחייבין מיתה בבית דין אין בניהם בכלל. הרי הוא אומ', ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך. ומה ביקש מלפניו, מפני מה [יש] צדיק וטוב לו, יש צדיק ורע לו, [יש] רשע וטוב לו, רשע ורע לו. אמ' לו, צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, אבותיו זכו לו העוה"ז והוא זיכה לעצמו חיי העולם הבא. ראייה לדבר יצחק בן אברהם, שנ' ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו. אברהם זכה לו העולם הזה והוא זכה לעצמו העולם הבא. צדיק ורע לו צדיק בן רשע, אע"פ שהוא זכה לעצמו העולם הבא, אבל אבותיו לא זיכו לו חיי העולם הזה. ראייה לדבר חזקיה בן אחז, מימיו שלחזקיה לא ראה סימן יפה בגופו, אלא שהיה אותו החולי

קשה מן הכל, ומי גרם לו, חובת אביו גרמה לו. וכן הוא אומ' מה אדבר ואמר לי והוא עשה, מה אומר על חליי, ואבי עשה לי כל זאת, הרי אני הולך כל שנותי במר נפשי. רשע וטוב לו רשע בן צדיק, אע"פ שהוא לא זכה לו חיי העולם הבא, אבל אבותיו זכו לו חיי העולם הזה. ראייה לדבר מנשה בן חזקיה, שהאריך לו הקב"ה כל אותן השנים, שכך זיכו לו אבותיו. רשע ורע לו רשע בן רשע, שהוא לא זיכה חיי העולם הבא ואבותיו לא זכו לו חיי העולם הזה. ראייה לדבר אמון, שאין לו במה יתלה.

גדולה הצלת בנים לאבות יתר מהצלת האבות לבנים. שהאבות אינן מצילין את בניהן אלא מן היסורין שלעולם הזה בלבד, זוכין להן את העושר, ומצילין אותן מן הנגיפה, זוכין להן בכוח, ומצילין אותן מן התשות, אבל ביום הדין אינן יכולין להציל אותן מדינה שלגיהנם, שנ' ואין מידי מציל, לא אברהם מציל את ישמעאל ולא יצחק מציל את עשו. אבל הבנים מצילין את האבות מדינה שלגיהנם בין גדולים, בין קטנים. גדולים מצילין אותן במעשיהן הטובים, וקטנים באסיפתן כשהם קטנים. גדולה הצלת קטנים מהצלת גדולים, שהצלת גדולים פעמים שהוא משתהה עד ארבעה דורות, אבל הצלת הקטנים מכפרת מיד. ומנין שהצלת גדולים עד ארבעה דורות, [שנא'] נצר חסד לאלפים, פקד עון אבות [על בנים, על שלשים ועל רבעים]. אין אתה יכול לומ' שאם היה האב רשע והבנים צדיקים, שהוא פוקד את רשע האב עליהן, שאין זה מדת הדין. ואין אתה יכול לומ' שהוא תופס כל אחד בחובתו, שאין כאן מדת רחמים. ואיזו היא מדת רחמים, תולה לאב עד ארבעה דורות, שאם היה אחד מן הארבעה דורות צדיק, הרי האב ניצל, לא נמצא אחד מן הארבעה דורות צדיק, כל אחד ואחד נתפס על מעשיו, שלא תאמר פקד עון אבות לשון קצף הוא. אלא צא ולמד משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, דבר הלמוד מעניינו. במה כל הענין מדבר, ברחמים. שנ' ייי ייי אל רחום וחנון. כשהוא אומ' פקד עון אבות על בנים, לשון רחמים [הוא], שהוא תולה לאבות עד ארבעה דורות, שאם היה אחד מן הארבעה דורות צדיק, הרי הוא מצילן. ולמה לא אמר על בני בנים, שבני בנים קרויין בנים. וכן שלמה אמר יסר בנך ויניחך, מדינה שלגיהנם, ויתן מעדנים לנפשך, בגן עדן עם הצדיקים.

אם תאמר, כבר האב צדיק, יזכה לעצמו, ואינו צריך לבנו, הרי הוא אומ' וימת נדב ואביהוא, ובנים לא היו להם, שאלו היו להן בנים צדיקים, היו מכפרין להן, ולא היו ראויין להישרף. והלא קרח היו לו בנים צדיקים, ומפני מה לא ניצל בזכותן. אלא משה רבינו ביקש מלפני הקב"ה שלא ינהוג עם קרח במדת רחמים, כדרך שהוא נוהג במדת רחמים [עם כל אדם], אלא במדת הדין, שנ' אם כמות כל האדם ימותון אלה. איזה

הוא פקדת כל האדם, אע"פ שהיו לו בנים צדיקים, אינו ניצל בזכותן. ומנ' שהיו לו בנים צדיקים, שנ' ובני קרח לא מתו. וכן שמואל אומר לישראל ואם לא תשמעו בקול ייי ומריתם את פי ייי והיתה יד ייי בכם ובאבותיכם. הזהרו שלא תכעיסוהו ותקבלו פורענות, ואף אבותיכם שהיו עונותיהן תלויין, מצפין לכם, אף הן נידונין במעשיהן. וכן הוא אומ' כעס לאביו בן כסיל [וגו']. מושלין אותו משל למרתף, שיש בו ארבע שורות. אם היו כולן של שמן הן אובדין. מקצתן של שמן ומקצתן של יין וחומץ, הן נצולין. אף הצלת הבנים הגדולים גדולה מהצלת הבנים הקטנים, שהצלת בנים גדולים מצלת עד שלשה ועד ארבעה דורות, אבל הצלת הקטנים אינה מצלת אלא לאביהם הקרוב בלבד. מפני שנתיסר בהן, הקב"ה מכפר לו על עונותיו. ומניין שהן מכפרין עליו, שנ' וזה כל פרי הסיר חטאתו, מי מסיר חטאתו, פריו, אלו בניו ובנותיו.

מנו רבותינו שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להן חלק לעולם הבא. שלשה מלכים, ירבעם, אחאב, ומנשה. ארבעה הדיוטות, בלעם, דואג, אחיתפל, וגיחזי. מפני מה לא מנו את אחז, מפני שנתיסר בבנו הבכור, שנ' ויהרג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך. הא למדת, שמיתת הבנים מכפרת.

אמר ר' יהושע, וכי איזו מדה מרובה, מדת הטוב או מדת הפורענות, הוי אומ' מדת הטוב מרובה. ומה אם מדת הפורענות, שהיא מעוטה, נמשכו הבנים אחר האבות בעון האבות, מדת הטוב, שהיא מרובה, אינו דין שימשכו בה האבות אחר הבנים לחיי העולם הבא. וכן הוא אומ' ובניהם יראו וישמחו יגיל לבם בייי. מלמד שהקב"ה מקרבן אלו אצל אלו, [האבות אצל] הבנים. אין אתה יכול לומר שאם היו האבות רשעים מקרבן אצל הבנים למחצתן שלצדיקים. וכן הוא אומ' כי את אשר יאהב יוכיח וכאב את בן ירצה, שהוא מרצה הבן באביו ומוביאו אצלו.

ר' חנניה אומ', כי יקרא קן צפור. וכי איזו רחמים גדולים, רחמי הבריות או רחמי מי שאמר והיה העולם, [הוי אומר, רחמי מי שאמר והיה העולם]. ומה אם הבריות, שרחמיהן מעוטין, נצטוו שאם יטלו הבנים ישלחו את האם חפשי, הקב"ה, שרחמיו מרובין, על אחת כמה וכמה שאם נטל את הבנים ישלח את האבות חפשים מדינה שלגיהנם.

ר' אומ', הרי הוא אומ' כבד את אביך ואת אמך. היכן מקיימין מצותו שלמלך ביותר, בפלטין שלמלך או חוץ לפלטין, הוי אומ' בפלטין שלמלך. ומה אם חוץ לפלטין צונו הקב"ה כבד את אביך ואת אמך, בפלטין שלמלך, זו גן עדן, על אחת כמה וכמה. ואם יושבין הבנים במחיצתן [של צדיקים והאבות במחצתן] שלרשעים, אין זה כבוד. הא

למדת שהן מכפרין עליהן. וכן הוא אומ' בדוד, ויאמר דוד אל נתן חטאתי לייי, ויאמר נתן אל דוד גם ייי העביר חטאתך לא תמות. יכול בלא דבר, ת"ל גם הבן הילוד לך מות ימות. לפיכך היה דוד מתחבט כל אותן שבעת הימים, שמא יחיה הבן ואני נדון בגיהנם. לפיכך היה צם ומתענה. וכיון שבישרוהו שמת, ידע שניצל מדינה של גיהנם. אם כן, למה הוא אומ' לעבדיו, וחנני יוי וחי הילד. כדי להפליגן.

קטני ישראל שהן מתין, מאמתי הן באין לעולם הבא. ר' מאיר אומ', משידעו לענות אמן, שנ' פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים, שאומרין אמן. ויש אומרין משעה שימולו, שנ' עני אני וגוע מנוער, זו אימת המילה. והלכה כדבריהן. ר' עקיבה אומ', קטני בני רשעי ישראל, אע"פ שאבותיהן רשעים, הן באין לחיי העולם הבא, שנ' שומר פתאים יוי, ואלו פתאים הן. אבל קטני בני אומות העולם, אע"פ שאין יודעין להרע ולהיטיב, אינן באין לחיי העולם הבא. הרי הוא אומ' מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו, כפול ומכפל יש לך ללמוד מכבוד אב ואם. חמשה דברים האב חייב לבן, והבן חייב לעשות כפלים, שהוא גמל עליו תחלה.

ולקחתם לכם ביום הראשון. למה נקרא שמו ראשון. ר' אליעזר אומ', ראשון לירידת גשמים. שהיו הגשמים בתחלת החג, כשם שמפסיקין בהן מתחלת הפסח. אלא מפני כבוד ישראל, שלא להטריח עליהן בירידתן לבית המקדש. ד"א למה נקרא שמו ראשון, לפי שכל ימות הקיץ ישראל עסקין במלאכתן, בקציר בדיש, בבציר במסיקה, עד חג הסוכות, שנ' וחג האסף. אמ' להן הקב"ה, הרי אספתם את מעשיכם מן השדה, יהיה היום הזה לכם ראשון לעסוק בתורה, שכבר הקדמתם לכם מעשיכם ומאכלכם ומשתיכם. ולא עוד, אלא שאם אתם עושין רצוני, מלאכתכם נעשית על ידי אחרים, שנ' ועמדו זרים ורעו צאנכם. ד"א למה נקרא שמו ראשון. לפי שכת' וחג האסיף בצאת השנה, יכול יהא דואג בו מפני היין שלא נשתייר אלא שמרים, מפני השמן שלא נשתייר אלא מגורגר, ת"ל ראשון, כתחלתו כך סופו. וכן הוא אומ' ואכלתם ישן נושן, שיהוא הגרנות מלאים ישן ואתם מקפידים היאך נמציא ישן מפני חדש. ד"א למה נקרא שמו ראשון. אמר להן הקב"ה, ראו את עצמכם כאלו עכשו התחלתם לסגל [מצות ו]מעשים טובים, לפי שאותן המצות ומעשים טובים שסגלתם, כבר נשקלו בראש השנה כנגד העונות, והכרעתי לכם כף זכות, עכשו סגלו מצוות ומעשים טובים, הלואי שהראשונות יכפרו על עונותיכם.

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וגו'. ארבעה מינין שבלולב, שנים מהן עושין פירות, [ושנים מהן אין עושין פירות]. העושין פירות זקוקין לשאינן עושין

פירות, ושאין עושין פירות זקוקין לעושין פירות. כך הם ישראל, יש בהם חכמים גדולים ותלמידים בינונים ועמי הארץ. אמ' הקב"ה, הרקים הללו אי אפשר לאבדן, אלא יהו כולן אגדה אחת, שנ' ואגדתו על ארץ יסדה. אגדתו אלו ישראל, שנ' ויתקבצו בני בנימן אחרי אבנר ויהיו לאגדה אחת. ד"א כנגד הלב והעינים והשפתים והשדרה, ששאר איברים שבאדם עומדין בהן והן מנהיגין אותו. ד"א ארבעה מינים שבלולב כנגד ארבעה דורות שעשו במצרים ועלו, שנא' ודור רביעי ישובו הנה. והלא ישנן שבעה, שמונה, תשעה, עשרה. שבעה מאברהם עד משה ועד דתן ואבירם, שמונה מאברהם ועד כלב, תשעה מאברהם ועד נחשון ועד צלפחד, עשרה מאברהם ועד יהושע. אם כן למה נא' ודור רביעי ישובו הנה. מלמד, שאין מונין להן אלא מאותו הדור שירדו למצרים. והלא עד עכשו הן יתרים. אלא כגון יהושע וחבריו נערים היו. ד"א כנגד ארבעה דגלים שהיו ישראל עשויים במדבר, סבובין למשכן, והמשכן בתוכן, כמלך בתוך צבאותיו. ד"א כנגד ארבעה טורים שהיו בחשן על לב כהן גדול, ובהן היו ישראל שואלין כל צורכיהן. ד"א כנגד ארבעה אבות וארבע אמהות. והלא שלשה הן, אלא יוסף נקרא מן האבות, שנ' גאלת בזרע עמיך בני יעקב ויוסף סלה. ואומ' אולי יחנן יי שארית יוסף. ולא סוף דבר הוא אלא אפרים בנו, שנ' הבן יקיר לי אפרים. ד"א כנגד ארבע חיות שבמרכבה. ד"א כנגד ארבעה גדודים שלמלכיות, שנ' ואשוב ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות, במרכבה הראשונה סוסים אדומים ובמרכבה השנית סוסים שחורים. שנ' ואען ואמר אל המלאך, ויען המלאך ויאמר אלי אלה ארבע רוחות השמים, אשר בה הסוסים השחורים [וגו'], והאמוצים יצאו ויבקשו [וגו'], כולן היו יוצאין מיד. אבל בימי מלכות הרשעה הזאת, הן מבקשין לבוא לסייעינו, ואינן יכולין, מפני גבורתה שלאומה זו, עד שהקב"ה נותן בהן כוח ויוצאין ומסייעין אותנו, שנ' ויאמר לכו התהלכו בארץ ותתהלכנה בארץ. ד"א כנגד ארבעה מלכיות שהן מפזרין את ישראל ויורשין את ארצם. שאם יעצו עצה רעה על ישראל, יהו ארבעה מינים אלו מבטלין עצתם, שנ' ואשא עיני ואראה והנה ארבע קרנות, ואמר אל המלאך הדבר בי מה אלה (אדני) ויאמר אלי אלה הקרנות אשר זרו את יהודה [וגו'].

ד"א כנגד ארבעה צדיקים שנתן הקב"ה, שהן באין להפרע מהן, שנ' ויראני יוי ארבעה חרשים. אין חרשים אלא חכמים, שנ' ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש. ואלו הן. משיח בן דוד, ומשיח בן יוסף, ואליהו, וכהן צדק. ואומ' מה אלה באים לעשות. ד"א כנגד ארבעה צדיקים שנתן הקב"ה בכל מלכות ומלכות להושיען ולרבץ תורה בתוכן. ואלו הן. בבבל, דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. בפרס, חגי, זכריה, מלאכי, ונחמיה. ביון, ארבעה בני

חשמנאי, שכבר נהרג מהן יהודה הבכור. באדום, רבן גמליאל, ור' יהושע, ור' אלעזר בן עזריה, ור' עקיבה. אף אחריהן אין הקב"ה שוכחן, שנ' כי לא יטוש יי"י את עמו.
ד"א כנגד ארבעה מינין שבכוכבים, שנמשלו ישראל בהן, מהן נראין ביום ולא בלילה, ומהן לא נראין לא ביום ולא בלילה. ד"א כנגד ארבע תקופות שהעולם מתנהג בהן. ד"א כנגד ארבע רוחות שנמשלו ישראל בהן, שנ' הוי הוי ונוסו מארץ צפון [נאם יי"י כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם יי"י]. אלו נא' כי בארבע רוחות השמים פרשתי אתכם, הייתי אומ' זו גלותן שלישראל, וכשהוא אומ' כי כארבע רוחות השמים, כשאם שאי אפשר לעולם בלא ארבע רוחות, כך אי איפשר לעולם בלא ישראל.
ד"א כנגד ארבע מיתות בית דין. אמ' הקב"ה, אם הבאתם לפני ארבעה מינין שבלולב, [אני מכפר לכם על ארבע מיתות בית דין. ד"א כנגד ארבעה שפטים. אמר הקב"ה, אם הבאתם לפני ארבעה מינין שבלולב], אני מציל אתכם מארבעה שפטים, שנ' כה אמר יי"י אף כי ארבעת שפטי הרעים, ואומ' כי לקחה מיד יי"י כפלים בכל חטאתיה. כפול שנים, כפולים ארבעה, [אילו ארבעה שפטים]. ד"א כנגד ארבעה מלכים שמסר הקב"ה לפני אבינו אברהם, שנ' ויהי בימי אמרפל. [ד"א] להזכיר זכות אבות שהן בקרית ארבע, ששם ארבעה זוגות צדיקים קבורים, אדם וחוה והאבות. ד"א שהיא עולה בחלק ארבעה, בתחלה ליהודה, ואחר כך לכלב, ואחר כך לכהנים, ואחר כך ללויים. ד"א כנגד ארבעה נהרות שיוצאין מגן עדן, ואלו מבקשין רחמים שיתרבו מימיהם. ד"א כנגד ארבע שנים שישראל משמרין לערלה, להזכיר זכות ישראל, כשהן כובשין את יצרן ארבע שנים, רואין את פירותיהן ואינן טועמין אותן. ד"א כנגד ארבע ציציות, שהן מזכירין לישראל מלכותו שלהקב"ה.
ד"א כנגד ילדי הרפה שהרג דוד. וכי מה צורך לדוד בילדי הרפה. אלא שלשה סימנין נתן הקב"ה בהן, ובאלו השלשה ישראל נשענין. ואלו הן. רמז אצבעות, שנ' ויהי איש מדון ואצבעות וגו', וחירופין וגדופין, שנ' ויחרף את ישראל, ואחר כך השירה, שנ' וידבר דויד ליוי את דברי השירה. אף ישראל נושעין באחרית הימים מתוך שלשת הסימנין האלו. מתוך שתמלוך מלכות אצבעות, זו מלכות ישמעאל, שנ' ואצבעות רגליא מנהון די פרזל וגו'. ומתוך חירופין וגדופין, [שנא'] אשר חרפו אויביך וגו'. ואחר כך נגאלין ואומרין את השירה, שנ' ברוך יוי לעולם אמן ואמן. ד"א כנגד ארבע צומות. אמ' הקב"ה, אם קיימתם מצות המועדים כתקנן, אין אתם צריכין צומות. וכן הוא אומ', צום הרביעי וצום החמישי וגו'. ד"א כנגד ארבעה פעמים שבקשו השונאים להתגרות בישראל בימי נחמיה, ולא הניחן הקב"ה, שנ' [וישלחו] אלי כדבר הזה ארבעה פעמים ואשיב אותם.

ד"א כנגד ארבעה אבות נזקים. אמ' הקב"ה, עד שלא תטילו ארבעה מינין הללו בידכם, החזירו גזלות וחבלות לבעליהן, ואחר כך תפלתכם נשמעת. וכן הוא אומ' אם און בידך הרחיקהו ואל תשכן באהליך עולה.
ד"א כנגד ארבע קצות הארץ שהקב"ה מכניסנו משם, שנ' ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ.
[חסרים שני עמודים]

פרשה ו

המשא. בעשרה לשונות נקראת נבואה, שש מהן רכות וארבע קשות.
ואלו הן. נבואה, ראייה, צפייה, משל, מליצה, רוח הקדש, רכות. חזון, משא, הטיפה, חידה, קשות. מנ' שנקראת נבואה, שנ' נביא אקים להם. ומנ' שנקראת ראייה, שנ' היש בזה הרואה. ומנ' שנקראת צפייה, שנ' בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל. ומנ' שנקראת מליצה, שנ' מליצי רעי. ומנ' שנקראת משל, שנ' משלי שלמה. ומנ' שנקראת רוח הקדש, שנ' ורוח קדשך אל תקח ממני. הרי אלו רכות. ומנ' שנקראת חזון, שנ' חזון עובדיה. ומנ' שנקראת משא. שנ' המשא אשר חזה חבקוק. ומנ' שנקראת הטיפה, שנ' ולא תטיף על בית יצחק. ומנ' שנקראת חידה, שנ' חוד חידה. הרי אלו קשות.
ומניין שארבעתן קשות. בחזון הוא אומ', לכן אמר אליהם כה אמר יי אלהים השבתי, ואבד כל חזון. קרב חרבן הבית. במשא הוא אומ', משא צר, משא מצרים, [משא דבר יוי אל מלאכי]. יש בו קנטורים. [אלו הן קנטורים] שיש שם, [שנא'] כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים, ואתם מחללין אותו. יכול שהוא משבח את האומות יתר מישראל, או מנחת האומות טהורה ממנחת ישראל, אלא גדול שמי בגוים, בישראל המפוזרין בין הגוים. מלמד, שהיו ישראל מפוזרין באותה שעה בכל המקומות, לפיכך הוא משבחן. למי הוא מוכיח, לאלו שעלו עמו מן הגולה. בהטפה הוא אומר, אל תטיפו יטיפון לא יטיפו לאלה, איש הולך רוח ושקר כזב אטיף לך ליין ולשכר והיה מטיף לעם הזה. אטיף, אלו נביאי השקר, שלא היו מתנבאין לאדם עד שהוא מאכילן ומשקן, ואחר כך מתנבאין לו כרצונו. אמר [להן] הקב"ה לנביאים, אל תתנבאו כדרך שאלו מתנבאים אמת ואינן משנין את הכלמה שהן בתוכה, כענין שנא' לא תסיג גבול רעך. לא תשנה לו. איש הולך רוח, אלו שהן מהלכין אחר דברי נביאי השקר, שהן ברוח הקדש היו מכזבין בנבואת השקר שלהן, שהן אומרין אותה על יין ועל שיכר הייתי. אף אני עושה את שלי,

אסף אאסף יעקב כלך. בחידה הוא אומ', חוד חידה ומשול משל. מה הוא הנשר הגדול, זה נבוכדנצר.

האבות נידבר עמהן בראייה, בנבואה, ובחזון. משה רבינו בנבואה, ובראייה, וברוח הקדש. שאר הנביאים, בין ברובן בין במקצתן. אבל לקח, דיבור, וצווי, ואמירה, אינן אלא פירוש לנבואה. תרדמה, נבואה מקום אחד, ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם. הפרש בין נבואת האבות לנבואת משה רבינו ושאר הנביאים.

האבות, כשהיה הקב"ה נגלה עליהן לדבר עמהן, לא היה נגלה לא בחיות ולא במרכבה ולא בשאר מיני הכבוד, אלא על גבן היתה השכינה שורה.

אמ' ר' שמעון, האבות הן הן המרכבה, שנ' ויעל אלהים מעל אברהם, והנה ייי נצב עליו. מפני מה, מפני שהן מקודשין לשריית השכינה. אבל שאר הנביאים, היה נגלה עליהן בכבוד, כל אחד ואחד כפי כוחו.

האבות, כשהיה הקב"ה מדבר עמהן, לא נגלה לא בברקים ולא ברעמים ולא בקולות ולא בזיעות, מפני שהן יודעין את כחו ואת גבורתו ואת גדלו ואת גאונו. אבל שאר הנביאים, היה הקב"ה נגלה עליהן בקולות וברעמים ולפידים, לפי צורך בני דורן. מפני מה, מפני שאין בני דורן יודעין כח גבורתו שלהקב"ה אלא בקולות ובברקים, והלואי יכנעו.

האבות, כשהיה הקב"ה נגלה עליהן ולצוותן, לא היה מתנה עמהן אם בחקתי תלכו ואם בחקתי תמאסו. מפני מה, מפני שהן יודעין כח מתן שכרן שלצדיקים ופורענותן שלרשעים, ואינן צריכין להתנות בהן. אבל שאר הנביאים, הלואי יפרש להן מתן שכרן ופורענותן כמה פעמים, הלואי יכנעו בני דורן.

האבות, כשהיה הקב"ה מדבר עמהן, לא היה קולו מרעים את העולם אלא בחשאי, שלא היה הצורך להשמיע בני דורן. אבל שאר הנביאים, כשהיה הקב"ה מדבר עמהן, היה מרעיש את העולם, שנ' קול יוי שובר ארזים. בד"א עד שלא הוקם המשכן, אבל משהוקם המשכן, נתיחד מקום לדבור, ולא היה העולם מרעיש.

האבות, כשהיה הקב"ה מצוה אותן לפנות מארץ לארץ, לא היה מבטיחן מה הוא עושה להן. מפני מה, מפני שהיו בעלי אמונה. אבל שאר הנביאים, כמה הבטחות הבטיחן, ולהלואי יאמינו בני דורן. כמה הבטיח את אבותינו במצרים אל ארץ זבת חלב ודבש, וכן במדבר, ואע"פ כן היו בספק. כמה הבטיחנו אף לנו, רני עקרה לא ילדה, קומי אורי כי בא אורך, נחמו נחמו עמי, גילי מאד בת ציון, הנה יום בא לייי, הנני שלח מלאכי, ואע"פ כן אנו מתפוגגין.

האבות, לא היו צריכין לפרש להן שם המפורש אבל שאר הנביאים, נתפרש להן שם המפורש, שהיו בני דורן צריכין לכך. ראיה לדבר משה רבינו, שנ' ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה, אף הקב"ה אומ' לו וארא אל אברהם [וגו'] ושמי יי' לא נודעתי להם, כמוך.

האבות, חמש מאות שנה ושתי שנים היה הקב"ה מדבר עמהן, ובכולן לא [נדבר] עם שלשתן אלא חמש עשרה דבור, שלא היו צריכין להתנות עמהן בכל עת. אבל שאר הנביאים, כמה דבורים בכל עת, מפני בני דורן. וגדול מכולן משה רבינו. תדע לך שהוא כן, ביום אחד דבר עמו הקב"ה חמש עשרה פעם.

[חמש עשרה פעם] שדיבר הקב"ה עם האבות. שמונה באברהם, שנים ביצחק, חמשה ביעקב. באברהם, לך לך מארצך, וירא אליו יי' [ויאמר לזרעך אתן]. כשפירש ממנו לוט נידבר עמו פעם שנייה, שנ' אחרי הפרד לוט מעמו. ומה צורך לדבור זה פעם שנייה. רבי פנחס אומר, כשפירש לוט מאברהם, היה אברהם מיצר. [אמר], כך אמר הקב"ה, לזרעך אתן את הארץ, שמא למשפחתו הוא נותנה, ואני רחקתיו. לכך חזר ואמר, אחרי הפרד לוט מעמו. רדף המלכים והרגן, ונידבר עמו, שנ' היה דבר יי' אל אברם במחזה לאמר. למה נגלה עליו כאן. אמר, שמא הללו שהרגתי היו בהן צדיקים. אמר לו הקב"ה, אלו שהרגת קוצים בערת מלפני, אין לך עון בדבר זה, שכר אתה נוטל עליהן, שכרך הרבה מאד. מיכאן ולהבא היה אברהם מהרהר בלבו ואומ', אפשר שקיבלתי שכרי בעולם הזה, שעזרני באותן [המלכים] ויצילני [מידם, כבר] נטלתי שכר, ושוב אין לי שכר בעולם הבא. אמר לו הקב"ה, על מה זה הרהרת אחר מדותי, הרי שה לעולה אתה צריך, לעולה קח נא את בנך. בן תשע ותשעים שנה נידבר עמו על בשורת יצחק, שנ' ויאמר יי' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר [וגו']. אחר שנולד יצחק, נידבר עמו על ישמעאל, שנ' אל ירע בעיניך על הנער. אחר כך נידבר עמו על העקידה, שנ' והאלהים נסה את אברהם. הרי אלו שמונה. אבל ואתה את בריתי תשמור, אבל שרי אשתך [לא תקרא וגו'], הרי הוא בכלל הדבור הראשון. ויאמר יי' אם אמצא בסדם, הרי הוא בכלל למה זה צחקה שרה, שנ' ואברהם עודנו עומד לפני יי'. שנים ביצחק. וירא אליו יי' ויאמר אל תרד מצרימה. עלה לבאר שבע ונידבר עמו, שנ' וירא אליו יי' בלילה ההוא. חמשה ביעקב. בבאו לבית המקדש, שנ' והנה יי' נצב עליו. אחר עשרים שנה, נא' לו, שוב אל ארץ אבותיך. בשכם נא' לו, קום עלה בית אל ושב שם. כשהוא חוזר בבית אל, ויאמר לו אלהים שמך יעקב. כשירד למצרים, ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה.

אבל משה רבינו, ביום אחד נידבר עמו חמש עשרה פעם. ואיזה, זה יום שהוקם בו המשכן. ואלו הן. אדם כי יקריב, צו את אהרן, קח לך עגל, יין ושכר אל תשת, איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור, כמעשה ארץ מצרים, קדשים תהיו, אמר אל הכהנים, וישלחו מן המחנה, כה תברכו, קח מאתם, נשיא אחד ליום, בהעלתך, קח את הלוים, ויקחו אליך פרה אדומה.

הפרש בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים.

אמ' ר' ברכיה, כל הנביאים כולן ראו הכבוד מתוך תשע מראות ומשה רבינו מתוך מראה אחת. ומנ' שהיו הנביאים רואין מתוך תשע מראות, שנ' וכמראה המראה אשר ראיתי כמראה אשר ראיתי בבוא לשחת העיר ומראות כמראה אשר ראיתי על נהר כבר ואפל על פני. הרי כאן תשע מראות. וכן הוא אומר בדניאל, ובין בדבר ובינה לו במראה, ואשא את עיני ואראה, ופניו כמראה ברק, וראיתי אני דניאל את המראה, והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה, ואני נשארתי לבדי רואה את המראה הגדול. הרי אלו תשע מראות. אבל משה רבינו מתוך מראה אחת, שנ' פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידת. כל הנביאים כולן לא היו שומעין את הקול אלא לפי כוחן, שנ' קול יוי בכח. אבל משה רבינו היה שומעו כתקונו, שנ' וישמע את הקול, הקול כמות שהוא. וכן מצינו כשעמדו אבותינו על הר סיני, היו אומרין, אם יוספים אנחנו [וגו'], ומשה רבינו שומעו. גדול הוא כוחו של משה, שנשא משוי שלא יכלו ששים רבוא לסבלו, שנ' דבר אתה עמנו ונשמעה וגו'. הרי הוא אומ' טרם יקראו ואני אענה.

[ארבעה] הם שנענו בתפלתן לשעתן, אליעזר עבד אברהם, משה, דוד, ושלמה, אליעזר מנ', שנא' ויהי הוא טרם כלה לדבר אל לבו. משה מנ', שנ' ויהי ככלתו לדבר. דוד מנ', שנ' שמע אלהים קולי בשיחי. שלמה מנ', שנ' ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ייי. אע"פ כן לא היו נענין אלא לצורך עצמן, אבל להשרות את השכינה, לא היתה השכינה שורה לתפלת כל בריה לשעתה אלא לתפלתו שלמשה ושלמה. בירמיה הוא אומ', ויגשו אליו כל שרי החיילים ויאמרו אל ירמיהו תפל נא תחנתינו לפניך ויגד לנו אלהיך את הדרך, ויאמר ירמיהו הנביא שמעתי, מה אומר. אחרי כן, ויהי מקץ עשרת הימים ויהי דבר ייי אל ירמיהו. וכן הוא אומ' בדניאל, ביום ההוא אני דניאל הייתי מתאבל, ואמר ביום עשרים וארבעה לחדש הראשון. אבל משה רבינו, הוא אומ' קומה ייי, והארון נסע, שובה ייי והארון שורה.

הפרש בין נביא שהוא צריך אות ומופת לנביא שאינו צריך אות ומופת.

המתנבא לחדש דבר נבואתו, כגון מרדכי, לחדש מקרא מגלה, יחזקאל, לחדש צורת הבית לעתיד לבוא, הרי זה צריך אות ומופת. אבל המזהיר על תורת משה רבי', שלא להוסיף ולא לגרוע, אינו צריך אות ומופת. אבל המתנבא בשם ע"ז, אע"פ שהוא מביא אות ומופת, אין שומעין לו, שנ' כי יקום בקרבך נביא, ובא האות והמופת, לא תשמע אל דברי הנביא. אמ' ר' עקיבה, חס ושלום שהקב"ה נותן אות ומופת לע"ז. ואיזה הנביא שהוא מביא אות ומופת ואין אתה שומע לו, זה שהוא נביא אמת מתחלה וחזר להיות נביא שקר, כחנניה בן עזור. חנניה בן עזור היה נביא אמת מתחלתו, וכיון שנסתלקה ממנו רוח הקדש, היה מגנב דברים מירמיה והולך ומתנבא אותן. כיצד. שמע ירמיה שהיה מתנבא כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם. מאימתי ניתנה ממשלה לבבל, משנת חמש ושלשים שנה למלכות מנשה, שנ' ויבא ייי עליהם את שרי הצבא אשר למלך בבל. צא וחשוב. עשרים שנה נשתיירו למנשה, ושתים לאמון, אחת ושלשים ליאשיהו, אחת עשרה ליהויקים, הרי אילו ארבע וששים. נשתיירו שש שנים. הלא עברו ארבע ממלכות צדקיהו, שנ' בראשית ממלכת צדקיהו מלך יהודה. לפיכך אומ' בעוד שנתים ימים. אמ' לו ירמיה, חס ושלום אני מתנבא שמלכות בבל עומדת שנים רבות. אמ' לו, אף אני אמרתי, אמ' לו, אם כן תן לדבריך אות. אמ' לו, אף אתה תן לדבריך אות. אמ' לו, אני מתנבא לרעה, ופעמים שהבריות עושין תשובה, הקב"ה מוחל להן על הרעה, אבל אתה מתנבא לטובה, והקב"ה אינו חוזר על הטובה. אמ' לו, איני נותן אות עד שתתן אתה אות. אמ' לו, אם כן, הרי אני נותן אות, באותה השנה האיש ההוא מת. וכן הוא אומ' וימת חנניה בשנה ההיא בחדש השביעי. והלא שנה אחרת היתה, אלא מלמד, שמת ערב שבת ראש השנה, וצוה את בניו שלא להוציאו אלא אחר ראש השנה, כדי לבטל דברי ירמיהו.

הפרש בין נביא שנתפרש שם אביו לנביא שלא נתפרש שם אביו.

נביא שנתפרש שם אביו, בידוע שאביו אף הוא נביא. וכן הוא אומ' והתנבי חגי נביאה וזכריה בן עדו נביא. מלמד שזכריה ועדו שניהן נביאים היו. ר' נתן אומ', כת' אחד אומ' אל ישעיה הנביא בן אמוץ, [סמך הנבואה אל ישעיה, וכתוב אחד אומר אל ישעיה בן אמוץ] הנביא, סמך הנבואה לאמוץ. מלמד, שאף אמוץ היה נביא. אבל נביא שלא נתפרש שם אביו, בידוע שאין אביו נביא, חוץ מעמוס, שאביו נביא, ואע"פ שלא נתפרש, שנ' ויען עמוס ויאמר אל אמציה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, כשם שהוא נביא ואמ' איני נביא, כך אביו נביא ואמר אין אבי נביא.

הפרש בין נביא שנתפרשה עירו לנביא שלא נתפרשה עירו.

נביא שנתפרשה עירו, בידוע שהוא נביא מאותה העיר. נביא שלא נתפרשה עירו, בידוע שהוא מירושלם, שרובן שלנביאים ושלחכמים מירושלם, שנ' מלאתי משפט. כל מי שמלך בה נקרא צדק, שנ' ומלכי צדק.

הפרש בין הגלות ודבור שהוא לנבואה ובין הגלות ודבור שאינו לנבואה. דיבור של נבואה מיושב לפי הצורך ולאחר הצורך, כגון אני אל שדי התהלך, אל ירע בעיניך [על הנער]. דבור שאינו של נבואה אין בו אלא הצורך עצמו, כגון הנך מת על האשה, השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע.

הפרש בין חלום שהוא נבואה לחלום שאינו נבואה. חלום שאינו נבואה בעליו צריך לשאל פתרונו, כגון חלומו של פרעה, חלומו של נבוכדנאצר, חלומו של מדיני, שנ' בו והנה צליל לחם שערים, ויען רעהו ויאמר אין זאת כי אם חרב גדעון. אבל חלום שהוא נבואה, אע"פ שדבריו סתומין, אין הנביא צריך לשאל פתרונו, כגון דניאל וחביריו.

הפרש בין חלום שהוא צריך פתרון לחלום שאינו צריך פתרון. חלום ששעתו קרובה דבריו פתורין, וחלום שאין שעתו קרובה דבריו סתומין וצריך פשר. חלום ששעתו קרובה, כגון השב אשת האיש כי נביא הוא, השמר לך מדבר עם יעקב. חלום ששעתו רחקה, כגון שבע פרות ושבע שבלים, ואלו צלם חד שגיא, ואלו אילן בגו ארעא, ושאר חלומות דניאל.

הפרש בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם. נביאי ישראל אינן יודעין אימתי הקב"ה מדבר עמהן, אבל נביאי אומות העולם יודעין אימתי מדבר עמהן. וכן הוא אומ' בבלעם נאם שמע אמרי אל. נביאי ישראל אינן יודעין כמה אמרות מדבר עמהן, אבל נביאי אומות העולם יודעין כמה אמרות מדבר עמהן. וכן הוא אומ' וידע דעת עליון. וכי נביאי אומות העולם גדולים מנביאי ישראל. לאו. אלא נביאי ישראל גדולים מנביאי אומות העולם. מושלין אותו משל. למה הדבר דומה. טבחי המלך יודעין כמה הוצאות צריך להוציא, כמה הן צריכין לתקן, לפי שמלאכתן [יש לה קצב, אבל אחשדרפני המלך אינן יודעין כמה הוצאות וכמה דברים הן צריכין לתקן, לפי שמלאכתן] אין להן קצב. ר' ישששכר אומ', נביאי אומות העולם אינו מדבר עמהן אלא בחצי דיבור, שנ' ויקר אלהים אל בלעם, אבל נביאי ישראל בדיבור שלם, שנ' ויקרא יי אל משה, לשון שמלאכי השרת מקלסין בו, שנ' וקרא זה אל זה.

הפרש בין חסידי ישראל לחסידי אומות העולם. חסידי ישראל אינן נקראין חסידים עד שיעשו כל התורה, אבל חסידי אומות העולם, כיון שהן עושין שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן, הן וכל דקדוקיהן, הן נקראים חסידים. בד"א, כשעושין אותן ואומרין, מכח

שצוה אתנו אבינו נח מפי הגבורה אנו עושין, ואם עשו כן, הרי הן יירשו העולם הבא כישראל, ואע"פ שאינן משמרין את השבתות והמועדות, שהרי לא נצטוו עליהן. אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו, מפי פלוני שמענו, או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז, אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכרן אלא בעולם הזה.

הפרש בין הגלות לנביאים להגלות לחכמים. הגלות לחכמים בבת קול ולנביאים בקול. ומה הוא בת קול. כמי שהוא שומע דבר מבין ההרים ואחרי ההרים משמיע את הקול. זה הוא בת קול שמים, שהיה הקב"ה משמיע לחכמים על כל דבר ודבר שמסתפק להן. בד"א, בכח הנבואה, אבל בגזירותיהן נתן להן הקב"ה ממשלה יתר מן הנביאים. שהנביאים צריכין אות ומופת ואין החכמים צריכין אות ומופת. משלו אותו משל. למה הדבר דומה. למלך ששלח פלמנטורין למדינה. על אחד כתב, אם מראה לכם חותם שלי וסמנטורין שלי, האמינו לו. ועל האחר כתב, אע"פ שאין מראה לכם חותם שלי וסמנטורין שלי, האמינו לו. שנ' על פי התורה אשר יורוך. ומפני מה נתנה התורה לחכמים ממשלה כל זאת. לפי שדברי נבואה נתנו להכתב ודברי חכמים לא נתנו להכתב. אלא חכמים מורין אותן לתלמידיהן ולתלמידי תלמידיהן הלכה למעשה, שנ' אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם, להם לבדם ניתנה הארץ. מה כת' אחריו, כל ימי רשע הוא מתחולל, אלו הזמנים שהן מתהפכין בכל יום ממדות למדות.

ואע"פ שנתן הפרש בין החכמים לנביאים בנבואה, אבל בשררה חכם בדורו הרי הוא כמשה רבינו בדורו, שנ' ובאת אל הכהנים הלוים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם. וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא היה בימיו, אלא הכת' מלמדך, שלא תאמר, אלו היה משה רבינו קיים הייתי למד תורה ממנו, אין לך אלא חכם שבדורך. וכן הוא אומ' אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה. ר' עקיבה אומ', הרי הוא אומ' ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. למה לא נתפרשו שמותן שלזקנים, שלא יאמר אדם פלוני כמשה פלוני כאהרן, אלא כל שהוא מתמנה על ישראל, הרי הוא כמשה ואהרן בשעתן. וכן הוא אומ' וישלח יי' את ירבעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל, כאשר בא יעקב מצרימה, וישלח יי' את משה [ואת אהרן], ואחריו הוא אומ' וישלח יי' את ירבעל. שקל הכת' שלשה קלי עולם, גדעון ויפתח ושמשון, כשלשה חמורי עולם, משה ואהרן ושמואל, ללמדך שהגדול שבדורך, והחכם שבדורך, הרי הוא כמשה ואהרן ושמואל בשעתו. ר' ברכיה אומר, ויהוידע הנגיד לאהרן. אינו אומ' ויהוידע הנגיד לבני אהרן, אלא לאהרן, לומר שאלו אהרן היה קיים היה יהוידע שקול כמותו. ר' סימון אומ', הרי הוא אומ' ואהרן ובנין מקטירים על מזבח העולה. וכי

אהרן ובניו היו מקטירין בימי דוד, והלא צדוק הכהן ובניו היו. אלא מלמד, שהיה צדוק ובניו בשעתן כאהרן ובניו בשעתן. וחכמים אומרים, הרי הוא אומ' בן אבישוע בן פינחס בן אלעזר הכהן הראש הוא עזרא. סמך הכת' אהרן הכהן הראש הוא עזרא. מלמד שהיה עזרא שקול כאהרן בשעתו. ר' הלל אומ', הרי הוא אומ' ויעשו כל הקהל השבים מן השבי [סכות] וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל. חזרנו על כל המקרא ולא מצינו בן נון ישוע, אלא לומ' לך, שאלו היה יהושע קיים בימי עזרא, לא היה ראוי להקרות לפניו אלא ישוע, לפי שעזרא גדול הדור היה. הא למדת, שחכם שבדורך הרי הוא כמשה בדורו.

פרשה ז

נאם הגבר. שלשה נא' בהן נאם הגבר, דוד ושלמה ובלעם. דוד מנ', נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על. שלמה מנ'. דברי אגור בן יקה המשא נאם הגבר. בלעם מנ', שנ' ונאם הגבר שתם העין. וכולם היו גבורים, כל אחד ואחד באומנותו.

דוד אמ' נאם הגבר. גבורתו היתה לעמוד בלילות, שנ' קדמו עיני אשמורות. דרך כל המלכים להיות ישנים עד שלש שעות ביום, אבל דוד היה מעורר את השחר. וכי השחר מתעורר, אלא הוא היה עומד ראשון עד שלא יגיע השחר. וכן הוא אומ' עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר. גבורתו היה לכבוש את יצרו, שנ' וישסע דוד את אנשיו בדברים. גבורתו היתה כשירד במחנה לסייע את ישראל, שנ' ויאמר דוד אל אכיש [וגו']. אף הפלשתים הכירוהו ואמרו, ובמה יתרצה זה אל אדניו הלא בראשי האנשים ההם. גבורתו היה לשמוע שונאיו מחרפין אותו והוא שותק, שנ' ויאמר דוד מה לי ולכם בני צרויה, שאתם קשים ממני. גבורתו היה צם ומתענה על אותו המעשה, עד שלא היה בו כח לעמוד, שנ' ברכי כשלו מצום. אמר רבי שלש עשרה שנה היה דוד מתענה על אותו מעשה, לא היה נכנס לתוך אכלוסין שלו אלא אחת לקציץ ויוצא מתוכן, שנ' כצל כנטותו נהלכתי ננערתי כארבה, והיה מתאבק בעפר ובאפר, שנ' התנערי מעפר, עד היכן, עד שאחזתו צנה, שנ' והמלך דוד זקן. גבורתו היה לבטוח על הקב"ה. אימתי, בשעה שארס את מיכל. מה שאול מחשב ואומ', ויאמר שאול אתננה לו ותהי לו למוקש, אין חפץ למלך במהר ומתן. ואם תאמר שלא חש והלא קודם לכאן היה מבקש להרגו. אע"פ כן בטח בהקב"ה והלך לו, שנ' וילך דוד הוא ואנשיו ויכו בפלשתים. גבורתו היה לקפוץ במלחמה וליתן נפשו על ישראל, והוא עורר את חניתו על שמונה מאות חלל בפעם אחת. והיה מתאנח על מאתים, שנ' איכה ירדף אחד אלף. משיבה אותו רוח הקדש,

רק בדבר אוריה החתי. גבורתו היה שהיה משפיל עצמו לפני הקב"ה. תדע לך שהוא כן, כשהכין צרכי בית המקדש מהו אומ', והנה בעניי הכינתי לבית אלהי זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככר. וכי עני הוא זה. אלא שהיה משפיל עצמו. גבורתו היה לצאת ידי הבריות בדרך שיצא ידי המקום. אימתי, במעשה אבנר, שנ' ויאמר דוד אל יואב ואל כל העם אשר אתו קרעו בגדיכם, ואומ' ויקונן המלך על אבנר. ולא עוד, אלא ששיבחו, שנ' כי שר וגדול נפל היום בישראל. וכל כך למה, כדי לצאת ידי הבריות כדרך שהוא יוצא ידי המקום.

אמר ר' שמעון, בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא יוצא ידי המקום מן התורה מניין, שנ' והייתם נקיים מיוי ומישראל. מן הנביאים [מניין], דכת' אל אלהים יוי אל אלהים יודע וישראל הוא ידע. מן הכתובים מניין, ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. מכאן אמרו, הנוטל שכר לדין, אע"פ שאינו שחד, דינו בטל. הנוטל שכר להעיד, עדותו בטילה. הנוטל שכר להזות מי חטאת ולקדש מי חטאת, מימיו כמימי המערה, שאין מטהרין, ואפרו כאפר מקלה, שאינו מטהר. הנוטל שכר לראות את הבכור אם בעל מום הוא אם לאו, אין שוחטין את הבכור על פיו, אלא אם כן מומחה כאילה שביבנה, שהתירו לו חכמ', שהיה נוטל ארבע איסרות בבהמה דקה וששה בגסה. ראה את הבכור ומצאו בעל מום, נוטל ארבע איסרות. מצאו תמים, נוטל ארבע איסרות פעם ראשונה, מכאן ואילך, רואה בחנם. וכל כך למה, כדי להוציא עצמו מן החשד, שלא יאמרו בעל מום הוא זה, ולמה לא התירו בפעם ראשונה, כדי שיטול עליו שכר פעם. שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום, שנ' והנער שמואל הולך וגדל וטוב גם עם יוי וגם עם אנשים. אף כשהיו ישראל מביאין את שקליהן לירושלם, היה התורם נכנס ותורם את הלשכה, ולא היה נכנס בפרגוד חפות ולא במנעל ולא בכל דבר שיש לו תוך, כדי שלא יחשד. אף מדברים עמו משעה שהוא נכנס עד שעה שהוא יוצא, שלא יאמרו נתן לתוך פיו, אם כן ימלא את לגמיו. אינו יכול לעשות כן, שהוא צריך לברך.

וכן הוא אומ' וישק יעקב לרחל וישא את קולו ויבך. ולמה בכה. ראה אנשים מלחשים אלו עם אלו, ואומרין, וכי בא זה לחדש עלינו דבר של ערוה. מיד בכה. להודיע שאינה נשיקה של תפלות, אלא של קריבות.

וכן הוא אומ' ותען חנה ותאמר לא אדני. צרכה להודיע, לצאת ידי עלי.

וכן הוא אומ' ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מה ראו. אמ' ר' יצחק, ראו את יוסף כשחזר מלקבור אביו, הלך והציץ בתוך הבור, והוא לא נתכוון אלא לשום שמים. אמ', כמה

נפלאות עשה לי הקב"ה, שהצילני מן הבור הזה. והם לא ידעו מה היה בלבו, ואמרו, לו ישטמנו. ר' לוי אומ', ראו שלא זימנן לסעודה. והוא לא נתכוון אלא לשום שמים. [כל זמן] שהיה אביו קיים היתה כל הסעודה לרצון אביו, [עכשו אמר], אינו בדין שאשב למעלה מהן. והם לא ידעו מה היה להן, כיון שראו שלא זימנן, אמרו לו ישטמנו יוסף. לפיכך צריך לנחמן, שנ' וינחם אותם וידבר על לבם. וכי יש אדם יכול לדבר על הלב. אלא אמר להן דברים שהן מתקבלין על הלב. ומה אם עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד יכול לכבות עשרה נרות. בכך נחמן. ד"א במה ניחמן. אמ' להם, אתם נמשלתם ככוכבי השמים, היאך אני יכול לכלות כוכבי השמים. אתם נמשלתם כעפר ארץ, היאך אני יכול לכלות עפר הארץ. אתם נמשלתם לחול הים, היאך אני יכול לכלות חול הים. ד"א במה ניחמן. אמר להם, היאך אני יכול להיעשות אנטריקוס לאבא, אבא מוליד ואני קובר. היאך אני יכול להעשות אנטריקוס להקב"ה, הקב"ה מברך ואני ממעט אתם נמשלתם הגוף ואני הראש, שנ' ולקדקד נזיר אחיו, אם אין הגוף קיים, על מה הראש מולך. בכך ניחמן. ד"א במה ניחמן אמ' להם, עד שלא באתם בכאן היו קורין אותי עבד, וכשבאתם לכאן הודעתם הוגניס שלי, ואם אני מאבד אתכם, נמצאתי מאבד הוגניס [שלי]. ד"א אם אני מאבד אתכם המצריים מורדים בי, ואומרין, עם אחיו לא שמר ברית ועמנו הוא שומרו. כך ניחמן. ד"א במה ניחמן. אמ' להן, אם אני מאבד אתכם, אני שקרן לפני המצריים, ויאמרו, ראו העבד הזה ראה כת של בחורים ואמר אחיהן, ולא היו אחיו, תדע לך שהוא כך, שהרי בסוף בקש עליהן עילה והרגן. לכך ניחמן. ומה אם נחומין של בשר ודם כך, ניחומין של הקב"ה על אחת כמה וכמה.

שלמה אמר נאם הגבר. גבורתו היתה להביע חכמה מדעתו, שנ' וראיתי אני שיש [יתרון ל]חכמה מן הסכלות. ולא עוד, אלא שעשה סייגות לחכמה, כדי שלא יתעו ההלכים בדרכיה. משל לבאר עמוקה, שלא היה אדם יכול לשתות ממנה, בא פקח אחד וקשר חבל בחבל, פסקיא בפסקיא, ודלה ממנה ושתה. כך התורה נמשלה בבאר עמוקה, ואדם צריך לעשות לה חבלים ושלשלאות לדלות ממנה, שנ' מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה, ואחר כך היא נעשית גלויה לכל כנחל, שנ' מים עמוקים דברי פי איש נחל נובע מקור חכמה. ד"א למה התורה דומה. לצרור של מרגלית, שהוא נתון בראש הקונטס, ולא היה אדם יכול להורידו. בא פקח אחד, וסיפק מקל למקל, קנה בקנה, והורידו, ונשתבח בו. כך דברי תורה דומין הן כעקרב בעיני הטפשים, מאחר שהחכמים מבארין אותן הן נעשים מישור, שנ' בראש מרומים על דרך. ד"א למה התורה דומה. לחרש גדול, שהיה מסובב באבנים ובאילנות ובקנים, וכל מי שהיה נכנס לתוכו לא

היה יודע לצאת. הפקחין מה הן עושין, מכסחין ונכנסין. כשהן מבקשין לצאת רואין את הכיסוח ויוצאין. אף דברי תורה כך, צריך אדם לכבש על דברי תורה. וכן הוא אומר רב מחולל כל ושכר כסיל ושכר עוברים. הרב הזה מחולל כל חכמתו, ומכבשה, ומפתר דבר שהוא סגור על הכסיל ועל העוברים, כענין שנ' ויסכרו. ד"א למה התורה דומה. לפלטין גדולה, שהיא מלאה בתים וקסוסאות ואכסדראות, וכל מי שהוא נכנס לתוכה לא היה יודע לצאת. הפקחין מה הן עושין, נותנין סימנין בכניסתן, כדי לידע ביציאתן. כך היא דברי תורה. צריך אדם ליתן סימנין בלבו, כדי שלא ישכחם, שנ' טוב מראה עינים מהלך נפש. ד"א למה התורה דומה. לחליה שלעמוד, שלא היה אדם יכול לישאה. הפקחין מה הן עושין, מסקין מוט במוט, טורטני בטורטני, עד שהן נושאין אותה. כך דברי תורה, אם אין אדם יכול לישא אותה, ישאו אותה רבים. וכן הוא אומ' הנה אנכי והילדים אשר נתן. וכי בניו היו, והלא תלמידיו היו. ד"א למה התורה דומה. לכרי שלאבנים טובות ומרגליות מעורבבין, ולא היו יודעין מה לעשות. בא להן פקח אחד וזירז כל אחת ואחת עם הדומה לה. מצא להן חן. כך עשה שלמה. זירז דברי תורה ומצא להן חן גדול. וכן הוא אומ' תפוחי זהב במשכיות כסף. כך הקב"ה משבחו יף יפית מבני אדם.

בלעם אמר נאם הגבר. גבורתו היתה לכפות את הטובה. אין לך קשה לפני הקב"ה יתר מכפיית הטובה. עד שלא הלך יעקב לארם נהרים היו מעינות מצומצמין. [תדע לך שהוא כן, שהיו משקין מן הבורות, שנ' ונאספו שמה כל העדרים]. וכיון שהלך יעקב אבינו לשם, נתברכו כל המעינות והרויחו מימיהן, שכן הוא אומ' ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים. וכל הטובה הזאת עשה לאביו והוא הולך לקלל בניו. יש לך כפוי טובה יתר מזה. עד שלא הלך יעקב לחרן, לא היה לבן מוליד זכרים, שאלו היו לו בנים לא היתה בתו רועה, וכיון שהלך יעקב לשם נתברך בזכרים, שנ' וישמע את דברי בני לבן. בזכותו נולד, והוא הולך לקלל את בניו, יש לך כפוי טובה יתר מזה. ד"א לבן עצמו לא נולד אלא בזכותו שלאברהם. כיצד. מלכה עקרה היתה, ועשתה כל אותן השנים עם נחור ולא ילדה, וכיון שנפקדה אמינו שרה נפקדו עמה כל העקרות. אף היא נפקדה עמהן, שנ' ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר הנה ילדה מלכה [וגו'], ואת קמואל, זה לבן שקם על אמתו שלאל. ואביו נולד בזכותו, והוא הולך לקלל את בניו. יש לך כפוי טובה יתר מזה.

הרי הוא אומ' לוכד חכמים בערמם, בדבר שהן מתחכמין בו בדבר הוא משפילן. בלעם מתגאה ואומ' כי מאן ייי לתתי להלך עמכם, לומר, אלו הניח אותי הייתי בא ומכלן. אמ' הקב"ה, הרי אני מניחו, כדי שידעו הכל אם יכול הוא לכלותן אם לאו. כיון שרבצה

האתון, אמר, לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך. באותה שעה שחקו עליו כל אותן לגיונות. אמרו, הוא זה שיכול לכלות ששים רבוא בדברו, אינו יכול להרוג את אתונו אלא אם יש חרב בידו. כיון שראה אותם מתלחשין ואומרין לא היה יודע בחשבונו, אתונו רבצה בדרך. אמ' להן, שאולה היא. הכחישה אותו, ואמרה לו, הלא אנכי אתנך. [אמר להן], לא היה דרכה לישא אדם. הכחישה אותו, ואמרה, אשר רכבת עלי. [אמר להן] זו כה לרבוץ [בדרך]. הכחישה אותו, ואמרה לו, ההסכן הסכנתי.

לא נטרד אדם הראשון מגן עדן אלא על כפיית טובה, שנ' ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי. אף אבותינו במדבר, לא כעס עליהן הקב"ה אלא על כפיית הטובה, שנ' וידבר העם באלהים ובמשה, ונפשינו קצה בלחם הקלקל. אמ' להן הקב"ה, המלכים אינן בוחרין להן לאכול אלא דבר קל, ואתם מתרעמין ואומ' ונפשינו קצה. מיד, וישלח ייי בעם את הנחשים השרפים. ומפני מה נחש מכל מיני פורעניות, אלא הנחש אמ' לו הקב"ה, ועפר תאכל כל ימי חייך, ולא נתרעם על מזונותיו, ואלו מתרעמין על מזונותיהן, יבוא ויפרע מהן. וכשהיו אבותינו בארץ, לא היו רוב חטאתיהן אלא כפיית הטובה. את מוצא אמציה הלך ונלחם עם בני שעיר וניצחן, והוא מביא את אלהיהן ועובדן, שנ' ויהי אחרי בוא אמציה מהכות את אדום ויבא את אלהי בני שעיר ויעמידם לו לאלהים ולפניהם ישתחוה ולהם יקטר. יש כפיית טובה יותר מזה. וכן יואש, יהוידע מגדלו שש שנים, ומלמדו כל ימיו, והוא הורג את בנו, ולא זכר יואש המלך החסד. יש כפוי טובה יתר מזה.

ולא בלעם בלבד אמרו, אלא כל בני לוט היו כפויי טובה. את מוצא ארבע טובות מפרסמות עשה אברהם אבינו ללוט. ראשונה, ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו. שנייה, וגם ללוט ההלך את אברם. שלישית, וישמע אברם כי נשבה אחיו. רביעית, ויהי בשחת אלהים. וכנגדן היו בניו [חייבין] לפרוע לנו טובות. לא דיין שלא פרעו לנו טובות, אלא פרעו לנו רעות. ראשונה, וישלח מלאכים אל בלעם. שנייה, ויאסף אליו את בני עמון. שלישית, בימי יהושפט, שנ' ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה. רביעית, כי ראתה גוים באו מקדשה, אלו בני עמון ומואב. כנגד כן נכתבה חטאתם בארבע מקומות. ראשונה, לא יבוא עמוני ומואבי. שנייה, עמי זכר נא מה יעץ. שלישית, ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו אשר לא יבוא עמוני ומואבי בקהל האלהים עד עולם. [רביעית], כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכר עליו את בלעם לקללו ויהפך אלהים את הקללה לברכה. וכנגד כן עמדו ארבעה נביאים ונתנבאו בפורענותן. ישעיה אמ' משא מואב כי

בליל שודד ער מואב. ירמיה אמ' והשמעתי אל רבת בני עמון תרועת מלחמה. יחזקאל אמ', לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורש. צפניה אמ', כי מואב כסדם תהיה ובני עמון כעמרה.

מפני מה ענש הכת' ביותר לכפויי טובה. מפני שהוא כעניין כפירה בהקב"ה. אף הכופר בהקב"ה כופר טוב הוא. האדם הזה הוא כופה טובתו של חבירו, למחר הוא כופה טובתו של קונו. וכן הוא אומ' בפרעה, אשר לא ידע את יוסף. והלא עד היום הזה מצרים יודעין חסדו של יוסף, אלא שהיה יודע ולא השגיח עליו, וכפה טובתו, ולבסוף כפה טובתו של הקב"ה, שאמ' לא ידעתי את יוי. הא למדת שכפיית הטובה הקשה לכפירה בעיקר. וכן הקב"ה אומ' להן לישראל אנכי יוי אלהיך. מה ת"ל. אשר הוצאתיך. אמ' להן, הזהרו שלא תכפו טובה, שכפוי טובה אינו יכול לקבל מלכות שמים. וכן יהושע אומ' לישראל, אם כפיתם הטובה הזאת, לא תוכלו לעבוד את יוי. והן משיבין אותו, כי יוי אלהינו הוא המעלה אותנו, אין אנו כופין טובתו.

ומפני מה נגלה עליו בלשון אנכי. שבו נבראו שמים וארץ, שנ' אנכי עשיתי את הארץ. ובו נגלה על האבות. לאברהם הוא אומ' אנכי מגן לך. ליצחק, אנכי אלהי אברהם אביך. ליעקב, אנכי האל בית אל. למשה, אנכי אלהי אביך. ד"א למה בלשון אנכי. מלמד, שמתן תורה גדול לפני הקב"ה יתר ממעשה בראשית. שמעשה בראשית פתח הכת' בבי, [וכאן פתח באלף. ומפני מה פתח הכתוב במעשה בראשית בבי], לומ' לך מה בי זה לא קדמו אלא אות אחת, כך לא קדם את העולם אלא אותו האחד המובחר. יהי שמו מבורך לעולם ולעולמי עולמים.

ר' יוסי אומר', לכל האותיות יש דומה, בי לכף, דאל לריש, הי לחית, ואו לזין, וכן שאר כל אותיות, אבל אלף זה אין לו דומה לדומה, לפיכך נקרא על שמו של הקב"ה, שאין לו דומה לדומה, שנ' ונשמרתם מאד לנפשתיכם [וגו']. ד"א למה פתח במעשה בראשית בבי. מה בי זה מגופף משלוש רוחות ופתוח מרוח אחת, שנ' נוטה צפון על תהו. ומפני מה לא גפפו. שגלוי וידוע לפניו, שיש מבני אדם עתידין לומ' שתי רשויות הן. לפיכך לא גדרו, לומ' אם יש אלוה אחר, יעמוד ויגדרנו. וכן הוא אומ' מצפון זהב יאתה על אלוה נורא הוד. מהיכן ידענו שעל אלוה נורא הוד, מדברי החכמה החמודה כזהב, שלמדנו מן הצפון. ד"א למה נברא העולם בבי. מה בי סתום מאחוריו ופתוח מלפניו, כך אין רשות לדרוש במה שהיה קודם למעשה בראשית, שנ' כבוד אלהים הסתר דבר. יכול לא ידרוש במעשה בראשית, ת"ל כי שאל נא לימים ראשונים. ד"א מפני מה נברא העולם

בבי ונתנה התורה באלף. להודיעך שהתורה תלד העולם, אלולי תורה לא נתקיים העולם. וכן הוא אומ' אם לא בריתי יומם ולילה. וכן הוא אומ' תכנתי עמודיה סלה.
אנכי יוי אלהיך. כל מקום שנ' אלהים, זו מדת הדין, יוי מדת רחמים. נברא העולם בזו ובזו, שנ' ביום עשות יוי אלהים ארץ ושמים, שהוא צריך למדת הדין ולמדת רחמים. ניתנה התורה בזו ובזו, שנ' אנכי יוי אלהיך, שיש בה מתן שכר ופורענות. אשריהם צדיקים שהן הופכין מדת הדין למדת רחמים. ויזכר אלהים את נח, ויזכר אלהים את רחל, וישמע אלהים את נאקתם. אוי להן לרשעים שהן הופכין מדת רחמים למדת הדין. ויאמר יוי אל קין, ויאמר יוי אמחה את האדם, וינער יוי את מצרים.
יש שמות שנמחקין ויש שמות שאין נמחקין. אלף דל נון יוד, ויוד הא ואוו הא, ויה, ואל, ואלהים, ואהיה, שדי, צבאות, אין נמחקין, אבל חנון, ורחום, ארך אפים, ורב חסד, הרי אלו נמחקין. כתב אל מאלהים, יוד הי מייי, אין נמחקין. שין דל משדי. צאד בי מצבאות, הרי אלו נמחקין. כל הניטפל לשם, בין מלפניו בין מלאחריו, הרי זה נמחק. כיצד מלפניו. בייי, בי נמחק. כייי, כף נמחק. מייי, מ' נמחק. כיצד מאחוריו. אלהיך, כף נמחק. אלהיכם, כם נמחק. אלהינו, נו נמחק. אחרים אומ', אינו נמחק, שכבר קידשו השם, והלכה כדבריהם. מנ' שאין מוחקין את השם, שנ' ונתצתם את מזבחתם, וסמיך ליה, לא תעשון כן לייי אלהיכם. אמ' ר' יוסי, וכי יעלה על דעתך שישראל נותצין מזבחותיהם ומשברין מצבתם, אלא שלא תחטאו, ותגרמו לבית המקדש ליחרב, וישברו המצבת, וינתצו המזבחות.

פרשה ח

לאיתיאל לאיתיאל. כל מי שנכפל שמו יש לו חלק בעולם הזה ובעולם הבא. ושמונה הן. נח, שם, תרח, אברהם, יעקב, משה, שמואל, שלמה. נח מנ', שנ' אלה תולדת נח נח. שם מנ', שנ' אלה תולדת שם שם. תרח [מנ'], שנ' אלה תולדת תרח תרח. אברהם מנ', שנ' ויקרא אליו מלאך ייי ויאמר אברהם אברהם. יעקב מנ', שנ' ויאמר אלהים לישראל ויאמר יעקב יעקב. משה מנ', ויאמר משה משה. שמואל מנ', שנ' ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל. שלמה [מנ'] דכת' דברי אגור בן יקה [וגו' לאיתיאל איתיאל] וגו'. ויש אומ', אף יונה, [שנא'] וילך הנער הנער הנביא ראמות גלעד.
כל מי שנכפל שמו, נתן לו הקב"ה גדולה בעולם. נתן גדולה לנח, שהיה מאה ועשרים שנה נוטע ארזים וקוצצן, ומבשרן שהמבול בא עליהן, ולא היה אחד מהן יכול ליגע בו. שמא תאמר שהיו חלשים, ת"ל הנפילים היו בארץ. שבעה שמות נקראו להן. נפילים,

רפאים, ענקים, אימים, גבורים, עוים, זמזמים. ולא עוד, אלא שניתנה בו בינה לידע איזה ארז צריך לעשות בארץ מאה ועשרים שנה עד שלא יקוצו אותה. והיה מתחיל לנוטעו מתחלה, ואיזה ארז יפה לעמוד בו מאה והוא נוטע מתחלת מאה, איזה ארז יכול לעמוד במים ואיזה ארז אינו יכול לעמוד במים, איזה ארז מגביה שלש מאות אמה, איזה ארז מגביה חמשים אמה, ואיזה ארז מגביה שלשים אמה, איזה זמן יפה לקוץ בו את הארזים, כדי שלא ירקיבו. ר' אליעזר אומ', מט"ו באב תשש כחה של חמה ולא היו כורתים עצים למערכה. גדולה בינה שנתן הקב"ה בו בתיבה יתר מן הראשונות, שהודיעו כל מיני מזונות של כל חיה וחיה ועוף ועוף, מה שאין כל בריה יכולה לעמוד על זאת, שנ' ואתה קח לך מכל מאכל, עד שהודיעו כמה העוף אוכל בכל יום, כמה חיה זו אוכלת בכל יום, כמה חיה זו נזונת בשעה אחת ביום, איזו חיה בשתי שעות, איזו בשלש. ראיה לכל אלו, שהוא זנן ומפרנסן י"ב חדש כראוי. גדולה מכל אלו שנתן בו כוח וגבורה לזון את כל המינין הללו ומפרנסן בכל יום ויום. את מוצא עשרה מיני בהמות טהרות, ולטמאות אין מספר, ששה ועשרים מיני עופות טמאים, ולטהורים אין מספר, שבע מאות מיני חגבים. וכולן היה צריך לזונן בכל יום ויום.

נתן גדולה לשם, שנ' ויולד נח שלשה בנים [את שם וגו']. והלא יפת הגדול. ואומ' אלה תולדות שם [שם בן מאת שנה]. ואם תאמר שם הוא הגדול, צריך להיות לו כשהוליד את ארפכשד מאה ושתים שנה, אלא יפת הוא הגדול. אם כן למה הקדים הכת' את שם. מלמד, שהיה צדיק. ד"א שנולד מהול. שאין מכהן אלא תמים. ד"א למה הקדים הכת' את שם, לפי שמנין אותיותיו נתן הקב"ה שלוה בין הדורות, מדור המבול עד דור הפלגה, שלש מאות ומ' שנה. ד"א למה הקדים שם, שנבנה בית המקדש בתחומו, שנ' ומלכי צדק מלך שלם. [ואין שלם אלא ירושלם, שנא' ויהי בשלם סכו. שני צדיקים קראו לו שני שמות, שם קראו שלם], אברהם קראו יראה, שנ' ויקרא אברהם את שם המקום יי' יראה. אמ' הקב"ה, לבטל את אחת מהן אי איפשר, אלא הריני מצרף את שניהן וקורא אותן ירושלם. ד"א למה הקדים שם. שייחל הקב"ה שמו עליו. שנ' ויאמר ברוך יי' אלהי שם, אלהי דוד, אלהי אליהו, שנ' ויקח את אדרת אליהו. וכולן לא יחל שמו עליהן עד שנפטרו מן העולם ונתקיימה צדקתן, חוץ מיצחק, שכיון שנעקד כאלו שמת וניצל. ומניין שייחל הקב"ה שמו על יצחק בחייו, שנ' והנה יי' נצב עליו. ומניין שייחל הקב"ה שמו על שם בחייו, שנ' ברוך יי' אלהי שם. ד"א למה הוקדם שם. ששמש בכהונה גדולה, שנ' [ומלכי צדק מלך שלם], והוא כהן לאל עליון. וכיון שבא אבינו אברהם הוסע מן הכהונה ונכנס אברהם תחתיו, שנ' ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון, וברוך אל

עליון. אמ' לו הקב"ה, וכי מקדימין ברכת העבד לברכת קוניו, חייך גדולתך אני נותן לו. וכן הוא אומ' נשבע יוי ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק. מפני מה שמתיך כהן, על דבורו שלמלכי צדק, שאמ' וברוך אל עליון. ד"א למה הקדים שם. שגלוי וידוע לפני הקב"ה שאברהם ובניו וכל ישראל עומדים ממנו, לפיכך הקדימו, בשביל כבודו של ישראל. ולא עוד, אלא חמשה בנים היו לו, הקדים הכת' את השלישי, זה ארפכשד, והניח את עילם, שהיה בכור, בשביל כבודן שלישראל, שהן עומדין [ממנו]. וכיון שבאו ישראל לידי עבירת מעשים בימי אחשורש, אמ' הקב"ה, כלום איחרתי את עילם והקדמתי את ארפכשד אלא בשביל כבודן שלישראל, עכשו [תחזור] גדולה לעילם, שנ' בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו אשר בשושן הבירה, וכת' ואני בשושן הבירה אשר בעילם.

נתן הקב"ה גדולה לתרח וקיבלו בתשובה. אמרו, כל אותן השנים היה עובד צלמים, ואלולי שקיבל הקב"ה תשובתו, לא היה אומ' לאברהם ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, לשום מחצבתו עמו. ולא עוד, אלא שהסכימה דעתו שלתרח לבחור את ארץ ישראל עד שלא נצטוה, שנ' ויקח תרח את אברם בנו, ללכת ארצה כנען.

נתן גדולה לאברהם, שהוא תחלה לאותן שאמ' להן שאל.

ר' יונתן אומ', שלשה הן שאמר להן הקב"ה שאל. ר' אחא אומ', ארבעה. אברהם, שלמה, ואחז, והמלך המשיח. אברהם מנ', שנ' ויאמר אברהם אל האלהים מה תתן לי. אינו אומ' יי אלהים מה תתן לי, אלא שאמר לו שאל. שלמה מנ', שנ' בגבעון נראה יי אל שלמה בחלום הלילה ויאמר יי שאל מה אתן לך. אחז מנ', שנ' שאל לך אות מעם יי. מלך המשיח מנ', שנ' שאל ממני ואתנה גוים נחלתיך. ר' לוי אומ', הראהו ניהוג הכוכבים והמזלות וכל זוית שברקיע, שנא' ויוצא אותו החוצה. וכי לחוץ לעולם הוציאו, אלא שהראהו חדרי השמים, שנקראו חוצות, שנ' עד לא עשה ארץ וחוצות. ר' יוחנן אומ', העלהו [למעלה] מכיפת הרקיע, שנ' הבט נא השמימה, [אינו אומר לו הבט, אלא מלמעלה למטה].

ר' יהודה ביר' אלעאי אומ', חמשה דברים הראה הקב"ה לאברהם אבינו. הראהו קריעת ים סוף, [שנא'] אשר עבר בין הגזרים האלה, ואומ' לגוזר ים סוף לגזרים. הראהו מתן תורה, שנ' ולפיד אש, ואומ' וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. הראהו בית המקדש בנוי וסדר קרבנות, שנ' ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת וגו', ואומ' והנה תנור עשן. אמר לו הקב"ה, כל זמן שישראל מתעסקין בתורה ובקרבנות, אני מציל אותן מגיהנם ומלכיות. הראהו ארבע מלכיות, שנ' והנה אימה חשכה גדולה נפלת עליו, אלו

ארבע מלכיות. אבא חנון אומ', אף הראהו תחית המתים, שנ' ויקח לו את כל אלה, וירד העיט על הפגרים. נטל אברם את האיברים ונתנן זה בזה, וכיון שירד עליהן הצפור חיו ופרחו להן, שנ' וישב אותם אברם. אין וישב אלא שהפריחה אותן הרוח, שנ' כי רוח ייי נשבה בו, ואומ' ישב רוחו יזלו מים. הבטיחו שהוא דן את כל מלכיות שמשעבדין בבניו, שנ' וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. ועשה לבניו נפלאות על ההבטחה. והרי דברים קל וחומ', ומה אם שהראשונים, שהבטיחן הקב"ה בשני דברים בלבד, דן אנכי, עשה להן כל הנפלאות והגבורות הללו, אנו, שהבטיחנו הקב"ה בכמה הבטחות ונחמות שאין להן סוף, על אחת כמה וכמה.

נתן גדולה ליעקב, שבירכו שבעה פעמים. פעם ראשונה, ועוד שהוא במעי אמו, שנ' ולאם מלאם יאמץ. שניה, ויתן לך האלהים מטל השמים. שלישית, ואל שדי [וגו']. רביעית, והנה ייי נצב עליו. חמישית, שוב אל ארץ אבותיך. ששית, וירא אלהים אל יעקב. שביעית, ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה. הרויח לבניו בזכותו, שלא היו ראויין לירד למצרים אלא בקולרין ובשלשלאות ממה שעשו ביוסף, אלא בזכות יעקב משכן הקב"ה בנחת, שנ' בחבלי אדם אמשכם. [בחבלי אדם אמ' להן לתת נחלות], כענין שנ' ויפלו חבלי מנשה עשרה. ואהיה להן כמרימי עול על לחייהן, שהקלתי מעליהן [עול המצרים] והכנענים, ואט אליו אוכל, שהטיתי אליהן כלכלתן בשני רעבון, שנ' ויכלכל יוסף. עד היכן נתן לו, שהשליטו להיות מיחם את הצאן כדרך שהוא רוצה, שנ' ויקח לו יעקב מקל לבנה, ויצג את המקלות, ויחמו הצאן אל המקלות, מה שאין כל בריה יכולה לעשון כן. מלמד, שנתן לו מעין גבורה מלמעלה, שלא היה עושה כן בעדרי לבן, אלא בעדריו, שנ' וישת לו עדרים לבדו. ולא עוד, אלא לאחר אסיפתו קראו הכת' בשמות מחוברין. שהיה שמו יעקב וישראל, הוסיף לו לאחר אסיפתו ישורון, שר ומיושר, שנ' אל תירא עבדי יעקב וישורן בחרתי בו.

נתן גדולה למשה, שלא היה רשות לא למלאך ולא לשרף להכנס [למחיצה שהיה משה נכנס] לתוכה, שנא' ויעמד העם מרחוק ומשה נגש אל הערפל וגו'. ר' יוסי אומר, אותו הערפל היה מכוון כנגד בית המקדש, ולפיכך נקרא בית המקדש ערפל, שנ' אז אמר שלמה ייי אמר לשכן בערפל. ולא עוד, אלא שאחז בכסא הכבוד, שנ' מאחז פני כסא פרשז עליו עננו. הקב"ה האחיז בו. נתן לו רשות ונתן לו בינה לצור צורת המרכבה שראה אותה יחזקאל, ציירה במשכן, אלו הכרובים. ומנ' שהכרובים דמות המרכבה העליונה שראה יחזקאל, שנ' היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואידע כי כרובים המה. וכן דוד אומ' ולתבנית המרכבה הכרובים זהב. ראיה לדבר, שלא פירש

בכתב מעשה הכרובים. ראה עד היכן [גדלו הקב"ה], עד שנתן עליו הוד שהיו מלאכי השרת יראין מפניו, שנ' ויהי ברדת משה [מהר סיני וגו']. ומנ' שהיו מלאכי השרת יראין מפניו, שנ' ובבא משה לפני יי, יסיר את המסוה. ולמה היה מסירו, אלא שהיה זיוו מבהיק, וכשהיה מבקש ליכנס היה מסיר את המסוה, והמלאכים רואין את זיוו, ונפנין ממנו.

נתן גדולה לשמואל, שלא עמד אדם מישראל לפניו מעולם. את מוצא, עמדו לפני משה, לפני דוד, לפני שאר הנביאים, אבל לפני שמואל לא עמדו, שנ' וידע כל ישראל, כי נאמן שמואל לנביא ליי. והיו קורין אותו חמש לשונות שלחיבה. נאמן, נכבד, נביא, רואה, איש האלהים. נאמן מנ', כי נאמן שמואל לנביא ליי. נכבד מנ', שנ' והאיש נכבד. איש האלהים מניין, שנ' ויאמר לו הנה איש אלהים. רואה מנ', שנ' לפנים בישראל [וגו'] יקרא לפנים הרואה. הודיעו מה שעתיד להיות, שנ' הלא קציר חטים היום. נתן לו רשות להקריב, אע"פ שהיה לוי, שנ' ויקח שמואל טלה חלב אחד. ומנ' שהיה לרצון, שנ' ויענהו יי, ואומ' משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו. בעמוד ענן ידבר אליהם. משה נדבר עליו מן הענן, שנ' הנה אנכי בא אליך בעב הענן. אהרן, וירד יי בעמוד ענן [וגו' ויקרא אהרן ומרים]. ומנ' ששקלו הכת' כנגדן, שנ' ותעננה אותם ותאמרנה לו יש. ומצינו הענן קרוי יש, שנ' ויש אשר יהיה הענן. שמרו עידותיו וחק נתן למו. משה ואהרן נכתב על ידם ספר תורה. במשה הוא אומ' זכרו תורת משה עבדי. באהרן הוא אומ' תורת אמת היתה בפיהו. ומנ' לשמואל שנכתב על ידו ספר, שהרי שקלו כנגדן, שנ' וידבר שמואל אל העם את משפט המלוכה ויכתב בספר.

נתן גדולה לשלמה, שכל מלכי הארץ היו שומעים את חכמתו נכפפין לפניו, [שנא'] וכל הארץ מבקשים את פני שלמה, והיו כולן מעלין לו דורון בכל שנה ושנה, שנ' והם מביאים איש מנחתו. ולא עוד, אלא שנתגיירו על ידיו מאה וחמשים אלף גרים, שהיו שומעין את חכמתו, ומברכין להקב"ה ומאמינים בו, שנ' ויספר את הגרים. ושמא תאמר מימות אביו נתגיירו, אלא אחרי הספר אשר ספרם דוד אביו. נתן לו ממשלה להסיע אבנים שלמות נפסלות מאיליהן, שנ' והבית בהבנותו אבן שלימה. אפלו המקלות, אפלו המדוכות, שהיו בימי שלמה של זהב [היו], שנ' אין כסף [נחשב] בימי שלמה למאומה. גדולה מכולן שדן בלא עדים. ביקש לדון כן כל ימיו ולא הניחו הקב"ה, שנ' בקש קהלת למצא דברי חפץ. אמ' לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת, כבר כתוב בתורה על פי שנים עדים.

נתן גדולה ליונה. ששקלו כאליהו. שכן הקב"ה מצוה לאליהו ואומ' ואת יהוא בן נמשי, ואליהו צוה את אלישע, ואלישע שלח [את] יונה ומשחו, שנ' ואלישע הנביא קרא לאחד וגו', וראה שם יהוא בן נמשי וגו', ולקחת פך השמן וגו', וילך הנער הנביא ראמות גלעד. מיכאן למדנו, ששלוחו שלאדם כמותו. אף הק"בה הסכים על ידיו כאלו אליהו משחו, שנ' ומאלהים היתה תבוסת אחזיהו. וכן אתה מוצא באלישע כשמשח את חזאל. והלא לאליהו צוה הקב"ה שימשח את חזאל, שנ' ויאמ' יי אליו לך שוב לדרכך מדברה דמשק [וגו']. אלא מיכאן ששלוחו שלאדם כמותו. ד"א מנ' ששלוחו שלאדם כמותו, שכן אליעזר אומ' הקרה נא לפני היום. מיכאן ששלוחו שלאדם כמותו. ד"א מנ' ששלוחו שלאדם כמותו, שנ' ויראו בני עמון כי נבאשו בדוד. וכי בדוד עשו כלום, אלא כיון שעשו לשלוחו כך, כאלו עשו בו, ששלוחו שלאדם כמותו. ר' ישמעאל אומ', מנ' ששלוחו שלאדם כמותו, שנ' במספר הימים אשר תרתם את הארץ. וכי כל ישראל תרו אותה, והלא שנים עשר בלבד תרו אותה, אלא שהיו שלוחיהן, ששלוחו שלאדם כמותו. ר' עקיבה אומ', מנ' ששלוחו שלאדם כמותו, שנ' והקרבתם אשה לייי. והלא הכהנים מקריבין, אלא ששלוחו שלאדם כמותו. ר' אלעזר אומ', מנ' ששלוחו שלאדם כמותו, שנ' ויהי דבר יי אל ירמיהו אחרי שרף המלך וגו', שוב קח לך מגלה אחרת וגו'. מה עשה, וירמיה לקח את המגלה ויתנה אל ברוך בן נריהו. והלא הקב"ה אומ' לו כתוב, אלא מיכאן ששלוחו שלאדם כמותו. ממי למד, ממשה רבינו, שאמ' לו הקב"ה וראה ועשה בתבניתם, וכת' ויעשו כל חכם לב. מיכאן ששלוחו שלאדם כמותו. ר' זכאי אומ', הרי הוא אומ' כה אמר יי למשיחו לכורש, מהוא אומ' בסוף, אנכי העידותיהו בצדק. הקב"ה אומ', הוא יבנה עירי וגלותי ישלח, וכורש אומ', מי בכם מכל עמו. מכאן ששלוחו של אדם כמותו.

הא למדת, שכל מי שנכפל שמו נתן לו הקב"ה גדולה בעולם הזה ובעולם הבא.

ר' אומר, כל מי שנכפל שמו ממחה על (ידי) מעשים שאינן הגונים. נח מאה ועשרים שנה היה ממחה בדור המבול, ואומ' להן, כך אמ' לי הקב"ה, שאם אין אתם שבים הוא מביא עליכם את המבול. והיו מלעיגין עליו, ואומרין, אם יבוא המבול לא יבוא אלא על בית אביך. וכיון שהגיעו שבעת ימים, אמ' להן, לסוף שבעת ימים המבול בא. מת מתושלח בתחלתן. אמרו לו, הרי לא בא המבול אלא על בית אביך. לפיכך עיכב להן המבול שבעת ימי אבלו שלמתושלח. מלמד, שאף אבלן שלצדיקים מעכב על הפורענות. שם היה ממחה ביד בניו ובני בניו, ואומ' להן, על מי אתם מבקשין לחלוק, על מי שברא העליונים והתחתונים. ולא קיבלו ממנו. אלא אשור עמד ויצא מאצלו, שנ' מן הארץ ההוא יצא אשור.

תרח היה ממחה ביד לוט, על ידי שלא היתה בהמתו יוצאה זמומה, כדי שלא תשחית את הזרעים, שנ' ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט. ומנ' כשם שהיה [ריב] בין הרועים, כך היה בין אברם ולוט, שנ' ויאמ' אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני ובינך.

יעקב הוכיח את בניו לפני מיתתו. כיצד עשה. הוכיח את הגדולים, ללמד בהן על השאר. שנ' ראובן בכרי אתה, שמעון ולוי אחים. אם לגדולים הוכיח, קל וחומר לקטנים.

משה רבינו הוכיח את ישראל לפני מיתתו, אין צריך לומ' כמה מיחה בהן קודם פטירתו. שמואל היה ממחה בצבא המלחמה. היו עובדין ע"ז ויוצאין למלחמה ונופלין, ובאין ואומרין, למה נגפנו היום, והיה אומ' להן, אתם עושין מעשים רעים ומתרעמין על הקב"ה, תפסתם מעשה אבותיכם, שעשו מלחמה עם שבט בנימן, ובאו ואמרו, למה יי' אלהי ישראל היתה זאת בישראל. וכן הוא אומ' אילת אדם תסלף דרכו ועל יי' יזעף לבו. אין אתם יודעין שאין החרב שוטפת אלא הרשעים. יש לכם ללמוד מאבותיכם, שיצאו שנים עשר אלף וצבאו על מדין ולא נהרג מהן אחד. ואם תאמרו שאתם מועטין, והלא הקב"ה מגבר את המעוטין על המרובין, שנ' המבליג שד על עז.

פרשה ט

המבליג שד על עז. [שד], אלו בני אדם השדודים והחלשים. עז, אלו בני אדם העזים והגבורים. והקב"ה נותן לאלו נצחון על אלו. ולא עוד, אלא שהוא מאבדן כהרף עין, שנא' השע ממני ואבליגה.

אברם רדף את כל האכלוסין, הוא ועבדו, ונצחו אותן, שנא' וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות, זה אליעזר. ולא עוד, אלא שהיה לילה והמלחמה בלילה קשה. ולא עוד, אלא שהיה מהלך שלשה ימים מחברון, שנ' וירדפם עד חובה. ר' יהודה אומ', היה זורק עליהם עפר ונעשו חרבות, זורק עליהן קש ונעשו קשתות, שנ' יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. ר' נחמיה אומ' הן היו זורקין על אברהם אבינו חרבות ונעשין עפר, קשתות ונעשין קש.

[כ"י א'] פעם אחת צרכו ישר' לשלוח דרון למלכות. אמרו, עם מי אנו שולחין. אמרו, עם נחום איש גם זו, שהוא מלומד בנסים. בדרך במלון עמדו אותן הבלשים, ונטלו כל שהיה בדלוסקמאות שעמו, ומילאום עפר. לא הרגיש עד שפתחן לפני המלכות. כעס וביקש לגזור עליהן גזירות קשות. בא אליהו ז"ל ועמד לפניו. אמ' לו, העפר הזה משלאברהם אביהן הוא, שהיה זורק עפר ונעשה חרבות, קש ונעשה קשתות. עמדו, נסו בו, והועיל

להן. הכניסום לטימון ומלאו אותן אבנים טובות ומרגליות. ללמדך, שכמה דורות עומדת זכות אבות.

[כ"י ב'] נחום איש גם זו הוה רגיל, כל מא דמאטי עליה, אמ' גם זו לטובה. יומא חד אצטריך רבנן לשדורי דרון לבית קיסר. אמרי, בהדי מן נשדריה. נשדריה בהדי נחום איש גם זו, דרגיל בנסים הוא. שדרוה. אזל בת בההוא דירא. אמרו ליה, מאי איכא בהדך. אמא להו, קא משדרנא דרון למלכא. קמו בליליא, שדונהו לטפסי, ושקלו כל דהוו בההוא, ומלינהו עפרא. כי מטא להתם, חזיוה דעפרא הוא. אמרי, קא חזיתו דמחכו בך יהודאי. בעי למקטליה. אמ', גם זו לטובה. אתא אליהו ז"ל ואדמי ליה כחד מניהו. אמא להו, ודלמא מעפרא דאברהם הוא, דהוה שדי מניה והוו חרבי, [גילי הוו] גירי, דכת' יתן כעפר חרבו. הוה להו ההוא מחוזא דלא הוה יכלי למכבשיה, שדו מההוא עפרא עלה וכבשוה. אלבשוה וכסיוה ועילוה לבית גנאזיא דמלכא. אמרו ליה, שקול כל דניחא לך. כי הדר ואתא בההוא דירא, אמרי ליה הינך דיורי, מאי אמטית לבית מלכא. אמא להו, מאי דשקלו מהכא אמטי ליה. אינהו סבור כל עפרא בההוא דירא איכא הוא. שקלו מניה ואמטיהו לבי קיסר. קטלונהו לכולהו. ללמדך, שכמה דורות עומדת זכות אבות.

וכן את מוצא בימי דבורה וברק. ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם. מפני מה בחרה נפתלי וזבולן, שהן במאספין הגדולים, מטה זבולן שלשה בדגל, מטה נפתלי שלשה בדגל. שאין נותנין לפני ההמון אלא הגבורים, אבל האמצעיים, אם היו חלשין, אי איכפת להן. ולמה בחרה מהן החלשים, להודיע גבורתו, שהוא מושיע בחלשים. וכן הוא אומ' בגדעון, ויאמר יי' אל גדעון רב העם אשר אתך, ועתה קרא נא באזני העם, מי ירא ורך הלבב, אינו אומר כן, אלא מי ירא וחרד. מלמד, שהחזיר הגבורים והניח החלשים, וישב מן העם עשרים ושנים אלף. מה הוא אומ' אחרי כן, ויאמר יי' אל גדעון עוד העם רב. אמ' לו, כל מי שהוא מזדרז לירד אל המים אין לבו חזק. כל מי שנוטל בידו ונותן לתוך פיו, אין לך חלש גדול מזה. אמ' לו, בשלש מאות [האיש] המלקקים, להודיע גבורתו, שהוא מושיע בחלשים.

אין לך עת צרה שהיתה בישראל אלא בימי יהונתן בן שאול, שנ' ויתחבאו העם, ואיש ישראל ראו כי צר לו. ועל ידי מי נתן הקב"ה תשועה, על ידי שני אנשים בלבד, יהונתן ונושא כליו.

וכן את מוצא בימי אחאב, והנה נביא אחד נגש אל אחאב, ויאמר אחאב במי, ויאמר, כה אמר יוי בנערי שרי המדינות, שלא היו אלא מאתים בלבד, והן יוצאין לפני כל האלפים והרבבות ההם. לפיכך, ויכו איש אישו וינוסו ארם. מהו אומ' אחרי כן, ועבדי מלך ארם

אמרו, אלהי הרים אלהיהם. אמרו לו, על ידי שהן קרובין לשמים הן צועקין ונענין, ואולם נלחם אתם במישור. ואיזו זכות עמדה להן, זכות השבת, שנ' ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים, וינוסו הנותרים אפקה. הוי שהקב"ה מושיע על ידי החלשין.

[כ"י א'] וכן את מוצא ביהושפט. ויהי אחרי כן באו בני עמון ומואב, ויגידו ליהושפט לאמר, ויירא ויתן יהושפט את פניו. אמר שיש עמי במדינה אלף אלפים ומאה וששים אלף גבורים ומי הסבו למלודים. יש אדם אחד מבורך על דורו, והרעב הזה וכל מימי חלו קודם שנולד. כיון שנולד היה השובע, שנ' זה ינחמ' ממעש', ובעל פילגש בגבעה היה עלילה על בני דורו על שנפלו על ידו מאה אלף מישראל במלחמות... נוגעין בבנו שלאותו צדיק, מיד פנו והלכו להן, אף הקב"ה מלט מבני בניהן

[כ"י ב'] וכן את מוצא ביעקב אבינו, שהיה הוא ובניו לבדם והיה עשו עמו ארבע מאות איש. וכיון שבא עשו אצל יעקב להרגו, נסתכל לאחוריו, והנה ארבע מאות איש ברחו להן. ובשכר שברחו הציל הקב"ה מבני בניהם

ארבע מאות איש בימי דוד, שנ' ויכם דוד מהנשף ועד הערב [וגו', וינוסו מהם ארבע מאות איש אשר רכבו על הגמלים]. כיון שראה שלא עמדה בידו, בא לו כאלו שואל בשלומו, שנ' וירץ עשו לקראתו. אע"פ כן אין הקב"ה דן אלא הלבבות, והעלה עליו כאלו הרגו, שנ' וחתו גבוריך תימן [למען יכרת איש מהר עשו מקטל. וכי הוא הרגו. אלא כיון שחשב להרגו, כאלו עשה].

וכן את מוצא בלבן ארמי אבד אבי. וכי הרגו, אלא כיון שחישב להרגו כאלו עשה. והרי אין הקב"ה נפרע מן האדם על ידי המחשבה אלא על ידי המעשה, שנ' און אם ראיתי בלבי לא ישמע ייי. אלא שתי מחשבות [הן], מחשבה שיש עמה מעשה, הרי היא כמעשה, ומחשבה שאין עמה מעשה, אינה כמעשה, כיצד. רוצח שחישב להרוג, נטל את כלי זינו ויצא ולא השיג חבירו, זו מחשבה שיש עמה מעשה, מעלין עליו כאלו הרגו. חשב ולא נטל את הזיין, זו מחשבה שאין עמה מעשה ואינה כמעשה. נואף שהערה ולא הפסיק לגמור עד שנטרפו, זו מחשבה שיש עמה מעשה, לא הערה, אע"פ שהרהר בלבו, זו מחשבה שאינה כמעשה. אף לבן כך עשה. נטל את הזיין ורדף אחרי יעקב אבינו, שנ' ויקח את אחיו עמו וירדף אחריו דרך שבעת ימים. ומנ' שהיה בלבו להרגו, שנ' יש לאל ידי לעשות עמכם רע. אף עשו כך עשה, נטל את הזיין ויצא לקראת יעקב אבינו. אמו, לפי צדקותה, אמרה ימים אחדים. הלך וישב עשרים שנה ולא שככה חמתו. ללמדך, שהיתה הרציחה אומנותו שלעשו, שנ' כה אמר ייי על שלשה פשעי אדום, על רדפו בחרב אחיו, זה יעקב, ושחת רחמיו, שגרם לרבקה שנאספה, ולא ראת יעקב. לפיכך לא

נזכרה מיתתה בתורה, שלא היה יעקב שם, וצותה והוציאוה בלילה, כדי שלא יבוא עשו ויהלך אחר מטתה, ותתבזה לעד. ויטרף אפו, זה עמלק. ועברתו שמרה נצח, בימי המן. אף כשגלו אבותינו מירושלם, באו להן בני עשו, עמדו על הדרך, וכל מי שהיה בורח הורגין אותו, שנ' ואל תעמד על הפרק להכרית את פליטיו. ואם אינן יכולים להרגו, משלימין אותו לנבוכדנצר. שנ' ואל תסגר שרידיו ביום צרה. וכשם שקידם את ישראל בחרב להרגן, כך הקב"ה מקדמו בחרב, שנ' כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד. שאין קשה בעולם יתר מן הרציחה.

שלש מדות ברוצח. הרוצח בזדון נהרג. ואיזה, זה הרוצח בכלי ברזל או אבן ועץ, שנ' ואם בכלי ברזל הכהו, ואם באבן יד, או בכלי עץ יד. ולמה נא' באבן ובעץ אשר ימות בו, שגלוי וידוע לפני מי שאמ' והיה העולם שהברזל ממית בכל שהוא, לפיכך לא נתן בו שיעור, ואין לו כפרה, אלא רציחה, שנ' ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. לא סוף דבר שהרג אזרחי, אלא אפלו הרג את הגר, שנ' ויהי רעב בימי דוד שלש שנים. שנה ראשונה אמ' להן, צאו וראו שמא יש בכם עובד ע"ז, שהגשמים נעצרין בעון ע"ז, שנ' וחרה אף ייי בכם ועצר, קדמתה, השמרו לכם פן יפתה לבבכם. יצאו ובדקו, ולא מצאו. שנה שנייה אמ' להן, צאו וראו שמא יש בכם פוסקי צדקה ברבים ואינן נותנין, שנ' נשיאים ורוח וגשם אין איש מת' במ' שקר. יצאו ובדקו, ולא מצאו. שנה שלישית אמר להן, צאו וראו שמא יש בכם מגלי עריות, שהגשמים נעצרים בעוון גלוי עריות, שנא' וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם. יצאו ובדקו, ולא מצאו. מכאן ואילך אמ', אינו אלא שפיכות דמים. מיד שאל באורים ותמים, שנ' ויאמר ייי אל שאול ואל בית הדמים. ואימתי הרגן שאול. בשעה שהרג נוב עיר הכהנים, שהיו חטבי עצים ושואבי מים לבית המקדש. את מוצא אפלו שור וחמור הרג שאול, שנ' למאיש ועד אשה, ושור וחמור ושה. ומה אם שור וחמור לא נוצל, חטבי עצים ושאבי מים על אחת כמה וכמה. אם כן היה לו להרוג את כל הגבעונים, אלא לפי שלא היו כולן בנוב, והיו מקצתן בקרית יערים, והמשכן והמזבח וכלי הקדש בנוב, ולא עלתה אלא בנוב מפני אחימלך, ונשתיירו אלו שבקרית יערים.

ומי הרגן. את מוצא [שמונים ושמונה] בהן הרג דואג. נוב עיר הכהנים, אנשיה ונשיה וצאנם ובקרם וחטבי עצים, מי הרגן. אם תאמר עבדי שאול, והלא צדיקים היו, שנא' ולא אבו עבדי המלך לשלוח את ידם. ומי הרגן, קרובי שאול הרגו אותן, שנ' אל שאול ואל בית הדמים. ויקרא המלך אל הגבענים [וגו']. וכי אין אנו יודעין שאין הגבעונים מישראל, אלא שחידשו רעה לעצמן. מלמד, שהיה דוד קורא לכל אחד ואחד, ואומ' לו, רצונך

להתרצות בכך וכך, והיו אומ', אין לנו בכסף וזהב. מיד אמר דוד, למי היה ראוי לתבוע, לכהנים או לגבעונים, הכהנים אין תובעין והללו תובעין. ועוד שלש מדות טובות באומה זו, בישנים רחמנים גומלי חסדים, והללו אינן מתביישין ממני, ואין מרחמין [אלו] על אלו, ואינן גומלי חסדים זה לזה. לפי כך צריך לומר והגבעונים לא מבני ישראל המה. ויאמרו אל המלך האיש אשר כלנו ואשר דמה לנו, יתן לנו שבעה אנשים מבניו. למה בקשו שבעה בלבד. אותן שבעה שידעו שהן פשטו ידיהן בהן. מה עשה דוד, הביא בניו שלשאול וקרוביו והעמידן לפני הארון. כל מי שהיה הארון קולטו, למיתה, שלא היה הארון קולטו, לחיים. אע"פ שהוא אומ' ויחמל המלך על מפיבשת, לא חס עליו אלא במידת הדין, שהיה קטן בימי שאול, שנ' וליהונתן בן שאול בן נכה רגלים בן חמש שנים היה. ויתנם ביד הגבעונים, והיו מושלכין כל ימות החמה, מתחלת קציר שעורים עד נתך מים עליהם מן השמים. והיו העוברין והשבין אומרין, מי הן ההרוגין, וישראל אומרין להן, בני מלכים גדולים. והן אומרין להן, מה עשו. וישראל אומ' להן, מפני שפשטו ידיהן בגרים עשינו להן כך. מיד היו נותנין שבח והודייה לפני הקב"ה, ואומרין, אין כאומה זו בעולם, בשביל גרים הורגין בני מלכיהם. מיד נתגיירו מאומות העולם כמה אלפים ורבבות.

לא סוף דבר, [ישראל] שהרג גר, אפלו הרג עבד כנעני שהוטבל לשם עבדות, הרי זה נהרג, שנ' וכי יכה איש את עבדו או את אמתו, נקם ינקם. ר' ישמעאל אומ', נקם ינקם, מיתה אתה אומ' או אינו אלא ממון, תלמוד לומ' והבאתי עליכם חרב נקמת נקם ברית. מה להלן מיתה, אף כאן מיתה. אך אם יום או יומים יעמד. אם נפטר הוא ביום, למה פירט הכת' יומים, אלא יום שהוא כיומים ויומים שהוא כיום. הא כיצד. מעת לעת עם חשיכה משמרין לו יום, הכהו בחצי היום משלימין לו מן היום השני, נמצאו יומים. אבל ההורג את הגר קודם מתן תורה, הרי זה נהרג בבית דין, שנ' שפך דם האדם באדם דמו ישפך. משניתנה התורה, נא' וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה, [על רעהו], לא על הגוי. איסי בן יהודה אומ', לא שההורג את הגוי פטור, אלא פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. ואף כשהיינו בארצנו לא היינו ממיתים אותו, אלא דינו בידי שמים.

ההורג בשגגה, כדרך הולכת ידו, גולה לערי מקלט, שלא כדרך הולכת ידו, פטור, שנ' ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים. עשה הכת' חטיבת עצים דוגמא לכל המכות הללו, לומר לך, שלא יהא חייב לגלות עד שתהא המכה כדרך הולכת כחו, שנתכוון להכות למלאכתו. כיצד כדרך הולכת כוחו. היה מעגל במעגלה ונפלה עליו והרגתו, היה משלשל בחבית ונפלה עליו והרגתו, היה יורד בסולם ונפל עליו והרגו, היה דולה בחבית

ונפלה עליו והרגתו, הרי זה אינו גולה. זה הכלל כל שהוא כדרך הורדתו חייב, ושלא כדרך הורדתו פטור. טבח שהיה מקצב והכה לפניו למעלה, אינו גולה, למטה גולה. אם היתה רשות להורג להיכנס לשם, הרי זה גולה, ואם לאו, אינו גולה, שנ' ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרת העץ ונשל הברזל מן העץ וכו'. מה יער רשות להורג ולנהרג להכנס לשם ולפיכך גולה, אף כל מקום שהוא רשות להורג ולנהרג להכנס לשם יהא גולה. אבל זה שנ' והערים אשר תתנו שש ערי מקלט, אין לי אלא בארץ ישראל, במדבר מניין, שנא' ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה. אבל לא שמענו להיכן. אמ' ר' יוסי, נא' מנוס לשעה ונא' מנוס לדורות, מה מנוס האמור לדורות ערי הלוים קולטות, אף מנוס האמור לשעה מחנה הלוים קולט. ר' אומ', אחד שהרג את הנפש בשגגה ואחד שהרג במזיד, בא המזיד ונפל ביד שוגג, שנ' ואשר לא צדה [והאלהים אנה לידו]. וכן הוא אומ', כאשר יאמר משל הקדמוני. והיכן אומ', והאלהים אנה לידו. ר' אליעזר בן יעקב אומ' מקלט מקלט היה כתוב בפרשת דרכים. ר' פינחס אומ', טוב וישר ייי על כן יורה חטאים בדרך, כל כך למה, שלא יפגע בו גאל הדם ויהרגנו, שנ' גאל הדם הוא ימית את הרצח בפגעו בו.

איזה הוא גאל הדם. אב שהרג את בנו, השני נעשה גאל הדם.

אף ההורג את עצמו, הרי זה שפך דמים, שנ' ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש. ולמה נא' בו מיעוט, יכול אם הקיפוהו השונאים, כשאול, והיו מבקשין לתעב בו, יהא חייב על הריגת עצמו, ת"ל אך, מיעוט לזה, שאינו חייב. יכול אם אמרו לו עבוד ע"ז ואם לאו אנו הורגים אותך, אם עמד והרג את עצמו, יכול יהא חייב, ת"ל אך, מיעט את זה, שאינו חייב. וכל שכן ההורג את אחיו, כגון אבימלך, שנ' ויהרג את אחיו בני ירבעל שבעים איש על אבן אחת, אף הוא באותה מיתה מת, שנ' ותשלך עליו אשה אחת פלח רכב. ולא עוד, אלא שנעשה קללה לדורות, שנ' מי הכה את אבימלך, וכן הוא אומ' ביהורם, ויקם יהורם על ממלכת אביו ויתחזק. ומה היה ענשו שלדבר, ויהי מימים לימים. וכל שכן ההורג מי שצורך הציבור בו. יואב, שהרג את אבנר, כת' בו ויטהו יואב אל תוך השער. [ומה היה ענשו של דבר, וינס יואב אל אהל יוי]. וכי יואב טפש היה כל כך, והלא כת' וכי יזיד איש על רעהו. אלא מלמד שברח אצל הסנהדרין. אמ' [להן], הלכה רווחת בישר', הרוגי מלכות נכסיהן למלכות, הרוגי בית דין נכסיהם ליורשיהן, מוטב יהרגוני סנהדרין ויירשוני בני. וכיון ששמע [המלך] כן, אמר, וכי לממונו שלזה אני צריך, עשה כאשר אמר ופגע בו מיד, [שנא'] ויעל בניהו בן יהוידע, ויקבר בביתו במדבר. וכי במדבר היה ביתו, אלא כיון שמת נעשו ישראל כמדבר. וכל שכן ההורג את כהני יוי. זה שאול, שנא'

ויאמר המלך לרצים, סבו והמיתו. אמרו לו, כלום יש לך עלינו אלא הזתר הזה והבולדין הזה. מיד שמטום מעליהם והשליכום לפניו. מיד ויאמר המלך לדואג, סב אתה ופגע בכהנים. וכי יש כהן גדול במקום כהן גדול. אלא מלמד שהיו ראויין כולם להיות כהנים גדולים. וכל שכן ההורג את נביאי ייי. זה יואש, שנ' ויקשרו עליו וירגמהו אבן. ומה היה ענשו שלדבר, ויהי לתקופת הימים עלה עליו חיל ארם, כי במעט אנשים באו חיל ארם. אף האומר לשון הרע על חברו הרי זה כאלו הורגו, שנ' לא תלך רכיל בעמיך לא תעמד על דם רעיך. הקיש הכת' הולכי רכיל לשופכי דמים. ר' יוחאי אומ', כל המספר לשון הרע כאלו כפר בעיקר, שנ' אשר אמרו ללשנינו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. ויש אומ', מגדיל עונות מן הארץ עד לרקיע, שנ' שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. ר' ישמעאל אומ', מגדיל עונות עד לרקיע, כנגד שלש עבירות, ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. בע"ז כת' אנא חטא העם הזה חטאה גדלה. בגלוי עריות כת' ואיך אעשה הרעה הגדולה. בשפיכות דמים כת' גדול עוני מנשא. אבל בלשון הרע כת' יכרת ייי כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. מלמד שהוא שקול כנגד כולן.

קשה היא לשון הרע שהאונס והמפתה נותן חמשים שקל כסף, שנ' ונתן האיש השכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף, ומוציא שם רע יתן מאה, שנ' וענשו אתו מאה כסף. נמצא האומר בפיו חמור מן העושה מעשה. וכן מצינו בדואג, שלא נחתם גזר דין אלא על לשון הרע, שנ' אהבת רע מטוב, מה כת' אחריו, גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל. והרי דברים קל וחומ', ומה אם דואג, שדבר אמת, כך היה, המדבר שקר על אחת כמה וכמה. ומנ' שדיבר אמת, שנ' וישאל לו בייי וצדה נתן לו ואת חרב גלית הפלשתי נתן לו. צדה מנ', שנ' ויתן לו הכהן לחם קדש. חרב מנ', שנ' ויאמר הכהן חרב גלית. ומנ' ששאל לו באורים ותמים, שנ' אחרי האפד, ואין אפוד אלא ששאל באורים ותמים. אם כן, מפני מה נענש, מפני הרכילות.

ר' יוחנן אומ', כל המספר לשון הרע נגעים באין עליו. ויש לו מקראות הרבה. איש לשון לא יכון בארץ איש חמס רע יצודנו למדחפות. ואין דחיפה אלא צרעת, שנא' וגם הוא נדחף לצאת, ואומר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית, ואין הצמתה אלא החלטה, ושנינו מצורע מוחלט בביאה. ואומ' ולשונם רמיה בפיהם. מה כתוב אחריו, אני החלותי הכותך. וכן אתה מוצא בנחש, כיון שאמ' לשון הרע, לקה בצרעת הסלעין שבו. ר' חמא בר חנינה אומ', הרי הוא אומ', מות וחיים ביד לשון. וכי יש ללשון יד, אלא לומ' לך, מה היד ממיתה, אף הלשון ממיתה, או מה היד בסמוך לה, כך הלשון [כך]. ת"ל ולשונם תהלך בארץ.

ר' שמעון אומ', הרי הוא אומ' אם ישך הנחש בלי לחש. לעתיד לבוא, כשהקב"ה מרפא את כל המכות, כל החיות מתכנסות אצל הנחש ואומרות לו, זאב דורס ואוכל, ארי דורס ואוכל, אתה מה הנייה יש לך, אם ישך הנחש בלי לחש. אומ' להן, ומה הנייה יש לבעל הלשון. אומ' לו, ומפני מה אתה נושך אבר אחד וכל האיברין מרגישין. אומ' להן, אף בעל לשון הרע כך הוא, אומ' כאן והורג בסוריא, אומ' כאן והורג ברומי. ומפני מה אתה מצוי בין הגדירות. אמר להן, אני פרצתי גדרו שלעולם. ומפני מה לשונך שותת. אומ' להן שהוא גרם לי.

שאל ר' שמואל בר אלנדב את ר' חנינה, מפני מה אמרה תורה במצורע בדד ישב. אמר לו, כך אמרה התורה, הוא הבדיל בין איש לאשתו, בין אדם לחבירו, בין משפחה למשפחה, בין ציבור לציבור, לפיכך יהא מובדל. ומפני מה הוא מקריב על חטאתו צפרים. הוא צפצף בקלו, יביא דבר שהוא מצפצף בקלו. וכן הוא אומ' חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים.

ר' יוחנן אומ', בימי דוד היו רבי תורה, והיו יוצאין למלחמה ונופלין, על ידי שהיה ביניהן לשון הרע, שנ' ויעלו הזפים אל שאול וגו'. ובימי אחאב היו עובדים ע"ז ונוצחין, לפי שלא היה ביניהן לשון הרע. תדע לך שהוא כן, שהרי עובדיה החביא מאה נביאים, ואליהו עומד בהר הכרמל ואומ' אני נותרתי נביא ליי לבדי, ואין אחד מהן מלשין על אותן הנביאים.

קשה היא לשון הרע, שלא נצטרעה מרים אלא על לשון הרע, שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה, על עסק פרישתו מן האשה. אמרו, גיותן הוא, והלא לא דבר הקב"ה אלא עמו בלבד, כבר דיבר עם נביאים הרבה ועמנו, ולא פירשנו כמו שפירש, הרק אך במשה דבר יי, אלא מגיאות הוא עושה. וראייה לדבר שהוא כן, שהכת' מכחישן אחריו ואומ', והאיש משה ענו מאד, לא כמה שאמרו שהוא גיותן. מה היה להן, ויאמר יי פתאם. ר' יהודה אומ', אין לשון פתאם אלא לשון טמאה. בשעה שהיו אהרן ומרים מחוסרי טבילה, אותה השעה דנן במדה שמדדו, צאו שלשתכם. והלא לא היה צריך אלא לשניהן, אלא אלו קרא לשניהן ולא קרא למשה, היו ישראל אומ' נזוק הוא משה. וירד יי בעמוד ענן, ולמה לא נכנס לאהל, שלא נתקדש המשכן לפורענות אלא לטובה. ואלולי שנכנס נדב ואביהוא לא לקו, אבל אלו שהן בחוץ, לא הכניסן לפנים. ויקרא אהרן ומרים. ולמה לא קרא למשה עמהן, אלא שלא לומר שבחו בפניו. ד"א להודיע כבודו שלמשה, שאין מושכין את הגדול מלפני הקטן, אבל מושכין את הגדול מלפני הקטן לדבר עמו. ויחר אף יי בם וילך. ולמה נסתלקה השכינה, שלא תטמא בפני השכינה. ד"א שלא יהיה

הענן עומד. ויבקש משה רחמים שלא יצטרע אף אהרן. [היה] ראוי לכך, שנ' בם, אלא שהיה לובש את המעיל, שהוא מכפר על לשון הרע. והרי דברים קל וחומ', ומה אם אלו, שדברו באחיהן הקטן מהן, כך ענשן הכת', המדבר בגנותו שלחבירו בפניו, על אחת כמה וכמה.

ר' אלעזר בן פרטא אומר, קשה היא לשון הרע יתר מעשרה נסיונות שניסו אבותינו את המקום, ובכולן לא נחתם עליהן גזר דין אלא על לשון הרע. ואלו הן עשרה נסיונות. שנים בים, אחת בירידתן, אמרו המבלי אין קברים, ובעלייתן אמרו כשם שעלינו מצד זה, כך עלו המצרים מצד אחר, שנ' וימרו על ים בים סוף. ושתים במרה, שנ' וילנו העם, וברפידים, וירב העם עם משה. ושתים במן, אל יצא איש ממקומו, איש אל יותר, ויותירו. ושנים בסליו, ראשון במדבר סין, בשבתנו על סיר הבשר, שני והאספסף אשר בקרבו וגו'. ואחת בעגל. ואחת במרגלים. ולא נחתם גזר דין לכלותן אלא על לשון הרע, שנ' וינסו אתי זה עשר פעמים. אע"פ שהוא אומ' שלח לך אנשים, אבל נתפרש במקום אחר, [שנא' ותקרבון אלי כלכם. ואיזה טעם. ר' יהודה בר' אלעי אומ', הענין האלה תיורין הן לפנינו את הדרך, שנא'] וארון ברית יי נסע לפניהם, ועכשו שאינן נכנסין עמנו, אנו צריכין שיתור לנו את הארץ. ר' נחמיה אומ', אמרו לו, עכשו כנענים מתיראין ומטמינים כלי חמדתן, אלא עד שהן יושבין בשלוה צריכין אנו מי שיתור לנו ארצם, לידע היאך מטמינין כליהן. וחכמים אומרים, מדברי תורה באין עליו. אמרו לו, למדתנו רבנו ע"ז שביטלוה עובדיה מותרת, אם נכנסין אנו סתם, אין אנו יודעין איזו עבודה זרה שנעבדת ואיזו בטילה, אלא צריכין אנו שיתור לנו את הארץ, לידע איזו נעבדת ותהי אסורה, ואיזו בטילה ותהי מותרת. ויש אומ', אמרו לו, למדתנו רבינו מעט מעט אגרשנו, הואיל וכך הוא הדבר, צריכין אנו לידע איזו ערים יפות לכבשן תחלה. מכל מקום, וייטב בעיני הדבר, בעיני ולא בעיני המקום. באו ואמרו לו, הארץ אשר עברנו בה, ארץ אכלת ישביה היא. ומה היה, וימותו האנשים. מלמד, שנתרברבה לשונם ונפלה על טבורם. והרי דברים קל וחומר, ומה אם המרגלים, שהוציאו שם רע על העצים ועל האבנים, כך עלתה בידם, המוציא שם רע בחברו על אחת כמה וכמה. וכן את מוצא, למה נסמכה פרשת מרים לפרשת מרגלים, כדי שילמדו קל וחומ' ממרים, ולא למדו.

הלשון הזה הורג שנים, האומרו והמקבלו. האומרו מנ', שנ' תאלמנה שפתי שקר, כיון שהוא מת נאלם. המקבלו מנ', שנ' בפשע שפתים מוקש רע. ואין מוקש אלא מיתה, שנ' קדמוני מוקשי מות. ואם היה חכם, ויצא מצרה צדיק. ופעמים שהוא הורג אף הנאמר עליו. נמצאו שלשה. כתער מלוטש עושי רמייה. בימי שאול הרג ארבעה, שאול

המקבלו, ודואג האומרו, אחימלך שנ' עליו, אבנר על מה נהרג, על שהיה בידו למחות ולא מיחה. ר' יהושע אומ', על ידי שכת' מן אבנר לדוד, שנ' וישלח אבנר מלאכים. וחכמים אומ', על שלא הניחו לשאול לפייסו לדוד. בשעה שאמר לו ואבי ראה גם ראה, אמ' לו, אל תשגיח על דבריו, ונסתבכה בקוץ. ויש אומ', על ידי שעשה שפיכות דמים צחק, שנ' יקומו הנערים וישחקו לפנינו.

עד היכן לשון הרע. [עד] כדי שיאמרו, היכן אנו מוצאין אש להדליק, ויאמר, בבית פלוני שהן מבשלין בו בכל יום.

האומר דבר (זה) שיכול לאמרו בפני בעליו, אין זה לשון הרע, שאין סוד בפני שלשה. כל המרבה דברים אינו ניצול מאבק לשון הרע, שנ' ברוב דברים לא יחדל פשע. ואומ' שומר פיו ולשנו שמר מצרות נפשו.

אף המדבר ברבים טובתו שלחבירו, הוא מביאו לידי לשון הרע, שנ' מברך רעהו בקול גדול וגו'. פעם אחת הביאו לפני ר' יוסי ספר תלין. ראה שכתיבתו מובחרת אמ' לו בן קפרא, יהודה כתבו. אמ' לו, כלך מלשון הרע הזה. ומה לשון הרע יש בכך, שמתוך טובתו בא לידי רעתו.

אפלו לשמוע ולשתוק אסור, שנ' והגדתי לו כי שופט [אני] את ביתו לעולם.

מה תקנתו שלאדם שלא יבוא לידי לשון הרע. אם תלמיד חכם הוא, יעסוק בתורה, שנ' מרפא לשון עץ חיים. ואם עם הארץ הוא, ישפיל את עצמו, שנ' וסלף בה שבר ברוח.

פרשה י

כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי. אפשר מי שכת' בו ויחכם מכל האדם הוא אומר כי בער אנכי מאיש. אלא מפני הענוה, לפי שאין חכמה לפני הקב"ה. ר' לוי אומ', בכל מקום הראשונים כשהן לדבר, היו תולין החכמה לבעלה. יוסף אמר הלא לאלהים פתרנים. וכן ירמיה אומ', הנה לא ידעתי דבר. וכן דניאל אומ', ואנא לא בחוכמא די איתי [בי] מן כל חייא. וכן אסף אומ', ואני בער ולא אדע. וכן שלמה אומ', כי בער אנכי מאיש. ר' אלעזר בנו שלר' יוסי הגלילי אומ', הרי הוא אומ' לא מרבכם מכל העמים, מי שכת' בהן ככוכבי השמים וכעפר הארץ וכחול הים אמ' הן מעוטין, אלא שהצדיקים ממעטין את עצמן. שכן אברהם אומ', ואנכי עפר ואפר. [למה פירש עפר ואפר] משאר הדברים. אלא כך אמר, אלו הרגני נמרוד לא הייתי עפר, ואלו שרפני לא הייתי אפר. ר' אומ', בשכר שאמ' ואנכי עפר ואפר ניתנו לבניו שתי מצות, עפר שוטה ואפר פרה. רבי יוחנן אומ', הרי הוא אומ' תולה ארץ על בלימה. כאברהם, שנ' בו ואנכי עפר ואפר, כמשה

ואהרן, שאמרו ונחנו מה. כדוד, שאמ' ואנכי תולעת ולא איש. אע"פ שהתנדב אותה הנדבה, מהו אומ', מי אני ומי עמי.
גדולה היא הענוה, שאין בעלה עושה רע, שנ' עקב ענוה יראת ייי.
גדולה היא הענוה, שהקב"ה נותן הוד לבעליה יתר מחמה ולבנה, שנ' יראת ייי מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה. מלמד, שאחר הענוה כבוד. ואיזה הוא כבוד המפורש, וחפרה הלבנה, ונגד זקניו כבוד. חמה ולבנה משתנין והוא אינו משתנה.
גדולה היא הענוה, שבה נשתבח אברהם אבינו. שהיו בני דורו קורין לו נשיא אלהים והוא נותן להן המנון, שנ' ויקם אברם וישתחו. גדולה היא הענוה, שבה נשתבח אבינו יצחק. שאמר לו אבימלך לך מעמנו, והלך. וכיון שחזר ובא אליו, קיבלו.
גדולה היא הענוה, שבה נשתבח יעקב אבינו, שנ' עבדך יעקב. ר' יהודה היה כותב לאנטנינוס, מן עבדך יהודה. אמר, כי לא טוב אנכי מאבותי.
גדולה היא הענוה, שבה נתגדל משה רבינו, שנ' והאיש משה ענו מאד [מכל האדם]. מה ת"ל מכל האדם. אלו בני אדם עשויין שלש כתות. מהן בגדולת שמים, ומהן בגדולת המלכות, ומהן הדיוטות, ומשה רבי' ראה עצמו בשלשתן, ובשלשתן היה ענו. בתחלה היה בגדולת המלכות, שהיה כבן בתו שלפרעה, ולא הניח ענותנותו, שנא' ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא, מהוא וירא בסבלותם, מלמד שהיה נושא עמהן בסבלותם. אמר, כדי שלא אוציא עצמי מצער הצבור. ד"א וירא בסבלתם, ראה שהיו מטעינין את הזקן כבחור, את האשה כאיש, את הקטן כגדול, ועמד והשוה אותן, לפיכך זכה שתינתן פרשת ערכ' על ידו, להבחין בין האשה לאיש, בין הזקן לבחור, בין הקטן לגדול. אף כשהיה במדין, בורח כהדיוט, לא הניח ענותנותו. ראה בנות יתרו מצטערות, ולא נתגאה מלעמוד ולדלות להן, והוא היה בנפשו כבן בתו שלמלך. אמר רבן שמעון בן לקיש, בוא וראה כמה בין שכנים לשכנים. להלן לא היתה אלא רועה אחת, ולא הריב עמה בריה, אבל כאן היו שבע רועות, והריבו עמהן הרועים, שעד שצרכו למשה להושיען. אף כשהיה בגדולת שמים, לא הניח ענותנותו, שנ' וידי משה כבדים. וכי לא היה לו למשה רבינו כר [אחת], או כסות אחת, או סדין אחד, שישב עליו, אלא כך אמ', בזמן שהצבור בצער, אף אני אהא עמהן בצער. לא נתגאה לומר כמלך אני. אלא אפלו בשעת מחלוקת כת' בו ויקם משה וילך אל דתן ואבירם. לא נתגאה לומ', אלו חולקים על הקב"ה, ואני הולך אחריהן, אלא כל דבריו היו ענוה. וכן את מוצא כשנתנבאו אלדד ומידד, מה יהושע אומ', ויען יהושע בן נון משרת משה מבחריו, אדני משה כלאם. אמ' המקנא אתה לי. אמ' לו, ומי נותן למחר כל עם ייי נביאים, ואפלו העבדים והשפחות השומרין את המצות,

ואתה מבקש שלא יהיה נביא אלא אני. אני הוא שבקשתי שיהיו השבעים זקנים האלו נביאים, שנ' לא אוכל לבדי, ולא עוד, אלא מתחלה הייתי בורח מן השררה, שנ' בי אדני שלח נא ביד תשלח.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל אהרן. בנוהג שבעולם אדם מכבד את ביתו בבגדי בליות, שמא מתעטף הוא בכל כליו ומכבד את הבית. אבל אהרן לובש שמונה בגדים, ודומה כחתן בחופתו, ואע"פ כן והרים את הדשן.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל אלעזר. שהוא נשיא נשיאים, שנ' ונשיא נשיאי הלוי אלעזר בן אהרן הכהן. ואע"פ כן כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היה נושא ארבעה דברים, שנים בשתי ידיו ושנים על שני כתפיו. ללמדך, שאין גדולה לפני המקום.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדלו הלוים. [שכל ישראל היו מהלכין כאחד] והן מהלכין בנחת, והן היו זקוקין לישב את כלי המשכן. ולא עוד, אלא שהיו טעונין בעגלה, ואין לך הדיוט בעולם יותר ממי שהוא טעון בעגלה. אע"פ כן לא נתגאו לומ', אין אנו מקבלין עלינו. אף כשהיו בארץ, היו הרצחנים גולין לתוכן, ולא נתגאו לומר, אין אנו מקבלין עלינו. הא למדת שגדולה הענוה.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדלו בני קהת. שהיו מובחרין משבט לוי, והיו טוענין בכתיפיהן את הבדים, שנ' ולבני קהת לא נתן כי עבדת הקדש עליהם בכתף ישאו. ולא עוד, אלא שהיו מהלכין לאחוריהן, כדי שלא יתנו אחוריהם אצל הארון. כיצד, ארבעה נושאין את הארון, שנים פניהן אל פני הדרך ושנים אחוריהן לפני הדרך. ולא עוד, אלא שהיו מהלכין יחפין, שלא היו יכולין לנעול את הסנדל. אם מפני כבוד הבריות שנו רבותינו הנושאין את המטה אסורין לנעול את הסנדל, מפני כבודו שלמקום על אחת כמה וכמה.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל גדעון, שנ' ויפן אליו יי' ויאמ' בכחך זה וגו'. מהוא אומר, ויאמר אליו בי אדני במה אושיע את ישראל.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל שאול. בשעה שאמ' לו שמואל למי כל חמדת ישראל, מהוא אומ' לו, הלא בן ימיני אנכי. ובשעה שבקשו למשחו, הלך והטמין את עצמו עד שהטילו גרלות, שנ' ויאמר יי' הנה הוא נחבא אל הכלים. ר' ינאי אומ', שתים עשרה מדות טובות הכת' מפרש בשאול. ראשונה, היה עניו, שנ' הלא בן ימיני אנכי. שנייה, שהיה שומע חרפתו ושותק, שנ' ובני בליעל אמרו מי יושיענו זה ויהי כמחריש. מהו כמחריש, כמי שלא ידע. שלישית, שהיה מוחל על עלבונו, שנא' מי האומר שאול [ימלך] עלינו, ויאמר שאול לא יומת איש היום. רביעית, שהיה זהיר במצות ציצית, שנ' ויקם

דוד ויכרת את כנף המעיל. חמישית, שהיה מנדין לבנות ישראל. כל מי שלא היה לה נדוניא היה נותן לה נדוניא, שנ' בנות ישראל על שאול בכינה המלבישכם שני עם עדנים. ששית, שהיה לו בשת פנים משמואל, שכמה פעמים הוא אומ' לו לא אשוב עמך, והוא אומ' לו, שא נא את חטאתי. שביעית, שהיה צנוע, שנ' ויבא אל גדרת הצאן אל הדרך. שתי גדרות ומערה, אע"פ כן שכך על עצמו. שמינית, שהיה מבזבז את ממונו לחוס על ממונן שלישראל, שנא' ותצלח רוח יוי אל שאול בשמעו, ויקח צמד בקר וישחטהו. תשיעית, שהיה אוכל חולין בטהרה, שנא' ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא, [ללמדך, שאלו היה מקרה לא היה בא אל שלחנו]. עשירית, שהיה מקדש הקדישות, שנא' וכל הקדשות שמואל ושאול בן קיש. אחת עשרה, שהשוה כבודו לכבוד עבדו, שנ' וישב המלך כפעם בפעם וגו'. שתים עשרה, שהיה לבו רך בתשובה. את מוצא, כיון שפייסו דוד במערה נתפייס, שנ' ויאמ' שאול חטאתי שוב בני דוד. אלולי שהיו המלשינים באין ומלשינין עליו, לא היה רודפו.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל שמואל. שהרי קראו המלאך שלשה פעמים, והיה סבור שהוא עלי, והיה מזדעזע ונודד משנתו, ובא אצלו, שנ' ויסף קרוא שמואל בשלישית [וגו']. ואלו נתגאה ואמ', עד מתי יהא זה קורא אותי ואני רץ ובא אצלו, וישן ולא עמד, אבד ממנו הנבואה הגדולה הזאת. ולא עוד, אלא שהיה משוטט ממקום למקום לצורך ישראל, אבל לא לצרכו. שנ' והלך מדי שנה בשנה. ולא עוד, אלא שאמרו לו, תנה לנו מלך לשפטינו, ולא אמר להן, הריני כמלך עליכם [ואתם מבקשין מלך. הא למדת שגדולה היא הענוה].

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל דוד, שנ' ויבא המלך דוד, ותקטן זאת בעיניך. ובמקום אחר הוא אומ' וראיתני בתואר האדם המעלה ייי אלהים. אמר לפניו, ומי אני שדמתני ליעקב, שהוא חקוק בכסא תאר האדם שהוא חקוק למעלה. וכן ישראל שואלים ואומ', אל תנבל כסא כבודך, אותה הצורה שהיא חקוקה בכסא. ומנ' שדמהו לאבות, שנ' ונתתי לך שם כשם הגדולים אשר בארץ. זה שאומרין מגן דוד. וכן את מוצא, כשהעלה את הארון, כל מי שהיה מביט בו היה לוקה. אמר המלך, הריני עומד ומרקד לפני הארון וישראל מביטין [בי] ומניחין מלהביט בארון, כדי שלא ימותו. מיד נטל כל כלי שיר בידו והיה מרקד לפניו, שנ' והיה ארון ייי בא עיר דוד ומיכל בת שאול נשקפה וגו', ותרא את המלך דוד מפזז. אמרה לו מיכל, כך דרכן שלמלכים לעשות כן, ולואי לפני מטרונה עשית כן, אלא לפני אמהותיך. אמ' לה, יתר מזה אני חייב לעשות לפני קוני, ואיני כדאי

לשמוח בשמחתו, שנ' ונקלותי עוד מזאת, ואותן שאת קורא אותן שפחות, הלואי יהא חלקי עמהן לעולם הבא, שנ' ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה.

עד כאן דרש בגדול שהוא מקטין את עצמו, שנ' ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, גדולים הן משאר הכוכבים, אחד גדול ואחד קטן, ולפי שהוא קטן, לוה הקב"ה עמו את הכוכבים, שנ' ואת הכוכבים, ואומ' כה אמר ייי נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה. וכן הוא אומ', ולעבר ילד שני בנים [שם האחד פלג וגו'] ושם אחיו יקטן, שהיה מקטין את עצמו ומשפיל את עצמו, זכה להעמיד שלש עשרה משפחות, שנ' ויקטן ילד את אלמודד ואת שלף [וגו']. והרי דברים קל וחומר, ומה אם הקטן שהוא מקטין את עצמו זכה לכך, גדול שהוא מקטין את עצמו על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומ' וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר. וכי מן התולדות אין אנו יודעין שהוא הצעיר. אלא שהיה מצער את עצמו ומשפיל את עצמו. והרי דברים קל וחומ', אם קטן שהיה מצעיר את עסקיו זכה לכך, הגדול שהוא מצעיר את עצמו על אחת כמה וכמה.

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל מרדכי. שמתחלה, כשהוא הדיוט, היה חמישי לסנהדרין, שנ' הבאים עם זרבבל ישוע נחמיה שריה רעליה מרדכי בלשן, וכיון שנעשה משנה למלך, אין צריך לומ' שלא ביקש להיות רביעי, אלא אפלו להיות חמישי במקומו לא רצה להיות, עד שירד ונעשה ששי. שכן הוא אומ' אשר באו עם זרבבל ישוע נחמיה עזריה רעמיה נחמני מרדכי [בלשן].

הא למדת, שכל מה שהקב"ה נותן גדולה לצדיקים הן משפילין את עצמן, לכך נמשלו ישראל בגפן, לומ' לך מה הגפן, כל אשכול שהוא גדול מחברו נמוך מחבירו, כך כל מי שהוא גדול מחבירו צריך להיות עניו יתר ממנו. ההדיוט שוחה ארבעה פעמים בתפלתו, באבות תחלה וסוף, ובהודייה תחלה וסוף. כהן גדול שוחה בתחלת כל ברכה ובסוף כל ברכה. המלך כורע ואינו זוקף עד שגומר התפלה, שנ' ויהי ככלות שלמה להתפלל. וכן את מוצא ביהושע, בתחלה גידלו הקב"ה וקראו יהושע, שנ' ויקרא משה להושע בן נון יהושע, וכיון שניתנה לו שררה, חזר הוא וקרא [את] עצמו הושע, שנ' ויבא משה וידבר את השירה הזאת, הוא והושע בן נון, שראה עצמו כעין נערותו.

מעשה בר' אליעזר ביר' שמעון, שהיה יושב לפני רבן גמליאל. אמ' לו אביו, בני, אל ירע לך, הוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. ולא בוש לומר לו כך.

רבותינו, כשהן יוצאין להקהל והצבור לפניהן, מה היו אומרין, כי לא לעולם חסן ואם נזר לדור ודור, גלה חציר ונראה דשא. ומהן היו אומרין, אם יעלה לשמים שיאו [וגו'].

ומהן היו אומרין אנוש כחציר ימיו, כי רוח עברה בו ואיננו. ומהן היו אומרין, מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו, [אדם להבל דמה].
גדולה היא הענוה, שאין הקב"ה מוריש את העולם הבא אלא לענוים, שנ' וענוים יירשו ארץ. אם תאמר העולם הזה, והלא אין העולם הזה אלא לבעלי זרוע, שנ' ואיש זרוע לו הארץ. אלא זה העולם הבא. ואין הקב"ה משרה רוח הקדש אלא על הענוים, שנ' רוח אלהים עלי יען משח אותי לבשר ענוים. ומה הוא מבשרן, שהקב"ה פועל להן גדולות ונוראות, שנ' והדרך צלח רכב על דבר אמת וענוה צדק. מלמד, שהן בני פמליא שלמלך המשיח.
אז דברת בחזון לחסידך. אמ' ר' פינחס, זריזות מביאות לידי נקיות, דכת' וכלה מכפר את הקדש. נקיות מביאה לידי טהרה, דכת' וכפר עליה הכהן וטהרה. טהרה מביאה לידי קדושה, דכת' וטהרו וקדשו. קדושה מביאה לידי ענוה, דכת' מרום וקדוש אשכן ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח ענוים. ענוה מביאה לידי יראת חטא, דכת' עקב ענוה יראת ייי. יראת חטא מביאה לידי חסידות, דכת' וחסד ייי מעולם ועד עולם על יראיו. חסידות מביאה לידי רוח הקדש, דכת' אז דברת בחזון לחסידך. רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים, דכת' וייי עליהם יראה, יחזו. אמ' ר' יהושע בן לוי, הנח לו לר' פינחס בן יאיר שאמר חסידות מביאה לידי רוח הקדש שכן מצאנו שענוה גדולה מן הכל, שנ' יען משח [ייי] אותי לבשר ענוים, אחר כך, שלחני לחבש לנשברי לב.
ומה הוא שויתי עזר על גבור. אלו הצדיקים שנעשין עוזרים לישראל, משליכין נפשם עליהן בעת צרתם על גבור עולמים בשעה שהוא כועס על בריותיו, כגון משה, שאמר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין, וכגון דוד, שאמר ואנכי הוא שחטאתי והרע הרעתי. אמ' הקב"ה שלשה דברים בידי, ארץ ומשפט ונפש. ארץ, שנ' אף ידי עשתה ארץ. ומשפט, שנ' ותאחז במשפט ידי. ונפש, [שנא'] אשר בידו נפש כל חי. ושלשה בימין, שמים ותורה וצדקה. שמים, דכת' וימיני טפחה שמים. והתורה, דכת' מימינו אש דת למו. והצדקה, דכתיב צדק מלאה ימיניך. אמ' הקב"ה תהא הנפש נתונה אצל הדיין, כדי שתדע אצל מי היא מותקנת. שאלו היתה הנפש רחקה מן הדין, היתה חוטאת, ואומרת, לא הייתי יודעת שיש דין, אלא היא רואה את הדין בכל יום וכל עוד היא חוטאת, לפי כך הניח את הגוף ונטל את הנפש, דכת' נפש כי תחטא בשגגה.
קשה היא גסות הרוח, שהיא שקולה כנגד ע"ז, שנ' תועבת ייי כל גבה לב, וכת' בע"ז ולא תביא תועבה אל ביתך. שכן מצינו בירבעם, שלא עבד ע"ז אלא מפני גסות הרוח. אותה השנה שעבד בה שביעית היתה, שכך [אתה] מוצא בחשבון, והמלך צריך לקרות משנה

תורה במוצאי שביעית. אמ', היאך אני עושה, אם אני עולה לשם ויושב, אין מניחין אותי לישב, שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ואם אני עומד, אינו כבודי, אלא הריני עושה להן חג כאן. הא לא עבד ע"ז אלא מפני גסות רוחו.

קשה היא גסות הרוח, שכל גס רוח כאלו כפר בעיקר, שנ' כי עתה יאמרו אין מלך לנו כי לא יראנו. וכן הוא אומ' במלך אשור, כי אמר בכח ידי עשיתי. אף משה רבינו מזהיר את ישראל, ואומ' להן, הזהרו שלא תעשו כן, שנ' ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי [וגו'], וזכרת את יי' אלהיך. הא למדת, שגסי הרוח כופרין בעיקר.

קשה היא גסות הרוח, שכל גס רוח כאלו עושה עצמו אלוה. שלבושו שלהקב"ה גאות, שנ' יי' מלך גאות לבש. ושנו רבותינו במלך בשר ודם, אין רוכבין על סוסו, ואין משתמשין בשרביטו, ואין לובשין לבושו. וכל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה. וכן הקב"ה אומ' לאיוב, ואם זרוע כאל לך עדה נא גאון וגבה. מלמד, שלא אמר הקב"ה לאיוב אלא מעשיו שהוא עושה עם בריותיו, ואמר לו, שמא אתה יכול לעשות כן. מלמד, שהקב"ה מביא על הגאים חמש פורעניות קשות, השפלה, הכנעה, הדכה, וטמינה, וחבישה. השפלה, זה העוני. וכן הוא אומ' לשום שפלים למרום. הכנעה, זו תשות כח. וכן הוא אומ' ויכנע אלהים. הדכה, אלו היסורין. וכן הוא אומ' או דכו במדכה. טמינה, זו המיתה בלא עת, שנ' טמון בארץ חבלו. חבישה, זו גיהנם, והיא בית האסורים.

קשה היא גסות הרוח, שעליה נגעים באין. שכן הוא אומ' בעזיה, וכחזקתו גבה לבו. הייתי אומ' לכבד את קוניו, נמצא נאה למלך להקטיר לפני מלך. וכן הוא אומ' וכחזקתו גבה לבו, הוי לא עשה כן אלא מפני גסות רוחו. אמ', וכי היאך אפשר שיהא מקום שהכהנים נכנסין ואני איני יכול להכנס. על דבר זה הוא נענש.

קשה היא גסות הרוח, שלא נתחייב יפתח אלא מפני גסות רוחו, שלא רצה לילך אחר פנחס.

קשה היא גסות הרוח, שהיו בני מואב עובדין ע"ז ומגלי עריות ושופכי דמים, והניח הכת' את אלו, וקנטרן בגסות הרוח, שנ' שמענו גאון מואב גיא[ה] מאד [גבהו] וגאונו [ו]גאותו, עברתו ולא כן בדיו.

קשה היא גסות הרוח, שקראה הכת' שתי עבירות, שנ' יראת יי' שנאת רע גאה וגאון ודרך רע. והלא הגאה, היא הגאון, אלא עבירה אחת, והיא שתים. כיצד. הוא רוצה להתגאות והוא רוצה להשפיל את חבירו, לכך נקראת שתים. למה הדבר דומה, לכף מאזנים, כל שאתה מכריע את זה, את מחסר את זה. אף המבקשין להטיל אימתן על ישראל בלא תורה, הרי אלו מיורדי גיהנם. שכן הקב"ה אומ' ליחזקאל בן אדם נהה על המון מצרים,

והוא פורט כל מלכות ומלכות ומזכיר את עונה ומזכיר את עונשה, ואינו פורט במעשה כל אחת ואחת אלא שהטילו אימתן על ישראל בלבד, שנ' כי נתנו חתית בארץ חיים. חתית, זו אימה, שנ' ויסעו ויהי חתת אלהים בארץ. [ארץ] חיים, זו ארץ ישראל, [שנא' לולי האמנתי לראות בטוב יי בארץ חיים]. ומה הוא עונשן, את יורדי בור, זו גיהנם, שנ' ויעלני מבור שאון מטיט היון. אפלו על אנשי ביתו, שהן כפופין לו, אסור לו להטיל אימה יתירה. שהרי פילגש בגבעה, על ידי שהטיל עליה בעלה אימה יתרה וישבה לה בבית אביה, ונתגלגל הדבר ונפלו כמה רבבות מישראל. מעשה ברבי חנינה בן גמליאל, שהטיל אימה יתרה על אנשי ביתו, ובקשו להאכילו אבר מן החי.

קשה היא גסות הרוח, שבשבילה חרב בית המקדש, שנ' ויאמר יי יען כי גבהו בנות ציון [וגו']. אף המטיח דברים כלפי מעלה, אין גס רוח כמו זה, שנ' כי נטה אל אל ידו. אף המראה כיניו עצמו באצבע, אין גס רוח כמו זה, שנ' גאות אדם תשפילנו, ואינו מאריך ימים, שנ' ימיו מעט ואיננו, וכראש שבלת ימלו. ומפני מה הכת' מושלן בשבולת. משל למה הדבר דומה, לשדה מלאה שבלים, ונכנסו לתוכה הלוקטות, הגבוהות נלקטות במהרה.

קשה היא גסות הרוח, כשהקב"ה מבקש להכשיל את הרשעים, בתחלה הוא מוסיף להן גדולה, כדי שתגבה רוחן, שנ' לפני שבר גאון ולפני כשלון גובה רוח. עד שלא השפיל את בלעם הוסיף בכבודו. שבתחלה שלח לו בלק שרים שפופין. אמ' לו הקב"ה, לא תלך עמהם. כיון ששלח לו שרים רבים ונכבדים, אמ' לו, לך עם האנשים. וכל כך למה, כדי שלא יאמרו הבריות, אחר שמאבדן, וכי את מי אבד הקב"ה אלא פלני שהיה הדיוט, לפיכך הוא מגדלן. וכן את מוצא בהמן, עד שלא יאבדנו, הקב"ה הוסיף לו גדולה והוסיף לו גבהות, שנ' ויספר להם המן את כבוד עשרו וכו', ויאמר להם המן אף לא הביאה אסתר המלכה [וגו']. ואף אסתר לא נתכוונה אלא לכך, שנ' לפני שבר יגבה לב איש, ואומ' משגיא לגוים ויאבדם. ומפני זה הוא מרבה להן, כדי לאבדן. אבל מי שאינו ראוי לרבנות, ומנהיג עצמו בה, סופו לוקה. שלא מת יוסף קודם אחיו אלא על שנהג עצמו ברבנות. שמונה עשר פעם יהודה אומ' לו אדני ועבדיך ועבדך בשעה אחת, ולא געד בו. אף הוא מפרט את מעשיו. אע"פ שהן טובים, הרי זה כמגיס דעתו. שהרי ספר עזרא רבו נחמיה אמרו, ואינו נקרא אלא על שם עזרא, מפני מה, מפני שנתגדר במעשיו, שנ' והפחות הראשונים אשר לפני יי, זכרה לי אלהים לטובה.

ר' יוסי בן זמרה אומ', התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו, והתולה בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים. משה רבינו תלה בזכות אחרים, תלו לו בזכות עצמו, שנ' זכר

לאברהם, וכת' ויאמר ייי סלחתי כדבריך. חזקיה תלה בזכות עצמו, שנ' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך, תלו לו בזכות אחרים, שנ' וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי. וכן הוא אומ' ולא כגמול עליו השיב חזקיה כי גבה לבו. במה גבה לבו, שהראה שלוחי בלאדן את כל אוצרותיו, ואחר כך, ויכנע חזקיה בגובה לבו.

מנין שאנו מוזהרין על גסות הרוח, שנ' שמעו והאזינו אל תגבהו. ומנ' שאנו מוזהרין שלא להטיל אימה זה על זה, שנ' למה תדכאו עמי. ומנ' שאנו מוזהרין שלא להתגדל זה על זה, שנ' אל תרימו למרום קרנכם. ומנ' שאנו מוזהרין שלא להשיח זה בזה, שנ' תשב באחיך תדבר. ומנ' שאנו מוזהרין שלא להתלוצץ זה בזה. שנ' ועתה אל תתלוצצו.

קשה היא הליצות, שקראה הכת' ארבע מדות רעות, זמת, אולת, חטאת, תועבה. כל אלו למי, ללצים, שנ' זמת אולת חטאת ותועבת לאדם לץ.

קשה היא הליצות, שלא פירש הכת' לגרש אחד מעוברי עבירות כמוהו, שנ' גרש לץ ויצא מדון וישבת דין וקלון. [הא] אם לא גירשתו, יש שם ליצות, ויש שם מדון, ויש שם דין, ויש שם קלון.

קשה היא הליצות, שלא נענש יהוא עד שנתלוצץ, ואע"פ שלא היה בלבו [דופי], שנ' ויקבץ יהוא את כל ישראל ויאמר, אחאב עבד את הבעל מעט וגו'.

קשה היא הליצות, שכל מכות שהביא הקב"ה על פרעה לא שנה בהן סדרו של עולם עד שנתלוצץ בישראל, שנ' לא כן לכו נא הגברים. מה הוא אומ', כי אותה אתם מבקשים. אמ' להם, אתם אומרין לי האנשים והנשים והטף, ואין אתם מבקשין אלא האנשים בלבד. וכיון שנתלוצץ, הפך הקב"ה את האור לחושך עליו, ושנה סדרו של עולם, שנ' ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ, ואחר כך הוא אומ' נטה ידך על השמים ויהי חשך.

קשה היא הליצות, שלא מיהרה הפורענות על דור המבול עד שנתלוצצו בנח, שנ' לפיד בוז שאנן. נח היה דומה ביניהן ללפיד, והיו בוזין את דבריו, ומתלוצצין בו.

קשה היא הליצות, שלא מיהרה הפורענות על סדומים עד שנתלוצצו בלוט, שנ' ויהי כמצחק בעיני חתניו. אמרו לו, שוטה, נבלים וכנרות וחלילים בעיר ואתה אומר סדום נהפכת.

קשה היא הליצות, שלא מיהרה הפורענות על פלשתים עד שנתלוצצו, שנ' קראו לשמשון ויצחק בנו. מה כת' אחריו, וילפת שמשון את שני העמודים.

קשה היא הליצות, שעליה נהרגו שנים וארבעים מישראל, שנ' עלה קרח עלה קרח, [וכתי'] ויפן אחריו ויראם ויקללם [וגו'].

קשה היא הליצות, שלא נענש סנבלט וטוביה עד שנתלוצצו בבנין בית המקדש, שנ' וישמע סנבלט החרוני וטוביה העבד העמוני, וילעיגו וגו'. מה היה להן, ירדו מנכסיהן וממלכותם, עד שבאו להר הבית, שהלעיגו בו, מתוך היראה הניחו להן. ומניין שהיו מתיראין מהן, שהרי הוא אומ' לנחמיה, אתה והיהודים חשבים למרד, וגם נביאים העמדת לקרא עליך, נתיראו מהן והניחום שם. וכיון שבא נחמיה פעם שנייה ומצאן שם, עמד וגרשם, שנ' ובכל זה לא הייתי בירושלם וגו', ואשליכה את כלי בית טוביה החוץ. ומניין שהיה סנבלט עמו, שנ' בית טוביה, ואנשי ביתו.

קשה היא הליצות, שעליה נענש שלישו של יהורם, שנ' ויען השליש [את איש האלהים] וגו'. מה כת' בו, ויהי לו כן וירמסהו.

אף אבותינו לא נענשו אלא על הליצות, שנ' לכן שמעו דבר יוי אנשי לצון, כי אמרתם כרתנו ברית וגו'. ומה היה ענשו של דבר, לכן כה אמר יוי אלהים הנני יוסד בציון אבן, ושמתי משפט לקו, וכפר בריתכם את מות וחזותכם. וכן הוא אומ' ביחזקאל, מה (לכם אתם מושלים את) המשל הזה [לכם] על אדמת ישראל לאמר [וכו']. ארכו הימים ואבדו כל חזון. שהיו אומרין, הנח לנביאים, רבו השנים.

ואף השומע דברי תורה ואינו מקיימן נקרא מתלוצץ. שכן הקב"ה אומ' ליחזקאל ואתה בן אדם בני עמך הנדברים בך אצל הקירות וגו', ויבואו אליך כמבוא עם. וכן הוא אומ' ויהיו מלעיבים במלאכי וגו'.

אפי' בקל שבקלים אין אדם רשאי להתלוצץ, שנ' משך ידו את לוצצים. אפי' לא על דבר אסור להתלוצץ, שנ' ולצים לצון חמדו להם.

מעשה באחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים. מצאו חסיד אחד. אמ' לו, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך. לגלג עליו ונתלוצץ. לא היו ימים מועטים עד שנצרך אותו אדם, ומכר את שדהו והיה מהלך בתוך שדה, ונתקל באותן אבנים. אמ', יפה אמר לי [אותו] חסיד ולא שמעתי לו, שנ' ולץ לא שמע גערה.

אין לך מדת ליצות שהיא מותרת אלא בע"ז, כמו שנ' ויהתל בהם אליהו. ויש אומרין, לא התלוצץ בהן, אלא דברי תורה אמ' להן, וכי הבעל, שאתם עובדין אותו, שיח [לו], או שמא הוא תיחם את כל התחומין, כענין שנ' וכל שיח השדה, שמא הוא ברא האילנות, וכענין שנ' לא תשיג גבול רעך, או שמא הבעל הזה קרע לכם הים ועשה בו דרך, שנ' הנותן בים דרך, או שמא הוא מחיה לכם את המתים ומקיצן משנתם. אין כל אלו אלא מעשיו של הקב"ה, לו נאה לעבוד ולו נאה להשתחות.

פרשה יא

ולא למדתי חכמה, שאין אחד מבריותיו יכול לעמוד עליה, שנ' מי תכן את רוח יוי, את מי נועץ ויבינהו. ומניין שאינן יכולין לעמוד על גבורותיו, שנ' הן אלה קצות דרכיו. ומניין שאין יכולין לעמוד על נפלאותיו, שנ' ירעם אל בקולו נפלאות. ומניין שאין יכולין לעמוד על תהלתו, שנ' מי ימלל גבורות יוי ישמיע כל תהלתו. שאין מדותיו כמדת בשר ודם, ולא מעשיו כמעשה בשר ודם, שנ' כי לא מחשבותי מחשבותיכם. וכן שלמה אומ', ולא למדתי חכמה. זו חכמתו של הקב"ה, דרכיו ונפלאותיו, שאין בשר ודם יכול לעשות כמותן ולא כמקצתן. וכן הוא אומ' מי כיוי אלהינו, אין קדוש כיוי, אין כאל ישורון. וכן איוב אומ' הן זאת לא צדקת אענך, ואמ' שדי לא מצאנהו שגיא כח.

לא יכלנו למצות סוף מדותיו של הקב"ה ולעמוד על כוחו, אבל פירשו חכמים מקצתן.

א'. מדת בשר ודם, מעשה ידיו מבלין אותו, אבל הקב"ה הוא מבלה את מעשי ידיו, שנ' לפנים הארץ יסדת וגו', המה יאבדו ואתה תעמד. ואין משייר אלא הצדיקים, שנ' בני עבדיך ישכנו.

ב'. מדת בשר ודם, מזכיר את שמו תחלה ואחר כך מזכיר את מעשיו, פלוני חכם, פלוני גבור, פלוני עשיר. אבל הקב"ה מזכיר את מעשיו תחלה ואחר כך מזכיר את שמו, בראשית ברא אלהים.

ג'. מדת בשר ודם, המלך תובע מבני המדינה קילוסו, ועדיין לא בנה גשרים, ולא תיקן להן דרכים. אבל הקב"ה אינו כן, אלא תיקן את הכל תחלה, ואחר כך תבע קילוסו. שלא ברא אדם אלא בסוף בריותיו.

ד'. מדת בשר ודם, בונה את התחתון ואחר כך בונה את העליון. אבל הקב"ה ברא העליונים ואחר כך התחתונים, שנ' השמים ושמי השמים, והין לעולם, שנ' תרקיע עמו לשחקים.

ה'. מדת בשר ודם, נותן סולם של זכוכית ומקפהו, ועל ידי שהוא שוהה ימים רבים הוא מעלה חלודים. אבל הקב"ה הקפה את השמים מן המים ואינן מעלין חלודה, שנ' חזקים כראי מוצק.

ו'. מדת בשר ודם, בונה פלטין ומקרה בעצים בקנים ובאבנים, שמא יכול לקרותה במים. אבל הקב"ה קרה את העולם במים, שנ' המקרה במים עליותיו.

ז'. מדת בשר ודם, אדם מפנה כלי מלא לתוך כלי ריקם, שמא יכול הוא לפנות כלי מלא לתוך כלי מלא. אבל הקב"ה נותן את המקום שאינו מחזיק מעט שיחזיק מלואו, פעמים רבות, בשבעה מקומות. א. בימי בראשית, ויאמר אלהים יקוו המים. כל העולם כלו מים,

המים להיכן יקוו. אלא מכאן שהחזיק הממועט את המרובה. ב. במצרים. ויאמר יוי אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם. חפני משה וחפני אהרן, הרי ארבעה. וכת' וזרקו משה השמימה. ואין אדם זורק אלא בקמצו. והחפן שתי קמצין. וכי קמצו של משה הוא מחזיק שמונה קמצים. אלא מכאן שהחזיק הממועט את המרובה. ג. בחצר המשכן. כת' ארך החצר מאה באמה. ונקהלו כל ישראל ביום שהוקם המשכן, ועמדו, שנ' ואת כל העדה הקהילו, ותקהל העדה. ד. במי מריבה. שנ' ויקהילו משה ואהרן. מלמד, שהעידום כולם לפנים, כדי שיראו. ה. בימי יהושע. ויאמר יהושע אל כל ישראל גשו הנה. להיכן. מלמד, שהעמידן בין שני בדי הארון. ו. בירושלם. עומדים צפופים ומשתחוים רווחין. ר' אליעזר אומ', ארבע אמות לכל צד, שלא יהא אחד מהן שומע תפלתו של חבירו. ז, לעתיד לבוא. שנ' בעת ההיא יקראו לירושלם כסא יוי ונקוו אליה כל הגוים. וכי ירושלם מחזקת כל אותן האכליסין. אלא שהקב"ה אומ' לה, הרחיבי מקום אהלך.

ח'. מדת בשר ודם, צר צורה על גבי הכותל ועל גבי טבלה, שמא יכול הוא לצור צורה בתוך המים. [אבל הקב"ה צר צורה בתוך המים], שנ' ויאמר אלהים ישרצו המים.

ט'. מדת בשר ודם, בונה פלטין ומשרה דיורין בדיוטאות העליונות והתחתונות, שמא יכול הוא להשרות דיורין באוירה של פלטין. אבל הקב"ה משרה דיורין באויר, שנ' ועוף יעופף על הארץ.

י'. מדת בשר ודם, המלך כשמקלסין אותו, מקלסין עמו את גדולי המדינה, מפני שהן נושאין עמו במשואו. אבל הקב"ה הוא לבדו מתקלס בעולמו, מפני שאין נושא עמו במשואו, שנ' כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך. משל למה הדבר דומה, הגבור יודע את כוחו, אבל החלש אין יודע את כח עצמו.

י"א. מדת בשר ודם, כשהוא נושא משוי, הוא למטה ומשואו למעלה. אבל הקב"ה הוא למעלה ונושא את העליונים ואת התחתונים, שנ' הן אל ישגיב בכחו.

י"ב. מדת בשר ודם, כשהוא מבטל את מעשיו אין כאן ברכה. אבל הקב"ה משהבטיל את מעשיו היתה הברכה, שנ' וישבת (אלהים) [ביום השביעי] מכל מלאכתו אשר עשה, ויברך וגו'.

י"ג. מדת בשר ודם, עבדיו עוברין על גזירותיו הן לוקין, ואם עשו רצונו אין להן מתן שכר, למה, שהן עבדיו. אבל הקב"ה, אינו כן, משעבדיו עושין רצונו הוא [נותן] להן מתן שכר. וזה הוא חסדו, שנ' ולך יוי חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו.

י"ד. מדת בשר ודם, אדם חייב למלך דבר, אם ירצה לשאול צורך אחר, יתן מה שעליו תחלה. אבל הקב"ה אינו כן, אע"פ שאדם חייב לו כמה חובות, בשעה [ש]שואל מלפניו הוא משיבו. וזו חסדו, שנ' רבים מכאובים לרשע והבוטח ביוי חסד יסובבנו.

ט"ו. מדת בשר ודם, אדם נטען לפני המלך בדבר, כל זמן שהוא כופר אינו נהרג, וכיון שהוא מודה, אותה השעה הוא נהרג. אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל זמן שאדם כופר ואומ' לא חטאתי, הוא מתחייב, וכיון שהוא מודה ואומ' חטאתי, אינו מתחייב, שנ' מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם. וזה הוא חסדו. כי גדול מעל שמים חסדך.

ט"ז. מדת בשר ודם, אדם מתחייב לפני המלכות הריגה אינו ניצול, אלא נהרג, מתחייב מלקות, אינו נצל, אלא לוקה, מתחייב ממון, אינו נצל, [אלא] אם כן שלם. אבל הקב"ה אינו כן. אדם נתחייב הריגה לפניו הוא ניצול בדברים, שנ' קחו עמכם דברים ושובו אל יוי. וזה הוא חסדו, שנ' כי גדול מעל שמים חסדך.

י"ז. מדת בשר ודם, אדם גונב וגוזל ימים רבים, וכשהוא מניח את מעשיו וחוזר בתשובה, אותה שעה מגלגלין עליו את הכל. אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם חוטא לפניו ימים רבים, וכיון שהוא מניח את מעשיו, וחוזר למוטב, אותה שעה אין מזכירין לו שום חטא בעולם, שנ' כל חטאתיו אשר עשה לא תזכרנה לו. וזה הוא חסדו, שנ' בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק [ולקרוב]. רחוקים, אלו בעלי תשובה. קרובים, אלו צדיקים גמורים. מפני מה, שהללו הכירו ושבו, ואלו לא הכירו ושבו. וזו חסדו, שנ' חסדך יוי מלאה הארץ.

י"ח. מדת בשר ודם, המשמש בכלים שבורים גנאי לו. אבל הקב"ה משתמש בכלים שבורים, וזו הוא שבחו, שנא' זבחי אלהים רוח נשברה.

י"ט. מדת בשר ודם, בשעת כעסו אינו יכול לרחם. אבל הקב"ה מרחם בשעת כעסו, שנ' ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכר אלהים. ואומ' ברגז רחם תזכור.

כ'. מדת בשר ודם, שנים באין לדין בפני המלך, והן אומרין לאחד, המתן עד שיפסוק חבירך, שאינו יכול לשמע משני בני אדם כאחד. אבל הקב"ה אינו כן. אפי' כל באי העולם באין ושואלין צרכיהן מלפניו ברגע אחד, מיד הוא שומע תפלתן ועושה בקשתן, שנ' פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, ואומ' שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו.

כ"א. מדת בשר ודם, עבדו של מלך בא לשאל צורך, והן שואלין לאחד מן השרים שהוא גדול ממנו, ומי שהוא גדול ממנו, ומי שהוא גדול ממנו, ומי שהוא גדול ממנו. אבל הקב"ה אינו כן. אין אדם צריך לקראות לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא הקב"ה לבדו, שנ' קרא אלי ואענך.

כ"ב. מדת בשר ודם, יש לו בעל דין, אין רצונו שינצח. אבל הקב"ה הוא רוצה שינצח, שנ' כי לא אחפוץ במות הרשע.

כ"ג. מדת בשר ודם, אדם בודק שטרותיו, מצא לו חוב מוציאן, אם לא מצא עליו חוב כובשן. אבל הקב"ה אינו כן. מצא עלינו חוב הוא כובש, שנ' יכבוש עונותינו, מצא לנו אצלו זכות, הוא מוציאה, שנ' הוציא יוי את צדקותינו.

כ"ד. מדת בשר ודם, אדם צר צורה אינו יכול לצוורה אלא באור. אבל הקב"ה צר את כל החיים בחשך ובחדרי חדרים, שנ' ויוצר רוח אדם בקרבו.

כ"ה. מדת בשר ודם, צר [צורה], צורתו אינו עושה צורות. אבל הקב"ה צר צורה וצורתו עושה צורות, שנ' פרו ורבו.

כ"ו. מדת בשר ודם אינה כמדת הקב"ה. בשר ודם צר צורה והוא משבח את צורתו. אבל הקב"ה צר צורה וצורתו משבחתו, שנ' כל הנשמה תהלל יה.

כ"ז. מדת בשר ודם, הצייר, כשהוא צר את הצורה, מתחיל בראשה, או באחד מאיבריה, ואחר כך משלימה. אבל הקב"ה צר את כולה כאחת.

כ"ח. מדת בשר ודם, כמה סימנין הוא מביא עד שלא ייצייר צורה אחת. אהל הקב"ה צר את כולה כאחת.

כ"ט. מדת בשר ודם, אדם בא לפני הצייר ואומ' לו צייר לי דמותו של אבא, והוא אומ', יבוא אביך ויעמוד לפני. אבל הקב"ה צר את הוולד בחשך והוא דומה לאביו.

ל'. מדת בשר ודם, אדם נותן זרעונים לערוגה והן עולין כמה מינין מחולפין. אבל מדתו של הקב"ה אינו כן, האיש מזריע לובן והאשה מזרעת אודם, וכולן עולין מין אחד.

ל"א. מדת בשר ודם, נותן סמנין ליורה, וכשהוא צובע כולן עולין למין אחד. אבל הקב"ה צר את כל החיים מדבר שוה, וכל אחד ואחד עולה למינו.

ל"ב. מדת בשר ודם, אדם נותן חפציו בחמת צרורה, ופיה למעלה, וספק משתמרת. אבל הקב"ה צר את הוולד במעי אשה, והוא משתמר.

ל"ג. מדת בשר ודם, אדם נותן דבר בכף מאזנים. כל זמן שהוא מכביד, יורד למטה. אבל הקב"ה צר את הוולד, כל זמן שהוא מכביד, עולה למעלה.

ל"ד. מדת בשר ודם, היוצר זכוכית, אם היה בכליו נקב כחרירה של מחט, כל רוחו יוצא ממנו. אבל הקב"ה צר את האדם הזה נקבים נקבים, ואין רוחו יוצא ממנו.

ל"ה. מדת בשר ודם, אינה כמדת הקב"ה בשר ודם. אדם נותן בבית האסורים בחשך חדש אחד, ועיניו כהות. אבל הקב"ה משהה את הוולד במעי אמו תשעה חדשים, ואין עיניו כהות.

ל"ו. מדת בשר ודם, אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כולן דומין זה לזה. אבל הקב"ה טבע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחבירו. ר' מאיר אומ', שלשה דברים שינה הקב"ה בבני אדם, מראה פנים, והדעת, והקול. מראה פנים והדעת מפני הגזלנין, והקול מפני העבירות.

ל"ז. מדת בשר ודם, מניח את הכלי ואחר כך נותן את המים. אבל הקב"ה אינו כן, מניח את המים תחלה, ואחר כך מעלה את העבים, שנ' לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשיאים.

ל"ח. מדת בשר ודם, אינו יכול להפריש בין המים לכלי שהוא תחתיהן. אבל הקב"ה הפריש בין הרקיע למים שעל גבו, שנ' ויעש אלהים את הרקיע וגו'. אלו אמ' אשר על הרקיע, הייתי אומ' על גופו של רקיע הוא נתון, וכשהוא אומ' אשר מתחת ואשר מעל, כשם שיש הפרש בין מים התחתונים לרקיע, כך יש הפרש בין מים העליונים לרקיע.

ל"ט. מדת בשר ודם, כשהוא תופש בידו הספוג ירדו המים, פתחו אין המים יורדין. אבל הקב"ה אינו כן, ועצר [את השמים] וגו', יפתח [יוי לך את אוצרו הטוב את השמים] וגו'.

מ'. מדת בשר ודם, אינו יכול לשאב את המים אלא בכלי. אבל הקב"ה מעלה את המים מן התהום להשקות את האילנות היוצאין בצור ובטנרין, שנ' אני [ייי] נצרה לרגעים אשקנה.

מ"א. מדת בשר ודם, אדם כובר חטים בכברה, עד שלא שת שתים ושלוש אצבעות הן מתערבין. אבל הקב"ה מוריד את הגשמים טפין טפין מהלך כמה מילין, ואינן מתערבין, שנ' כי יגרע נטפי מים. מהוא יגרע, שהוא חוצץ ביניהן, בעניין שנ' כי מגרעות נתן לבית.

מ"ב. מדת בשר ודם, אין אדם מקרב את חבירו אלא לצורך עצמו. אבל הקב"ה קירב את עבדיו לעבודתו להאכילן ולהשקותן, לכסותן ולעדנם, שנ', ונתתי גשמיכם בעתם, והשיג לכם דיש את בציר.

מ"ג. מדת בשר ודם, לא במה שהוא מכה הוא מרפא, מכה באזמיל ומרפא ברטייה. אבל הקב"ה אינו כן, אלא בדבר שהוא מכה בו הוא מרפא. הכה בהשקפה, שנ' ויהי באשמרת הבקר וישקף יוי אל מחנה מצרים וגו', ובמה מברך שנ' השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך. הכה בהפיכה, שנ' ויהפך את הערים, ובה מברך, שנ' והוא מסבות מתהפך. הכה בפתיחה, שנ' פתח יוי את אוצרו וגו', ובה מברך, שנ' יפתח יוי לך את אוצרו וגו'. הכה בהריקה, שנ' והריקתי אחריכם וגו', ובה מברך, שנ' והריקתי לכם ברכה עד בלי די.

מ"ד. מדת בשר ודם, כשהוא בפלטין שלו אינו במדינה, וכשהוא במדינה אינו בפלטין. אבל הקב"ה אינו כן, אלא ישנו בעליונים ובתחתונים תמיד, שנ' ויוי בהיכל קדשו הס מפניו כל הארץ.

מ"ה. מדת בשר ודם, יש לו פלטין שהוא דייטאות, מביט בעליונים ראה אחת, ובתחתונים ראה אחת. אבל הקב"ה אינו כן. מביט בכל מעשיו כאחת, שנ' משמים הביט יוי, היוצר יחד לבם וגו'.

מ"ו. מדת בשר ודם, מורא המלך על הרחוקים יותר מן הקרובים. אבל הקב"ה אינו כן. מוראו על הקרובים יותר מן הרחוקים, שנ' יבוא אלהינו ואל יחרש [וגו'] וסביביו נשערה מאד. שהקב"ה מדקדק עם סביבותיו כחוט השערה.

מ"ז. מדת בשר ודם, אינו אוהב את בן אומנותו. אבל הקב"ה אוהב את בן אומנותו, שנ' צדיק יוי צדקות אהב.

מ"ח. מדת בשר ודם, מדבר וכל שהוא הולך, קולו עמי. אבל הקב"ה, כל שהוא הולך וקולו חזק. שנ' ויהי קול השפר הולך וחזק.

מ"ט. מדת בשר ודם, אינו יכול להפסיק את הקול להשמיע את מקצת היושבין ואת מקצתן לא ישמיע. אבל הקב"ה מפסיק את הקול להשמיעו מי שהוא רוצה בלבד, שנ' ויקרא אל משה וידבר יוי אליו וגו', מלמד שהיה הקול נפסק ולא היה יוצא חוץ לאהל מועד. יכול מפני שהיה נמוך, ת"ל על המים קול יוי בכח קול יוי בהדר, קול יוי שובר ארזים. אם כן, למה נאמ' מאהל מועד. מלמד, שכשהיה מגיע לסוף אהל מועד היה נפסק. כיצד. משה עומד בתוך אהל מועד, שומעו חזק, כשבור ארזים וכחוצב להבות. העומדים חוץ לאהל, אפי' היו עמו באהל, אינן מרגישין. וכן הוא אומ' וקול כנפי הכרובים נשמע עד החצר החיצונה. יכול מפני שהיה נמוך, ת"ל ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים. אם כן, למה נאמ' עד החצר החיצונה. מלמד, שכשהיה מגיע לחצר החיצונה היה נפסק.

נ'. מדת בשר ודם, אינו יכול להפסיק אור, להראותו לאחד מן היושבין ולאחד לאו. אבל הקב"ה מפסיק האור להראותו למי שהוא חפץ בלבד, שנ' לא ראו איש את אחיו. וכן הוא אומ' ואורח צדיקים כאור נגה, דרך רשעים כאפלה. ואומ' כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' ועליך יזרח יוי.

נ"א. מדת בשר ודם, על הכלי הריקה משגיח למלאתו, ועל המלא אינו משגיח. אבל הקב"ה אינו כן. על המלא משגיח למלאתו, ועל הריקם משגיח למלאתו, שנ' ובלב כל חכם לב נתתי חכמה.

נ"ב. מדת בשר ודם, המלך יושב מבפנים ועבדיו משמרין אותו מבחוץ. אבל הקב"ה אינו כן. אנו ישינין בביתנו והוא משמרנו, שנ' יוי שומרך יוי צלך על יד ימינך.
נ"ג. מדת בשר ודם, אדם מבקש להביא פורענות על שונאו, אין רצונו שידע בו, שלא יזהר ממנו. אבל הקב"ה אינו כן, אבל משלח ומודיע, שנ' הנני ממטיר כעת מחר, ועתה שלח העז את מקנך.
נ"ד. מדת בשר ודם, אדם מבקש להכות את שונאו והוא מונע ממנו כל מיני רפואה. אבל הקב"ה אינו כן. אלא עד שלא יכהו הוא מקדים לו רפואה, שנ' כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים. בתחלה, בימי יוסף, לא שלח את הרעב על השבטים עד ששלח יוסף לפניהם, שנ' וישלחני אלהים לפניכם. וכן את מוצא בימי דוד, כששרפו העמלקים את צקלג, לא ידעו בה עד שלשה ימים, כבר הקדים להן הקב"ה רפואה, שנ' וימצאו איש מצרי, מה הוא אומ' להן, ויעזבני אדני כי החלתי היום עשרה. וכן את מוצא בימי מרדכי, לא נתן גדולה להמן עד שהכין לישראל רפואה תחלה, שנ' בימים ההם ומרדכי ישב בשער המלך, ויודע הדבר וגו', ויבקש הדבר וגו', אחר הדברים האלה גדל. בד"א, בישראל, אבל אומות העולם, בתחלה מכה אותן, ואחר כך מרפא אותן, שנ' ונגף יוי את מצרים נגף ורפוא.
נ"ה. מדת בשר ודם, אדם עושה חלונות בביתו, רחבין מבפנים וצרין מבחוץ, כדי להכניס אורה לביתו. אבל הקב"ה אינו כן, חלונות בית המקדש רחבין מבחוץ וצרין מלפנים, כדי להוציא אורה לעולם. נ"ו. מדת בשר ודם, מחמיר בכבודו יתר מכבוד שלוחו. אבל הקב"ה מחמיר בכבוד שלוחו יתר מכבודו. שכן אנו מוצאין בירבעם, עומד ומקטיר לע"ז, ולא יבשה ידו, וכיון שפשט ידו על הצדיק, מיד יבשה ידו, שנ' ויהי כשמע המלך את דברי איש האלהים.
נ"ז. מדת בשר ודם, אדם מקלל לחבירו והוא מבקש לחתוך את חייו. אבל הקב"ה אינו מדקדק עם בריותיו. קלל את הנחש, כל מקום שהוא מהלך מזונותיו עמו. קלל את האשה, הכל רצין אחריה. קילל את האדמה, הכל נזונין ממנה.
נ"ח. מדת בשר ודם, כשהוא דן וחותם לטוב משבחין אותו, כשהוא דן וחותם לרע הכל מרננין אחריו, שהן יודעין שיש שטף בדינו. אבל הקב"ה משבחין אותו, שאנו יודעין שאין שטף בדינו. וכן הוא אומ' צרה ויגון אמצא, ובשם יוי אקרא, כוס ישועות אשא ובשם יוי אקרא.
נ"ט. מדת בשר ודם, המלך יש לו אוהב, שלטו בו השונאים, אם דבר שיש בו המתנה, שמא הוא מצילו. הושלך למים, היאך הוא יכול להוציאו. אבל הקב"ה הציל את יונה

מן המים. הושלך לאש, היאך יהא יכול להצילו. אבל הקב"ה הציל את אברהם, חנניה מישאל ועזריה, מכבשן האש. הושלך לחיה, היאך הוא יכול להצילו, אבל הקב"ה הציל את דניאל מגוב האריות, הניחו את החרב על צוארו, היאך הוא יכול להצילו. אבל הקב"ה הציל את משה רבינו מתוך החרב, שנ' כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה.
ס'. מדת בשר ודם, מתחייב אדם אסירה למלכות, הוא אומ' לעבדיו, קראו לי לנפח, יעשה לו כבלים ושלשלאין של כמה לטרין. אבל הקב"ה אינו כן. אדם מתחייב אסירה, הרי הוא אוסרו ממנו ובו, בין בחולי בין בנגע, שנ' תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם.
ס"א. מדת בשר ודם, אינו יכול לדבר שני דברים כאחת, אבל הקב"ה דבר עשרת הדברות שתי פעמים בדבור אחד, מה שאין הפה יכול לדבר, ומה שאין האזן יכולה לשמע.

פרשה יב

נאמרה ברכת כהנים בשלשה פסוקים.
הראשון, יברכך יוי וישמרך. מן היצר הרע, שלא יוציאך מן העולם בבושה. ויחנך, יתן בלבך בינה, וחנינות, שתחונו זה על זה ותרחמו זה על זה, כעניין שנ' ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. פסוק ראשון [שלשה], כנגד שלשה אבות. פסוק שני חמשה, כנגד חמשה ספרי תורה. פסוק שלישי [שבעה], כנגד שבעה רקיעים. אמר, יברכם מן שבעה רקיעים, בזכות שלשה אבות וחמשה ספרי תורה, וחותמה שלום, על מנת בלא שפתי מרמה.
מניין לבעלי לשון הרע שאין תפלתן נשמעת, שנ' הקשיבה לקול שועי, כי לא אל חפץ רשע אתה. מניין לחנפים שאין תפלתן נשמעת, שנ' כי לא לפניו חנף יבוא, ואומ' וחנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם. ר' יהושע אומ', אין החנפים רואין פני שכינה, שנ' גם הוא לי לישועה כי לא לפניו חנף יבוא. ומניין שאין תפלתו נשמעת, שנ' כי מה תקות חנף כי יבצע, הצעקתו ישמע אל. הן מחניפין לבני אדם, ונשענין עליהן, ואין דומין אלא כקורים הללו שהעכשוב עושה ואין בהן ממש, שנ' אשר יקוט כסלו, ישען על ביתו ואיננו. נזרקה מפי ירמיה, ואמ' לחנניה בן עזור, אמן כן יעשה יוי, והיה נראה כמין חנופה. אע"פ שלא נפל בידו ולא ביד בנו, נפל ביד בן בנו, שנ' ויצא ירמיהו מירושלם, ויהי הוא בשער בנימן ושם בעל פקידות ושמו יראיה בן שלמיה בן חנניה.
קשה היא החנופה כמעשה אנשי סדום, שנ' ובנביאי ירושלם ראיתי שערורה, היו לי כלם כסדם. ומה פרט בהן, כי מאת נביאי ירושלם יצאה חנופה לכל הארץ.

מעשה באגריפס, שמשחוהו מלך עליהן, וכיון שהגיע מוצאי שביעית לקרות המלך ספר תורה, עמד הוא וקרא, ושבחוהו חכמים. וכיון שהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי, זלגו עיניו דמעות, אמרו לו, לא תירא, אתה אחינו. מאותה שעה נחתם גזר דין על אבותינו לגלות, מפני שחינפו. ומה אלו, שלא החניפו אלא מפני שנכמרו רחמיהן עליו, כך, המחניף לבטל את המצות ואת הדינים על אחת כמה וכמה.

קשה היא החנופה, שבישרנו הקב"ה להעבירה לעתיד לבוא, שנ' ולא יקרא עוד לנבל נדיב, כי נבל נבלה ידבר, וניבול פה, ולבו יעשה און, זו ע"ז, לעשות חנף, זו חנופה, ולדבר אל יוי תועה, זו מינות, להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר, אילו העניים, ואעפ"כ על החנופה נתוכח יתר מכולם, שנ' לא נאוה (לכסיל כבוד) [לנבל שפת יתר] אף כי לנדיב שפת שקר. כל מי שיש בו כל המדות הללו, אין החנופה [יפה] לו. אף יהושפט היה ראוי להשטף, מפני שהחניף לאחאב, שנ' ויהי כראות שרי הרכב את יהושפט. אלא שעמדה לו זכותו. והיכן מצינו שהחניף לאחאב. בשעה שאמ' למיכיהו בן ימלא, ואני שנאתיו, לא הטריח עליו. אמ' לו, אל יאמר המלך כן. והרי הדברים קל וחומ', ומה אם יהושפט, שהיה אחאב שקול במלכות כמוהו, שלא היה הדבור אלא מלפני הקב"ה, לפי שהחניף לו היה ראוי להשטף, המחניף לרשעים על אחת כמה וכמה. וכן הנביא אומ' לו הלרשע לעזור.

עד שלום בן יבש היו מלכי ישראל שקולין כמלכי בית דוד לצד המלכות, מיכאן ואילך בליטטיה היו נוטלין את המלכות. ומניין שעד שלום בן יבש היו שקולין. שהיה הדבור בא אליהן. בירבעם מניין, שנ' ואיש אלהים בא מיהודה בדבר יוי, ואומ' אמרי לירבעם כה אמר אלהי ישראל. לבעשא מניין, שנ' ויהי דבר יוי אל יהוא בן חנני על בעשא. [ל]אחאב מניין, שנ' ויהי ימים רבים ודבר יוי היה אל אליהו בשנה השלישית. ליהורם מניין, שנ' ומלאך יוי דבר אל אליהו התשבי, וידבר מלאך יוי אל אליהו רד אותו אל תירא מפניו. ליהוא מניין, שנ' ויאמר אל יהוא יען אשר הטיבות. ליואש מניין, שנ' ויאמר אליו אלישע קח קשת וחצים. לירבעם מניין, שנ' הוא השיב את גבול ישראל, כדבר יוי אלהי ישראל. מיכאן ואילך לא בא להן הדיבור.

יפה כוחו של מתפלל שלא מצרה יותר מן המתפלל מתוך צרה. שכל הנביאים הקדמונים, כיון שהיו מרגישין צרה, עד שלא תבוא עליהן הצרה היו מתפללין, שנ' היערך שועך לא בצר. אבל מי שהוא שותק בעת הטובה ומתפלל בעת הצרה, הרי זה כלא משגיח, שנ' ובעת צרתם יאמרו קומה והושיענו, ואומ' לי יזעקו אלהי ידענוך ישראל. אפי' לכבוד בני אדם אינו כן, שנ' ויאמר יפתח (אל) [ל]זקני גלעד הלא אתם שנאתם

אותי ותגרשוני, [והרי הדברים] קל וחומ'. ומה אם הנביאים היו מתפללין עלינו שלא בעת צרה, שנ' תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות. [איזו] הן שגיונות. אם תאמר שגיונות על עצמו, והרי לא פירט חטאתי עויתי פשעתי. אלא שגיונות שלישראל. מה הוא אומ', יוי שמעתי שמעך יראתי [וגו']. אמ' לפניו, רבונו של עולם, יהי רצון מלפניך, בשעה שיש צער מבקש לבוא על ישראל, תהא זוכר להן אביהן הרחמן, שחנן על סדום, שלא לאבדם. וכל שכן בניו שלא לאבדן, שנ' ברגז רחם תזכר.

מניין לעיקר תפלה בתוך המצוות, שנ' את יוי אלהיך תירא, הוא תהלתך. ותפלה ותהלה אחת היא.

מניין שאומ' האל הגדול הגבור והנורא, שנ' כי יוי אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים וגו'. וכן עזרא אומ' ועתה אלהינו האל הגדול.

ומניין שמזכירין שלשה אבות, שנ' זכור לאברהם ליצחק ולישראל. וכן הוא אומ' באליהו ויהי בעלת וגו' ויגש אליהו הנביא.

מניין שברכה ראשונה יש בה ג' אבות, ת"ל באבות ואעשך לגוי גדול ואברכך. גדול אחד ושתי ברכות, הרי שלשה. יכול בכלן חותמין, ת"ל והיה ברכה, ברכה לך בפני עצמך, בך חותמין ואין חותמין בכלן.

ומניין שחתימה מגן אברהם, ת"ל אנכי מגן לך.

מניין שתחיית המתים קרויה תפלה. שכן הוא אומ' באליהו, ויקרא אל יוי ויאמר יוי אלהי הגם על האלמנה. וכן הוא אומ' באלישע, ויבא ויסגר הדלת בעד וגו', ואומ' ויתפלל אל יוי.

ומניין שהקדושה נקראת תפלה, שנ' את יוי צבאות אותו תקדישו.

מניין שצריך להיות שלש ברכות הראשונות בשבחו של הקב"ה, ואחר כך צרכיהן של בריות. שכן מצינו במשה רבינו, שלש מקראות הראשונות שבשירה, שבחו של הקב"ה. אשירה ליוי כי גאה גאה, עזי וזמרת יה, יוי איש מלחמה. אחר כך אמ' צרכו. מרכבות פרעה וחילו וגו'.

מניין ששאילת הדעה קרויה תפלה, שנ' אדין דניאל לביתיה אזל, ורחמין למבעי וגו', ואומ' לך אלה אבהתי מהודא ומשבח.

ומניין ששאילת הסליחה קרויה תפלה, שנ' ואתפלל אל יוי ואומר יוי אלהים אל תשחת עמך. וכן הוא אומ' בדניאל, ואתפללה אל יוי אלהי ואתודה. מהו אומ' שם, יוי שמעה יוי סלחה. וכן הוא אומ' בעזרא, וכהתפלל עזרא וכהתודתו. מלמד, שהודוי קרוי תפלה.

מניין ששאילת הגאולה וההצלה קרויה תפלה. שכן הוא אומ' בעזרא, ונצומה ונבקשה מאלהינו על זאת, וכן הוא אומ' ביונה, ויתפלל יונה אל יוי אלהיו ממעי הדגה, וכן הוא אומ' ומתפללים אל אל לא יושיע. מלמד, שהישועה קרויה תפלה. והישועה והגאולה וההצלחה כל לשון אחד הן.

מניין ששאלת הרפואה קרויה תפלה, שנ' ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא [וגו'], ואומ' ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל, ואומ' ויצעק העם אל משה ויאמרו חטאנו, ואומ' אל נא רפא נא לה, ואומ' אויליים מדרך פשעם וגו', כל אכל תתעב נפשם, ויצעקו אל יוי, ואומ' ישלח דברו וירפאם, ואומ' ואני בחלותם לבושי שק.

מניין ששאילת ברכת שנים קרויה תפלה, שנ' ויעלה אחאב לאכל ולשתות ואליהו עלה אל ראש הכרמל.

ומניין ששואלין את הגשמים בעונתן, שנ' שאלו מיוי מטר בעת מלקוש.

ומניין ששואלין [להעביר] מהן כל מיני פורעניות, שנ' רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה, כל תפלה כל תחנה.

מניין ששאילת קבוץ גליות קרויה תפלה, שנ' תעו במדבר בישימון דרך, רעבים גם צמאים, וידריכם בדרך ישרה, ויצעקו אל יוי בצר להם. ונקראו הגליות תועים, שנ' כצאן אבדות היו עמי. ואומ' ישבי חשך וצלמות. ונקראו הגליות אסורים וישבי חשך, שנא' לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך [וגו'].

מניין ששאילת המשפט קרויה תפלה. שכן שלמה אומ' בתפלתו ואת אשר יחטא איש לרעהו, ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדך. וכן יהושפט מתפלל ואומ' הלא תשפט בם.

מנין ששאילת הכנעת זדים קרויה תפלה. שכן מצינו בסנחריב, שכת' בו וספרים כתב לחרף. מהו אומ' ויתפלל יחזקיהו וישעיהו. ואומ' ונשאת תפלה בעד השארית הנשארה. וכן הוא אומ' אל תתפלל בעד העם הזה לטובה. מיכאן שיש תפלה שהיא לרעה. [וכן הוא אומ'] ולא יקרא עליך אל ייי והיה בך חטא.

מניין שהבטחת צדיקים קרויה תפלה, שנ' ותפלת צדיקים ישמע, ואומ' ותפלת ישרים רצונו.

מניין שכוללין עמהן גירי הצדק. שכן שלמה אומ' בתפלתו, וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא, ואתה תשמע השמים, ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי.

מניין ששאילת בנין ירושלם קרויה תפלה. שכן דניאל אומ' בתפלתו והאר פניך על מקדשך השמם. וכן נחמיה אומ' ויאמר לי המלך על מה זה אתה מבקש ואתפלל אל

אלהי השמים, ואמר למלך אם על המלך טוב. אף לראותה קרויה תפלה, שנ' אעברה נא ואראה.
מניין ששואלין לשמוע תפלתן ולעשות בקשתן. שנ' ויעתר מנוח אל יי, ואומ' ויקרא שמואל אל יי ויתן יי קולות ומטר, ואומ' ויתפלל אלישע אל יי ויאמר פקח את עיני הנער, [ואומר ויתפלל אלישע אל יוי ויאמר הך נא את הגוי הזה בסנורים].
ומניין שמתפללין לרצות את העבודה, שנ' כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה, לא הטהרו, כי התפלל חזקיהו אל העם לאמר. וכן אליהו אומ' ענני יי ענני, וכן הוא אומ' בדוד, ויבן שם מזבח ליוי ויעל עלות.
ומניין שמודין על הטובה, שנ' ויבא המלך [דוד] וישב לפני יוי וגו', ונקראת תפלה, שנא' על כן מצא עבדך את לבו להתפלל לפניך, ואומ' ותתפלל חנה ותאמר. ואומ' מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלותו ויחי מחליו.
ומניין ששואלין ברכה מלפני הקב"ה, שנ' ועתה הואל וברך, ואומ' ויקרא יעבץ לאלהי ישראל. וברכה שלהקב"ה שלום, [שנא'] יי יברך את עמו בשלום.
מניין שהתפלה בקשה ואינה שבח, כדרך שפורשי מדרכי ציבור ואמרו שהיא שבח. שנ' כל די יבעא בעו מן כל אלה ואנש, ואומר וזמנין תלתה ביומא בעי בעותיה. וכן הוא אומ' בעובדי ע"ז יסגד לו וישתחו ויתפלל אליו, [במה], ויאמ' הצילני כי אלי אתה.
מניין שאומרין מגן דוד. שנ' ועשיתי לך שם [גדול] כשם הגדולים אשר בארץ, ואומ' מגני וקרן ישעי.
ואין אתה יכול להוסיף עוד מדות אחרות על שמנה עשר. אם פקידת העקרות, כענין שנ' ויעתר יצחק, הרי הוא בכלל רפואת חולים. ואם פרנסה, כענין שנ' ויצמא מאד ויקרא, הרי הוא בכלל ברכת השנים. וכדומה להן.
גדולה היא התפלה, שהקישה הכת' לקטרת. בוא וראה מה הקטרת חביבה, שצונו הקב"ה לעשות לשלשה עשר מיני קרבנות מזבח אחד ולקטרת מזבח בפני עצמה. חביבה היא הקטרת, שעל בטילתה נענש אחז, שנ' גם סגרו דלתות האולם, וקטרת לא הקטירו. חביבה היא הקטרת, שארבע עשרה קרבנות ישראל מקריבין ביום הכפורים, ואין כהן גדול שואל צרכו אלא בשעת הקטרת, שנ' ונתן את הקטרת על האש לפני יי. מניין שבאותה שעה היה מתפלל, שנ' תכן תפלתי קטרת לפניך. מפני מה הקטרת חביבה כל כך. שאינה באה על חטא. שכל הקרבנות יש להן במה יתלו, אבל הקטרת אינה באה על חטא. לפיכך אין היחיד מתנדב קטרת, חוץ מקרבן נשיאים, שהיה לפי שעה.

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ ילמדינו רבינו ייי בחכמה יסד ארץ. כשברא הקב"ה את השמים ואת הארץ נתיעץ בתורה ואמר לה, נברא את העולם, שנ' לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה. והתורה במה היתה כתובה. היתה על גבי אש לבנה כאש שחורה, שנ' קוצותיו תלתלים. מהו קוצותיו תלתלים, על כל קץ וקץ תלי תלים של הלכות. כאיזה צד. כת' בה ולא תחללו את שם קדשי, וחללת את שם אלהיך. אם אתה עושה חית הי, אתה מחריב את העולם. שמע ישראל ייי אלהינו ייי אחד. אם אתה עושה דלת ריש, מחריב אתה את העולם. כי לא תשתחוה לאל אחר, אם אתה עושה ריש דלת, אתה מחריב את העולם. כחשו בייי, אם אתה עושה בית כף, אתה מחריב את העולם. אין קדוש כייי, אם אתה עושה כף בית, [אתה] מחריב את העולם. כל שכן התיבה כולה. לכן נא' קווצותיו תלתלים. שכך דוד מקלס ואומ' רחבה מצותך מאד, ואומ' ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים. והיא היתה אומן לכל מעשה בראשית, שנ' ואהיה אצלו אמון. אל תקרא אמון אלא אומן. ובה נטה שמים וארץ, שנ' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי. ובה חתם אקינוס שלא יצא וישטוף את העולם, שנ' האותי לא תיראו, אם מפני לא תחילו. ובה כבש תהום, שלא יוציף על העולם, שנ' בחקו חוג על פני תהום. ובה ברא חמה ולבנה, שנ' כה אמר ייי נותן שמש לאור יומם. הא למדת שהעולם לא נתיסד אלא על התורה. ונתן אותה הקב"ה לישראל, שיתעסקו בה ובמצותיה יומם ולילה, שנ' והגית בו יומם ולילה. ואומ' כי אם בתורת ייי חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה, והיה כעץ שתול על פלגי מים. שבשביל עוסקי תורה העולם עומד. שכן חנה אומרת כי לייי מצוקי ארץ וישת עליהם תבל.

ותניא אמ' ר' שמעון בן לקיש, מפני מה התנה הקב"ה עם מעשה בראשית יום אחד, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום הששי, הי יתירה, מלמד, שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמ' להן, אם ישראל מקבלין את התורה מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם בתהו ובהו. וכן בני קרח אומ' נמוגים ארץ וכל ישביה אנכי תכנתי עמודיה סלה. זו התורה. וזכה משה וקבלה. לפי שהתורה סולמה ענוה וכתרה יראה. סולמה ענוה, דכת' עקב ענוה יראת ייי. וכתרה יראה, [דכת'] ראשית חכמה יראת ייי. ושניהן במשה רבינו, דכת' והאיש משה ענו מאד. יראה, דכת' ויסתר משה פניו כי ירא מהביט. אמרו חכמים, בשכר שלש זכה לשלש. בשכר ויסתר זכה וקרן עור פניו, ובשכר כי ירא [זכה] וייראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה ותמונת ייי יביט. ואין מתן שכר התורה בעולם הזה אלא לעולם הבא, שנ' אנכי מצוך היום לעשותם. היום לעשותם ולא לעולם הבא, היום לעשותם ולא היום ליטול שכרן. וכן אמ' שלמה, עוז והדר לבושה ותשחק ליום

אחרון. בוא למוד מפרעה, על שאמ' ליוסף אני פרעה, גדלו, שנ' ויסר פרעה את טבעתו, וכל אותו ענין. הקב"ה שאמ' על כל מצוה ומצוה [אני ייי], על אחת כמה וכמה. ללמדך, שאין קצבה למתן שכרה. צפה דוד ואמר, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחסים בך נגד בני אדם. אתה מוצא שהקב"ה מראה להן בשעת פטירתן שלעוסקי תורה מתן שכרן.

מעשה בר' אבהו, שהיה מסתלק מן העולם. הראה לו הקב"ה שלש עסרי נחלי אפרסמון. התחיל לומ' לתלמידיו, אשריהן עוסקי בתורה. אמרו לו, רבינו, מה ראית. אמ' להן, שלש עשרה נהרי אפרסמון נתן לי הקב"ה שכר תורתי. התחיל לומ', אני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ייי ופעלתי את אלהי.

וכן ישעיהו אומר, אשריכם זורעי על כל מים. אלו עוסקי בתורה, שנמשלו במים. משלחי רגל השור והחמור. השור זה משיח בן יוסף, שנמשל בשור, והחמור זה עני ורוכב על חמור. כשיבאו. על אותה שעה הוא קורא ומעולם לא שמעו ולא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו. ואומ' אשרי תמימי דרך ההלכים בתורת ייי. ואשרי מכבדי בעלי תורה, שנ' עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר. וכן משה אומ' כי אם שמר תשמרון. אם שמרתם, בני, תורה, תשמרון. וכן הוא אומ' כי מכבדי אכבד ובזי יקלו. זה המכבד בני תורה. ותניא את ייי אלהיך תירא. את לרבות בני תורה. לפי שאין מידה אחרת כיוצא בה. יקרה היא מפנינים, יקרה היא מכהן המשמש לפני לפנים. והתורה צווחת, אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום. וכל השומע לתורה אינו ניזק, שנ' ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רע, ואומ' בהתהלכך תנחה אותך.

ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ולאיתמר בניו. ר' אומ', בגדולה מתחילין מן הגדול ובקלקלה מן הקטן, שנ' ויאמר ייי אל הנחש, ואחריו אל האשה אמר, ואחר כך ויאמר לאדם. אמר ר', נתקלל הנחש תחלה, ואחר כך נתקללה חוה, ואחר כך נתקלל אדם. יתברך שמו שלהקב"ה שהוא משמר את הולד תשעה חדשים במעי אמו, והוא מפרנסו בתוך החשך, ועליו נא' הנסתרות לייי אלהינו, והוא מלמדו. בוא וראה. ברא שני שדים, שיהוא מכלכלין אותו. את מוצא כשהוא יוצא ממעי אמו, היא נותנת לו דדיה והוא מקבלן. מי לימדו. הוי אומ' הקב"ה. ועליו נא' כי אתה גוחי מבטן מבטיחי על שדי אמי. בעולם הזה אין הקב"ה מקפח שכרה שלאשה כשהיא מצטערת, אלא נותן לה בנים, וממנה העולם נבנה, ולעתיד לבוא תלד בלא צער, דכת' לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה. כת' אל האשה אמר הרבה ארבה [וגו']. אלו שתי טפות דם, דם נדה ודם בתולים. עצבונך, זה צער תש[מיש. והרנך, זה צער הריון. בעצב, זה צער נפלים. תלדי, זה צער לידה].

בנים, זה [צער גידול בנים. ואל אישך תשוקתך. בשעה שאשה יושבת על המשבר, היא אומרת], איני שבה [עוד אל ביתי. והקב"ה אומר לה, תשובי לתשוקתך. והוא ימשל בך], לפי שר[פרפרה בלבה, תביא קרבנה מרפרף, דכתי' ולקחה שתי תורים].

פרשה יג

התורה נקראת קדושה, שנ' תחלת חכמה יראת יוי. גדולה היא קדושתה, שאפי' מן הלחם ומן המים צרך משה רבינו להתקדש מ' יום עד שלא קיבל את התורה. והרי דברים קל וחומ', ומה אם הלחם והמים, שהן טהורין, נתקדש מהן משה רבינו ארבעים יום, אנו על אחת כמה וכמה שנתקדש לדברי תורה מכל טמאה, ושלא נעסוק בה ושלא נהגה בה במקום הטינוף.

גדולה תורה, שהיא מתנת חיים לעושיה בעולם הבא, שנ' בצל החכמה בצל הכסף ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה. ומניין אף בעולם הזה, שנ' כי חיים הם למוצאיהם. ר' שמעון אומ', משל למה הדבר דומה, לשני בני אדם העסוקים בפרקמטיא. אמרו, בואו ונחליף. החליפו. נטל זה מה שביד זה וזה נטל מה שביד זה. נמצא מה [ש]ביד זה אינו ביד זה, ומה שביד זה אינו ביד זה. אבל דברי תורה אין כן. שני תלמידי חכמים פגעו זה בזה, אחד שונה סדר מועד, ואחד שונה סדר טהרות. אמרו באו ונחליף. השנו זה את זה. נמצא ביד זה שנים וביד זה שנים.

גדולה תורה מכל כלי חמדה. שכל כלי חמדה שבעולם אדם צריך לשמרם, אבל דברי תורה הן משמרין אותו, שנ' מזמה תשמר עליך. ד"א גדולה התורה מכל כלי חמדה שבעולם. כל כלי חמדה כל זמן שהן מתישנין הן פוחתין, אבל דברי תורה כל זמן שהן מתישנין [הן משביחין], שנ' בישישים חכמה. כל כלי חמדה שבעולם אינן משיבין את הנפש מן הפרענות, אבל דברי תורה ומעשים טובים משיבין את הנפש מן הפורענות. וכן הוא אומ' תורת יי תמימה משיבת נפש. אימתי היא תמימה, בזמן שאדם למד ומלמד. אבא שאול אומ', כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכת' כאלו ילדו, שנ' ואלה תולדות אהרן ומשה. לא פרט אלא בני אהרן בלבד, ולמה נקראו על שמו של משה, שהוא למדן. כל המלמד את בן עם הארץ תורה, אפי' הקב"ה גוזר גזירה, מבטלה, שנ' אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה, כגזירתי תהיה. ר' יהודה אומ', למד ולא ילמד, אין לך הבל גדולה מזה. ד"א תורת יוי תמימה. אימתי היא תמימה, כשאדם למד ועושה. שכל הלמד ואינו עושה, הרי זה מחלל את השם, שמצוה שלא להלוות ברבית, והוא מלוה ברבית, שלא לגזול, והוא גוזל, שלא להעביר, והוא עובר. וכן הוא אומ' וחכמת המסכן

בזויה. וכן ר' עקיבה וחביריו עשירים היו. אלא זה המסכן במעשים, שהוא למד ואינו עושה. לפיכך הארון מצפה זהב מבית ומחוץ, לומ' לך, שתלמידי חכמים צריך שיהא תוכו כברו. אם כן, מה העץ עושה באמצע. אלולי העץ לא היה נואי לזהב, כך אלולי יצר הרע לא היה נואי לצדיק. ד"א תורת יוי תמימה, אימתי היא תמימה, כשאדם למד תורה וחוזר עליה. ומניין שאדם חייב לחזור עליה, שנ' כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. מגיד הכת', כשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא יאבד, כך צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד, שנ' השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח. מלמד, שהשוכח עובר בשלשה לאוין, השמר, ושמר, ופן. כשם שהוא שוכח, כך דברי תורה רחוקין ממנו. משל לשנים שפירשו זה מזה על הדרך, זה הולך מיל לצפון, וזה הולך לו מיל לדרום, נמצא זה רחוק מזה שני מילין, וזה רחוק מזה שני מילין.

ר' שמעון בן יוחי אומ', הרי הוא אומ' על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב. וכי מאחר שהוא קרוי אדם וקרוי איש, יש לו שדה ויש לו כרם, למה נקרא שמו חסר לב, בשביל שהוא עצל, שקרא ושנה וישב לו. מנ' שסופו לבקש ראש ההלכה ואינו מוצא, ת"ל והנה עלה כלו קמשונים. ומנ' שסופו לבקש ראש הפרק ואינו מוצא, ת"ל כסה פניו חרולים. ומנ' שסופו לבקש ראש המסכתא ואינו מוצא, ת"ל וגדר אבניו נהרסה. מי גרם לו, שלא חזר על תורתו.

ד"א תורת יי תמימה. אימתי היא תמימה, כשאדם למד תורה ומוסיף עליה בכל עת. שכן התורה נקראת פרי, וצריכה להיות עושה פרי, שנ' טוב פריי מחרוץ ומפז.

ר' יהודה אומ', תלמיד חכם שכוחו יפה דומה לספוג שהוא סופג את הכל, ותלמיד שאין כחו יפה דומה למוך שאינו סופג אלא צרכו, זה האומר דיי מה ששנה לי רבי. ד"א תורת יי תמימה. כשאדם למד תורה לשמה. שלא יאמר, אלמד תורה בשביל שאקרא חכם, בשביל שאקרא רבי, בשביל שאשב בישיבה, בשביל שאאריך ימים. אלא ילמד תורה לשמה. רבי אליעזר בן צדוק אומ', עשה דברים לשמן ולא לשם פעלתן, ודבר בהן לשמן. בוא ראה, בלטשצר, שנשתמש בכלי בית המקדש, ואבד מן העולם, המשתמש בכלי שנברא בו העולם, על אחת כמה וכמה. ד"א תורת יי תמימה. אימתי היא תמימה, כשאדם למד תורה ומאהיבה לבריות. כיצד. דבורו בנחת עם הבריות, ומשאו ומתנו באמת, אוהב שלום ורדף שלם, עליו הכתוב אומ' ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. ואם אין דבורו בנחת ומשאו ומתנו אינו באמת, ואינו אוהב שלום ורדף שלם, עליו הכתוב אומ' ויבא אל הגויים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם עם

יי״י אלה ומארצו יצאו. ר' שמעון בן מנסיא אומ', הרי הוא אומ' ואהביו כצאת השמש בגבורתו. המאהיבין גדולים מן האוהבים, על אחת כמה וכמה שיהיו כצאת השמש.
ד"א תורת יי תמימה. כשאדם עוסק למלאות את התלמוד, שהוא מתמים את המצוות. שאם אין אדם יודע דקדוקי מצוות, מה הנייה יש לו שהוא יודע גופיהן. לפי שנתן הקב"ה תורה שבכתב כלל ותורה שבעלפה פרט. ומנ' שנתן הקב"ה למשה תורה שבכתב ותורה על פה, שנ' ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים, הרי בכתב. ואתי צוה יי״י בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים. חקים בצווי בלבד, הרי על פה, שהוא פירושה שלתורה שבכתב. כיצד. בסכות תשבו, ולא פירש. היכן פירש להן, עשרה טפחים גובה, שבעה טפחים אורך, ושלש דפנות. כיוצא בו, ושחט את בן הבקר, ולא פירש. היכן פירש, להלן, שהיה, חלדה, דרסה, הגרמה, ועיקור. כיוצא בו, כי יזוב זוב דמה ימים רבים, ולא פירש. היכן פירש, ימים שנים, רבים שלשה.
עדות יי״י נאמנה. אימתי היא נאמנה. כשאדם דורש דבר כנתינתו מסיני. ד"א אימתי היא נאמנה. כשאדם מלמדה שלא בשכר. וכן מצינו במשה רבינו, שלימד תורה לישראל בחנם. ד"א אימתי היא נאמנה. כשאדם לומדה מתוך דוחק, כמו שנ' ונתן יי״י לכם לחם צר ומים לחץ. ולא עוד, אלא שזוכה לשמוע בת קול ברוח הקדש, שנ' ואזניך תשמענה דבר מאחריך. [ד"א] אימתי היא נאמנה. כשאדם מכסה כל סתרי תורה, שאין כל אדם ראוי לשמען, שנ' ונאמן רוח מכסה דבר.
פקודי יי״י ישרים. אימתי הן ישרים. כשאדם מישרן על עצמו. ללמדך, שלא יאמר היאך אני יכול ללמוד את המשנה נזקים שלשים פרקים, [כלים שלשים פרקים], והלא אין עליך לגמור את המלאכה, אלא למוד כפי כוחך. ד"א פקודי יי״י ישרים. שאינן רחוקין ממנו. וכן הוא אומ' לא בשמים היא. שלא תעשינה בעינך כמי שהן בשמים, ותאמר, מי יוכל לעלות אחריה ולהורידה, מי יוכל ללמדה. ד"א פקודי יי״י ישרים. ראה נעשו דברי תורה עטרה לראש, ענק לצואר, מלוגמה ללב, קלורית לעינים, כוס העיקרון לבני מעים. עטרה לראש, שנ' כי לוית חן הם לראשך. ענק לצואר, שנ' וענקים לגרגרותיך. מלוגמה ללב, שנ' פקודי יי״י ישרים משמחי לב. קלורית לעינים, שנ' מצות יי״י ברה מאירת עינים. כוס עיקרין לבני מעים, שנ' רפאות תהי לשריך, ולכל בשרו מרפא. ד"א לא בשמים היא. שלא תעשינה בעינך כמי שהיא בשמים, [ותאמר], צריך אני לעלות אחריה ולהורידה, ותאריך את השעה, [לומר], היום אם [לא] אלמוד, למחר אני למד. ד"א לא בשמים היא.

לא תמצא בגסי הרוח. ולא מעבר לים היא, לא תמצא במי שעוסק לפרש בים ולהלך בדרכי הרשות.

מצות ייי ברה. אימתי היא ברה, בשעה שאת מחזרה ותהא מוכנת לשואל. וכן הוא אומר שיהוא דברי תורה שנונים בתוך פיך, שאם ישאלך אדם אל תהי מגמגם לו, אלא אמור לו מיד. וכן הוא אומ' חציך שנונים עמים תחתיך. [והרי דבר] קל וחומ'. מה אם הנביאים, כל דבר ודבר שהיו אומרין לישראל לא היו אומרין אותו אלא עד שעוברין אותו ארבע פעמים בינן לבין עצמן, שנ' אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, הרי ארבעה, ויאמר לאדם, אנו על אחת כמה וכמה. [ד"א] מצות ייי ברה. אם אתה מבררה מפי רבותיך. לפיכך ניתנו פסקות בתורה, כדי ליתן ריוח למשה. והרי דברים קל וחומר. ומה אם משה רבנו, שהיה שומע מפי הגבורה, היה צריך להתבונן בין ענין לענין ובין פרשה לפרשה, אנו, שאנו שומעין הדיוט מפי הדיוט, על אחת כמה וכמה. ד"א מצות ייי ברה. אימתי היא ברה. כשאתה מקבלה מאבותיך, שהן בקיאין בכתב ובלשון ובפירוש. ואם אינו שומע להן, הוא אויל ינאץ מוסר אביו. וכי יש אויל גדול מזה, הוא סומך על אביו בכתב ובלשון, ואינו סומך עליו בפירוש. אבל הט אזנך ושמע דברי חכמים, כי נעים כי תשמרם בבטנך, להיות ביייי מבטחיך, הלא כתבתי לך שלשים, להודיעך קשט אמרי אמת.

ד"א מצות ייי ברה. אימתי היא ברה. כשאתה יושב ומבאר טעמיה, ושוקלן ובוררן, כל דבר ודבר עם חבירו הדומה לו.

יראת ייי טהרה. אימתי היא טהורה. כשאדם מטהר את עצמו מן הטמאות. שאל בן דימא, בן אחותו שלר' ישמעאל, את ר' ישמעאל, כגון אני, שלמדתי חכמת ישראל, מהו שאלמד חכמת יונים. אמ' לו, כת' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה, אם יש שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, למוד בה חכמת יונים.

ד"א יראת ייי טהורה. אימתי היא טהורה. כשאדם מטהר את עצמו מלהשתמש בה. שלא יאמר אדם, הואיל ואני חכם, חייבין בני אדם לשמשני, חייבין בני אדם לפרנסני. אמרו עליו על יונתן בן עמרם, שעשה רבינו סעודה לתלמידיו, ונכנס, ולא ידעו שהוא יהונתן בן עמרם. אמרו לו, קריתה. אמר, לאו. [אמרו לו], שנית. אמר לאו. אמ' לו, אם כן, במה אפרנסך. אמ' לו, פרנסני ככלב, פרנסני כעורב. ולא רצה לומר, אני פלוני תלמידך. אע"פ כן פרנסו. לאחר שפירנסו, בדקו אחריו, ומצאו שהוא יונתן בן עמרם. ד"א אימתי היא טהרה. כשאדם מטהר את עצמו מן הגיאות. ר' יהודה בן חנניה אומר, נמשלה התורה ביין ובמים. מה היין הזה אינו מתקיים אלא בפחות שבכלים, כך דברי תורה אינן מתקיימין אלא במי שרואה עצמו כפחות שבכלים. אף נמשלה התורה במים. מה

המים הללו מניחין את המקום הגבוה והולכין למקום השפל, כך דברי תורה מניחין מי שדעתו גבוהה ומתקיימין במי שדעתו שפלה. נמשלה התורה בחלב. מה החלב הזה אינו ראוי אלא לתינוק, כך דברי תורה אינן מתקיימין אלא במי שרואה את עצמו כתינוק. וכן דוד אומר אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי נפשי. ד"א אימתי היא טהורה. כשאדם מטהר עצמו מאהבת כסף וזהב. שכן הנביא אומ' אם תתן לי חצי ביתך. וכן אלישע אומ' חי יי' אשר עמדתי לפניו אם אקח [וגו']. וכן דניאל אומ' מתנתך לך להוין ונבזביתך לאוחרין הב. וממדבר מתנה, אם עשה אדם עצמו כמדבר הזה, שהוא ריק מכל מיני מעדנים, התורה ניתנת לו מתנה. וכיון שניתנה לו מתנה נחל אל, שנ' וממתנה נחליאל, [וכיון שנחל אל], נעשה ראש, שנ' ומנחליאל במות. ואם הגיס דעתו, הקב"ה משפילו, שנ' ומבמות הגיא. ואם חזר בו, הקב"ה מגביהו, שנ' כל גיא ינשא. ד"א אימתי היא טהורה. כשאדם מטהר את עצמו מדברי מינות.

ר' שמעון בן מנסיא אומ', הרי הוא אומ' שתה מים מבורין. שתה מים מדברי חכמה, ואל תשתה מים עכורין ותמשך לדברי מינות, שנ' ולמה תשגה בני בזרה ותחבק חק נכריה. וכן הוא אומ' נפש שביעה תבוס נפת. אדם, כשהוא שביע מדברי תורה, הוא מואס דברי מינות, שהן ערבין עליהן כנפת, ואדם שאינו משביע עצמו מדברי תורה, כל שהוא שומע נמשך אחריו. מי גרם לו, שהרעיב עצמו מדברי תורה.

משפטי יי' אמת צדקו יחדו. אמר ר' יוסי, אלף בתחלת אותיות, מים באמצען, תיו בסופן. אימתי הן נקראין אמת, כשאדם תחלה ואמצע וסוף בהן אחד. לפיכך נמנו שנותיהן שלראשונים מסורגין. ויהי ימי יעקב, מפוזרין, שבע שנים וארבעים ומאת שנה. לומר לך, בן ארבעים כבן שבע, ובן שבע כבן מאה. וכן הוא אומ' ויהיו חיי שרה [מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לומר לך] בת עשרים כבת שבע ובת שבע כבת מאה. ד"א משפטי יי' אמת. אימתי הן אמת. כשאדם דורשן מאליו ומסכים לאמת. היה ר' עקיבה אומ', למה נמשלו דברי תורה בבאר. לומ' לך, מה הבאר הזה בתחלה אין בה טיפת מים חיים, אלא מה שהיא מוציאה מעיני מים, אחר כך היא מנזלת מים מכל צדדיה, כך תלמיד חכם, בתחלה אין בו תורה, וכיון שלמד נמצא נובע והולך, שנ' נחל נובע מקור חכמה, ואומ' תורת חכם מקור חיים. וכן הוא אומ' אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה, אז תבין יראת יי'. ד"א אימתי הן אמת. בשעה שאדם לומדן לבדן ואינו מערב עמהם דברים אחרים. שלא יאמר, למדתי חכמת ישראל, אלמד חכמת אומות העולם. ד"א אימתי הן אמת. בזמן שעמהן מלאכה, כדי שיתקיימו.

גדולה היא המלאכה, [שלא] שרתה השכינה בישראל אלא מתוך המלאכה, שנ' וירא משה את כל המלאכה, ויברך אותם משה. וכבר היה הקב"ה יכול לעשות את המשכן, ומפני מה צוה את ישראל לעשותו, שהמלאכה חביבה. תדע [שהוא כן], שהרי נאמר בה מה שלא נאמר ביראה. ביראה כת' אשרי איש ירא את ייי, ובמלאכה כת' יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך.

ד"א גדולה היא המלאכה, שאין האדם הזה נקרא אדם שלם אלא מתוך מלאכה, זו המילה. וכבר היה הקב"ה יכול לברותו מהול, אלא שהמלאכה חביבה.

[גדולה היא המלאכה, ש]לא שרתה שכינה על משה רבינו אלא מתוך המלאכה, שנ' ומשה היה רעה. ד"א קרא לו הקב"ה למשה והוא עושה במלאכתו, שלא לבטלו עד שהניח לו לעצמו את הצאן, וקרב לו לסנה, שנ' ויאמר משה אסרה נא ואראה. מלמד, שנטה לו מן הדרך שהצאן רועין בה.

גדולה היא המלאכה, שעל בטלונה מפרישין את הבעל מאשתו. המדיר את אשתו מלעשות מלאכה, יוציא ויתן כתובה, שהבטלה מביאה לידי זמה, שנ' כי אדם לעמל יולד, או לעמלה שלתורה או לעמלה שלארץ. זכה נולד לעמלה שלתורה, [לא זכה, לעמלה של ארץ].

ר' מנחם בן סימאי אומ', הרי הוא אומ' כי נר מצוה ותורה אור. נמשלה התורה באור, ונמשלה המצוה בנר. מה הנר הזה אינו מגין אלא לפי שעה, כך המצוות אינן מגינין על האדם אלא לפי שעה. אם רבו עונותיו עליהן מה הן יכולין לעשות. אבל התורה נמשלה באור. מה האור מאיר לעולם, כך דברי תורה מגינין לעולם. ששכר תורה אין לו שיעור, ושכר מצות יש לו שיעור. ד"א ומה אם משה רבינו, שלא היה [אלא] כסרסור בין ישראל לאביהן שבשמים במתן תורה, נטל שכרו זוהר פנים, שלא היו ישראל יכולין לגשת אליו, העוסק בתורה עצמה על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומ' והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. אף יהושע לא נתגדל אלא שהיה עוסק בדברי תורה תמיד. שבשעה שהיו ישראל נלחמין עם האמורי, נטל ספר תורה והראהו לגלגל חמה. אמ' לו, אני לא דממתי מזה, אף אתה דום מלפני. לפיכך אמרו בלשון דמימה, וידם השמש.

כל העוסק בתורה, הרי זה מעמיד שמים וארץ, שנ' ואשים דברי בפיך, לנטע שמים וליסד ארץ. כל העוסק בתורה בלילה, מושכין עליו חוט שלחסד ביום, שנ' יומם יצוה ייי חסדו ובלילה שירו עמי. כל הפורש מדברי תורה ואומ' אי איפשי בהן, נופל בגיהנם, שנ' ונתתי פני בהם מן האש יצאו והאש תאכלם. כל הפוסק מדברי תורה, כדי לעסוק

בשיחת חולין, מאכילין אותו גחלי רתמים, שנ' הקוטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם. לוח זו התורה.
גדול הגיון תורה. ועל ידי שנתעסקו אבותינו ב[הגיון] פרשת פסח ארבעה ימים בלבד זכו להגאל ממצרים. ומנ' שהן ארבעה ימים, שנ' דברו אל כל עדת ישראל לאמר. והרי דברים קל וחומר. ומה אם אלו, שלא נתעסקו אלא ארבעה ימים, זכו להיגאל ולעשות להן כל אותן הנסים והנפלאות, העוסק בתורה כל ימיו על אחת כמה וכמה. וכן מצינו שלא גלו אבותינו אלא על בטול הגיון תורה, שנ' מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים הלא ייי זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו, וישפך עליו חמה אפו. וכן הוא אומר מי האיש החכם [ויבן את זאת], ויאמר ייי על עזבם את תורתי. הרי הוא אומ' ראשית חכמה יראת ייי. אדם שיש בו תורה ואין בו יראה, למה הוא דומה, לשומר, שמסרו לו המפתחות הפנימיות, ולא מסרו לו המפתחות החיצונות. ר' ינאי אומ', אוי לו למי שאין לו פלטין והוא עושה לו בית שער. אע"פ שאדם עוסק בתורה, ונושא ונותן [באמונה], ופקח וחכם ונבון, אין הדבר תלוי אלא ביראת שמים, שנ' והיה אמונת עתך חסן ישועות, אע"פ כן יראת ייי היא אוצרו.
ר' יוסי אומ', לכך נמשלה התורה בשמן, לומר לך, מה השמן הזה, כל המשקין יכול להכניס אדם בהן דילוס, חוץ מן השמן, כך דברי תורה, אין אדם יכול להכניס בהן דילוס. ולפיכך מושחין כהנים ומלכים בשמן, שאינו מקבל נכר. ומנ' שנמשלו דברי תורה בשמן, שנ' על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחביריך.
[ר' יוסי אומר], אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית, קיים מצות לא ימוש. ר' שמעון בן יוחי אומ', אפילו לא קרא אלא שני פיסוקין שחרית ושני פיסוקין ערבית, קיים לא ימוש. ודבר זה אסור לאמרו בפני עם הארץ, שלא יתרשל מללמוד. ויש אומ', מצוה לאמרו בפני עם הארץ, שלא יתרשל בשאר המצות שבידו ויאמר אינו חשוב כלום. ר' יהודה אומ', אף שברי הלוחות היו נתונין בארון, שנ' אשר שברת ושמתם בארון. מיכאן לזקן ששכח תלמודו, מחמת אונסו, שנוהגין בו כבוד כדרך הראשונה.
יתברך שמו שלמלך מלכי המלכים הקב"ה, שבחר בישראל משבעים אומות, שנ' כי חלק ייי עמו יעקב חבל נחלתו, ונתן להן תורה ברמז סתומה וצפונה, ופירשן בתורה שבעלפה, וגילה אותן לישראל. ולא עוד, אלא תורה שבכתב כללות ותורה שבעלפה פרטות, ותורה שבכתב מעט ותורה שבעלפה ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים. ומאי לא תמצא בארץ החיים. וכי בארץ המתים תמצא. אלא שלא תמצא תורה שבעלפה אצל מי שמבקש בעולם הזה עונג, תאוה, וכבוד, וגדולה, אלא במי שממית עצמו עליה, דכת'

זאת התורה אדם כי ימות באהל. וכן דרכה שלתורה, פת במלח תאכל, ומים במסורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. לפי שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על תורה שבעלפה, שנ' כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. ואמרו חכמים, לא כתב הקב"ה למען, ולא בעבור, ולא בגלל הדבר הזה, אלא על, ת"ל תורה שבעל פה, שהיא קשה ללמוד, ויש בה צער גדול, שהיא משולה בחשך, שנ' העם ההלכים בחשך, אלו בעלי תלמוד, ראו אור גדול, שהקב"ה מאיר עיניהם באיסור והתר, ובטמא ובטהור. ולעתיד לבוא ואהביו כצאת השמש בגבורתו. ולא קיבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהן הקב"ה את ההר כגגית, שנ' ויתיצבו בתחתית ההר. ואמ' ר' דימי בר חמא בר חסא, אמ' להן הקב"ה, אם מקבלין אתם את התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. ואם תאמ' שעל תורה שבכתב כפה עליהן את ההר, והלא משעה שאמ' להן אם מקבלין אתם את התורה ענו כולן נעשה ונשמע, מפני שאין בה צער, והיא מעט. אלא אמ' להן על תורה שבעל פה, שיש בה דקדוקי מצות, קלות וחמורות, והיא עזה כמות וקשה כשאול קנאתה, לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, שנ' ואהבת את יי' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. ומניין אתה למד שאין אהבה זו אלא תלמוד. ראה מה כת' אחריו, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך. איזה, הוא תלמוד, שהוא על הלב. ושננתם לבניך, זה תלמוד, שצריך שינון. ללמדך, שפרשה ראשונה שבקרית שמע אין בה פירוש מתן שכרה בעולם הזה, כמו שכתוב בפרשה שנייה, והיה אם שמוע תשמע, ונתתי מטר ארצכם, זה מתן שכר עוסקי במצות, שאין עוסקי בתלמוד. ופרשה שנייה כת' בה בכל לבבכם ובכל נפשכם, ולא כת' בכל מאדיך. ללמדך, שכל מי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבעלפה, לפי שיש בה צער ונדוד שינה, ומנבל עצמו עליה. לפיכך מתן שכרה לעולם הבא, שנ' העם ההלכים בחשך ראו אור גדול. ואותו אור שנברא ביום ראשון, שגנזו הקב"ה לעומלי תורה שבעלפה ביום ובלילה, שבזכותן העולם עומד, שנ' כה אמר יי' אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה, גם בריתי תופר את עבדי דוד, ואומ' כי אם בתורת יי' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. ואף הקב"ה כורת ברית עם ישראל שלא תשתכח תורה שבעלפה מפיהן ומפי זרען עד סוף כל הדורות, שנ' ואני זאת בריתי אותם, ולא כת' ממך, אלא מפיך [ומפי זרעך] ומפי זרע זרעך אמ' יי' מעתה ועד עולם. ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל, שהוגין בתורה יומם ולילה, ומתקבצין שתי פעמים בשנה, באדר ובאלול, מכל מקומות, ונושאין ונותנין במלחמתה שלתורה, עד שמעמידין הדבר על בריו והלכה לאמתה, ומביאין ראייה מן המקרא ומן המשנה ומן

התלמוד, כדי שלא יכשלו ישראל בדברי תורה, שנ' שלום רב לאוהבי תורתיך ואין למו מכשל. ואותן שתי ישיבות לא ראו לא שבי ולא שמד, ולא שלט בהן לא יון ולא אדום, והוציאן הקב"ה שתים עשרה שנה קודם חרבן הבית בתורתן ובתלמודן, שכן כת' והגלה את כל ירושלם [ואת כל השרים] ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה. וכי מה גבורה יש בבני אדם ההלכים בגולה, אלא אלו גבורי תורה, שכן נא' בהן, הכל גבורים עושי מלחמה, עושין מלחמתה שלתורה. שכך נא', על כן יאמר בספר מלחמות ייי. ומתוכן החרש והמסגר. חרש, בשעה שאחד מהן מתיר, נעשו הכל כחרשין. מסגר, כיון שאחד מהן סוגר דברי טומאה וטהרה, או אסור והתר, אין בעולם מי שיכול לפתוח ולטהר, לקיים מה שנ' ונתתי מפתח בית דוד על שכמו ופתח ואין סוגר וסגר ואין פותח. ואת אילי הארץ, אלו חורי יהודה ובנימן, שעליהן נא' כה אמר ייי, כתאנים הטובות האלה כן אכיר את גלות יהודה, וכת' וישקד ייי על הרעה ויביאיה עלינו כי צדיק ייי אלהינו. משום דצדיק ייי אלהינו, וישקד ויבא את הרעה. אלא צדקה עשה הקב"ה עם ישראל, שהקדים להן גלות יכניה לגלות צדקיה, כדי שלא תשתכח מהן תורה שבעלפה, וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום הזה, ולא שלט בהן לא אדום ולא יון, ולא גזרו עליהן שמד. אף לימות המשיח אין רואין חבלו שלמשיח, שנ' הוי ציון המלטי, המלטי מאדום ויון ומגזירותיהן. וכת' חולי וגוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה. ושכנתי בש' כת', שאע"פ שאת בשדה, שכינתי אינה זזה ממך. ובאת עד בבל שם תנצלי ומשם יגאלך ייי מכף אויביך, ללמדך, שמשם מתחלת הגאולה ומשם עולין לירושלם, שנ' ועלו מושיעים בהר ציון. באותה שעה, והיתה לייי המלוכה. אכי"ר.

פרשה יד

כסא הכבוד נקרא קדוש, שנ' מלך אלהים על גוים אלהים ישב על כסא קדשו. איזה הוא, זה הרקיע התשיעי. לפי שהחיות ברקיע השביעי, שנ' סלו לרכב בערבות. וכת' ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא, הרי זה רקיע שמיני, מראהו לבן. וכת' ואראה והנה על הרקיע אשר על ראש הכרובים כאבן ספיר, הרי זה רקיע תשיעי, דומה לספירינון, וזה הוא כסא הכבוד. והרקיע התשיעי לבן. לפיכך הבטיח הקב"ה את ישראל שהוא נותן לירושלם הדר לעולם הבא כספיר הזה, מעין הדר שלכסא הכבוד, שנ' ויסדתיך בספירים. ר' מאיר אומ', מה נשתנה התכלת מכל מיני צבעונין, שאמרה התורה פתיל תכלת. אלא שהתכלת דומה לים, והים דומה לרקיע, והרקיע דומה לכסא הכבוד. ומנ' שהרקיע דומה לכסא הכבוד, שנ' ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר,

כספירינון הזה. לפיכך צוה הקב"ה את ישראל להניחו על טליתיהן, וכאלו הן מסתכלין בכסא הכבוד, ומתיראין ממי שאמר והיה העולם. חזקיה אומר, אף למראה הקשת דומה התכלת הזאת, שנ' כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנגה סביב. ואם תאמר, הרי הכל רואין את הקשת, אלא זה שאנו רואין אחריה, אבל פניה שלמעלה אין כל בריה יכולה להסתכל בו. לפיכך צונו הקב"ה על התכלת, שכל זמן שאנו רואין אותה כאלו אנו רואין פני שכינה.

מעשה באחד, שביקש להכנס לזונה, והפכה הרוח ציציתו לפניו, ויצא והלך לו. אמרה לו, מה ראית. אמר, בכבודו שלהקב"ה ראיתי.

ר' יהודה ביר' אלעאי אומ', למה הזהירה תורה על התכלת. מפני שהתכלת דומה לספיר, ומטה האלהים סמפירינון היה, לומר לך, שכל זמן שישראל מסתכלין בתכלת הזו, יהו נזכרין כל אותן האותות והמופתים שעשה הקב"ה במטה הזה. ומניין שהמטה הזה של סמפירינון. שנא' והכית בצור. [הצור אינו אומר, אלא בצור]. מלמד, שהמטה הזה של סמפירינון היה ועשר מכות היו כתובין עליו. וחכמים אומ', למה הזהירה התורה על התכלת. מפני שהתכלת דומה לספיר, והלוחות היו שלספיר. לומר לך, שכל זמן שישראל מסתכלין בתכלת הזאת, הן נזכרין במה שכת' בלוחות, ומקיימין אותן. וכן הוא אומ' והיה לכם לציצית וראיתם אותו וזכרתם. אחד לוחות הראשונות ואחד לוחות האחרונות של ספיר היו, שנ' פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, ואומר מעיו עשת שן מעולפת ספירים.

ארבע מדות היו לוחות אחרונות יתירות על הראשונות. לוחות ראשונות לא נעשה להן ארון קודם הורדתן, שנ' ואעש ארון עצי שטים, והיו דומין ככלה נכנסת בתוך חופתה. לוחות הראשונות לא נא' בהן (כי) טוב, [אבל לוחות האחרונות נאמר בהן טוב, שנא'] למען ייטב לך. (ד"א) [ו]מפני מה לא נאמר בהן טוב בלוחות ראשונות, מפני שגלוי וידוע לפניו שהן עתידין להשבר. לוחות ראשונות לא היה מבהיק בהן קלסטר פניו שלמשה, אבל לוחות האחרונות הבהיק בהן קלסטר פניו שלמשה. לוחות ראשונות ירדו ומצאו ישראל באותו מעשה, אבל לוחות אחרונות ירדו וקבלום כל ישראל בצום ובתחנונים ובתפלה ובתשבחות. לפי שמיום שבאו ישראל לאותו מעשה עיינו עצמן כמנודין, לא רחצו, ולא שמשו מטותיהן, ולא שינו כסותן, שנ' וישמע העם את הדבר הזה ויתאבלו, עד שנתבשרו שמחל להן הקב"ה.

ר' יהודה בר' שלום אומ', למה הזהירה תורה על התכלת. לפי שכל הכלים שבמקדש, כשהיו נוסעין, היו מכסין אותן בלבוש תכלת, ואחר כך נותנין עליהן עור תחש מלמעלה.

אבל הארון אינו כן, אלא תכלת מלמטן, שנ' ובא אהרן ובניו בנסע המחנה, ועור תחש באמצע, ותכלת מלמעלן, שנ' ונתנו עליו כסוי עור תחש ופרשו עליו בגד כליל תכלת מלמעלה, חוץ מן המזבח, שלא היה עליו אלא בגד ארגמן, שנ' ודשנו את המזבח ופרשו עליו בגד ארגמן. למה ארגמן. שהוא דומה לאש. ולפי שהיה הארון מכוסה תכלת, אמר הקב"ה, מי שהוא עוסק בתורה, יבוא וילבש לבוש הארון.

מהיכן זכו ישראל ללבוש הזה. ר' אלעזר בן פדת אומ' ממעשה שם אביהן, שכיבד את נח אביו, שנ' ויקח שם ויפת את השמלה, וילכו אחרנית. מה הליכתן אחורנית אף חזירתן אחורנית. מיד פרעה הקב"ה לבניו, שנתן להן מצות ציצית, שהיא הוד והדר בעולם הזה ולעולם הבא. רבי זכאי אומר, ממה שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, שאמר לו מלך סדום, תן לי הנפש והרכש קח לך, ולא אבה. לפי שאמרפל וחבריו נלחמו עם מלך סדום וחבריו, ונצחו אותן, ונטלו את בזתן, בא אברהם אבינו ונצח אמרפל וחבריו ונטל את בזתן, נמצא נטל בזת תשעה מלכים. ולא עוד, אלא כשהיו באין בדרך להלחם עם מלך סדום וחביריו, הרגו שבעה מלכים ונטלו בזתן, שנ' ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר [וגו'], ואת החרי [וגו'], וישבו ויבאו [וגו']. נמצאת ביזת ששה עשר מלך. אמ' לו מלך סדום, קח השלל ותן [לי] הנפש, ולא קיבל עליו, אלא נתן לו את הכל. ד"א בשכר שאמר אברהם אם מחוט, נתן הקב"ה לבניו מעשה המשכן, שיש בו חוטין כפולין, כפול אחד לשנים, משוזר אחד לארבעה. ובשכר שאמ' ועד סרוך נעל, נתן לו הקב"ה מכסה ערת אילים ומכסה עורת תחשים. ד"א בשכר שאמ' אם מחוט, נתן לבניו חוט שלזהורית, שהיה מלבין ביום הכפורים, שנ' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ובשכר שאמ' ועד סרוך נעל, ניתן לבניו שלשה רגלים בשנה, [שנא'] מה יפו פעמיך בנעלים. ד"א בשכר שאמ' אם מחוט, ניתן לבניו מצות ציצית, ובשכר שאמ' נעל, ניתן לבניו מצות יבמה, [שנא'] וחלצה נעלו. נמצאת אומר, הציצית בזכותו שלאברהם אבינו.

כמה חוטין הוא נותן בה, שמונה. כנגד שמונת ימי המילה שנצטוה עליה אברהם אבינו. ד"א כנגד שמונה רקיעים שעד כסא הכבוד, שבעה שעד החיות ואחד על גביהן, שנ' ודמות על ראשי החיה רקיע. נמצא כל מניינן שנים ושלשים, כנגד כל מצותיה שלתורה. בי תחלתה, בראשית, למד בסופה, לעיני כל ישראל, שתים ושלשים. כנגד שתים ושלשים נתיבות פלאות החכמה שהעולם מתנהג בהן, שאי אפשר לעולם אלא בהן. ואלו הן עשרים ושתים אותיות ועשר ספירות. אבל אין פוחתין משלש חליות, ולא יתר על חצין שלחוטין. ר' שמעון בן יוחי אומ', אל תהא מצות ציצית קלה בעיניך, שעתידין ישראל רואין כבוד גדול בציצית, מה שאין רואין במצות אחרות כמוה, שנ'

כה אמר יי צבאות, אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי. וכמה הן לשונות הגוים, שבעים, והן באין עשרה מכל לשון, הרי שבע מאות. ובאין ואומ' לישראל, גיירונו [עמכם]. ועדין אין אלו אלא בכנף אחד, שנ' והחזיקו בכנף. נמצא לארבע כנפות שני אלפים ושמנה מאות.

ר' חנינה הגדול אומ', למה הדבר דומה, למלך שהיו לו חמשה אוהבים. בקשו לראות פני המלך. אמ' לראשון, הבא לי עשרה כספים ואני נראה לך. לשני אמ' לו, הבא לי עטרה שלזהב ואני נראה לך. לשלישי אמ' לו, הבא לי עטרה שלאבנים טובות. לרביעי אמ' לו, הבא לי עטרה שלמרגליות ואני נראה לך. החמישי היה עני. אמ', בשביל שאתה עני, הבא לי עטרה של ורד ואני נראה לך. כך אברהם, אמ' לו הקב"ה, מול את עצמך ואני נראה לך. כיון שמל, וירא אליו יי, והוא ישב פתח האהל כחם היום. הרתיח הקב"ה אותו היום, שלא יהוא עוברין ושבין באין, וילך אברהם ויצטער להכניסן ולכלכלן. ד"א עד שיפוח היום ונסו הצללים, זה יום הדין, שנ' הנה יום בא בוער כתנור, ונסו הצללים, שאין בו צל לרשעים, שנ' אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און. יעקב אבינו, אמ' לו הקב"ה עלה בית אל ושלם את נדריך. שכן הוא אומר לו, בברחך מפני עשו אחיך. ומנ' ששילם. אמ' ר' חנינה הגדול, כים זה שלטבריה, ניסך יעקב אבינו בבית אל חצי ההין ושלישית ההין ורביעית ההין, וכנגדן פרים וכבשים, מיד נגלה עליו הקב"ה, שנ' וירא אלהים אל יעקב. אבותינו במדבר, אמ' להן הקב"ה, עשו לי מקדש והקריבו לי קרבנות ואני נראה לכם. מיד עמדו ועשו את הכל. ר' יצחק אומ', אותה השעה נודע [שבחן] של אבותינו, שלא יהוא אומות העולם אומ', כשהיו ישראל במצרים, עניים מרודים היו, לא היו יודעין לעשות אלא הבנין הזה, לא היה להם לאכול אלא מאספניא שלמלך. נראה שבחן במלאכת המשכן. מהן היו חושבין, ומהן היו רוקעין, ומהן היו זוהבין, ואחר כך טוין אותו, מהן היו פוטמין רוקחי רקח, ומהן היו צורפין זהב, ומפולאין בו, שעשו את המנורה. נראה שבחן בעושר, שהיו מביאין והולכין זהב וכסף וכל דבר, עד שהכריז עליהן משה ואמר שלא להביא. וכל זאת בשני ימים הביאו, שנ' והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר, לשני בקרים. נראה שבחן בגבורה, שעשו אותו לחמשה ימים מה שלא בנה שלמה את בית המקדש לשבע שנים. והיו במשכן פלאות רבות, ועשוהו, והקימוהו, ואחר כך הקריבו את קרבנותיהן, שנא' ויהי ביום השמיני, ויאמר אל אהרן קח לך, ושור ואיל לשלמים. מיד, ויקחו את אשר צוה משה, עד שנגלה עליהן הקב"ה, שנ' ויבא משה ואהרן אל אהל מועד. אף שלמה הקריב אלו קרבנות עד שנגלה עליו

הקב"ה, שנ' בגבעון נראה יי אל שלמה. אבל בדורותינו, שאנו עניים, ואין בית המקדש להקריב את הקרבנות, אמ' הקב"ה, עשו את הציצית.
ר' ברכיה אומ', הרי הוא אומ' על ארבע כנפות כסותך. חביבין ישראל שגידלן הקב"ה יתר ממלאכי השרת. אע"פ שיש להן שש כנפים, אבל אין בידן אלא שנים. כיצד. בשתים יכסה פניו, שלא יביט בשכינה. ובשתים יכסה רגליו, שלא יכוה בנהר דינור. הרי לא נמצא בידו אלא שתים. אבל ישראל יש להן ארבע כנפות, שנ' על ארבע כנפות כסותך. אף בו בלשון הקב"ה מקבצן, שנ' ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ.
בזכות הציצית האויבים כלים, שנ' לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה, בזכות על ארבע כנפות.
בזכות הציצית הצדיקים מזיו השכינה נהנין, שנ' אגורה באהליך עולמים אחסה בסתר כנפיך סלה.
בזכות הציצית הקב"ה מזריח את האור לצדיקים לעתיד לבוא, שנ' וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה.
היא שעמדה לישראל בימי חזקיה, שנ' מכנף הארץ זמירות שמענו. וכי יש כנף לארץ ואומ' שירה. אלא זו תפלת חזקיה וישעיה, שהיו מתפללין, והציצית על כתפיהן. אף כשצוה הקב"ה את חגי לשאול את הכהנים תורה, לא פתח להן תחלה אלא בציצית, שנ' ויהי דבר יי אל חגי שנית, לאמר, בעשרים וארבעה לחדש, שאל נא את הכהנים תורה, הן ישא איש בשר קדש בכנף בגדו, מפני מה הוא אומ', אלא להזכיר את הציצית.
ר' יהודה בן שלום אומ', גדולה היא הציצית, שהיא מצלת מן המיתה. שהרי שאול היה רודף אחרי דוד, והיה מותר לדוד להרגו, אלא שהיה זהיר בציצית, שנ' ויקם דוד ויכרת את כנף המעיל. כיון שיצא לו, יצא מחזר אחריו, ואמ' לו ואבי ראה גם ראה [וגו']. ולמה הוא קורא [אותו] אבי. שהיה חמיו, וחמיו שלאדם כאביו. מה הוא אומ', גם ראה. אמ' לו, לא תהא רואה כאלו הכנף בידי בלבד, אלא אלו הייתי רוצה ראשך בידי. ואחר כך היה מתחרט על הדבר. [אמר], שמא כשם שאמר לי יצרי לכרות את כנפו ושמעתי לו, שמא אלו אמר לי להרגו, הייתי הורגו. ד"א ואמר ואבי ראה גם ראה. אמ' לו, ראה שנפלת בידי ורחמתי עליך, גם ראה שאלו נפלתי בידך, לא היית מרחם עלי. מי גרם לו שינצל, הציצית שהיה זהיר בה. ולא עוד, אלא ששרת עליו רוח הקדש ונתנבא, שנ' ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך [וגו']. מה הוא וקמה. כאדם שהוא נופל וקם. אמ' לו, עתיד אתה שתמלוך, ומתנודדת ממך [המלוכה] בימי אבשלום ובימי שבע בן בכרי, ואחר כך היא קמה בידך.

ר' מאיר אומ', קשה עונשו שללבן יתר מענשו שלתכלת. משל למלך, שקרא לשני עבדיו. לאחד מהן אמ' לו, הבא לי חותם שלטיט, ואחד מהן אמ' לו, הבא לי חותם שלזהב. פשעו שניהן, ולא הביאו. איזה ענשו קשה, הוי אומ', זה שאמ' לו שלטיט, ולא הביא. כך מי שאינו עושה ציצית בזמן הזה מן הלבן קשה עונשו ממי שלא היה עושה באותו הזמן תכלת.

בזכות הציצית ניצלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, שנ' באדין גובריא אילך כפיתו בסרבליהון, אלו הלשברים. פטישיהון, זה שהוא מן הכתפים ועד השוקים. כרבלתהון, אלו החלוקין. לבושיהון, אלו טליתות המצויצות שלהן. לפי שעשה להן הקב"ה שמונה מופתים, מה שלא נעשה לבריה בעולם מימי אברהם אבינו. שמונה מופתים נעשו להן באותו היום. צף הכבשן, ונפרצה בו פרצה, ונימוק יסודו, ונשרפו ארבע מלכיות, ונהפך הצלם על פניו, ונתרפאו חנניה מישאל ועזריה, וירד המלאך והלך אחריהן, יחזקאל החיה מתים בבקעה. ומנ' שצף הכבשן, עד שעלה למעלה עד שראה אותו נבוכדנצר, שהיה יושב ועומד תמה, [אילולי] שצף, היאך היה רואה. ומנ' שנפרצה בו פרצה, שכן אתה רואה, מתחלה לא היה לו פתח ולבסוף היה לו, שנ' באדין קריב נבוכדנצר לתרע אתון נורא יקידתא. ומנ' שנימוק, שכן הוא אומ' באדין נפקין שדרך מישך ועביד נגו [מן גוא נורא, לא מתוך הכבשן], מלמד שנפלה ונימוק יסודו. ומנ' שנשרפו ארבע מלכיות, שכן הוא אומ', מתחלה, באדיין מתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלטוני מדינתא, ובסוף הוא אומ', ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא. נמצאת אומ' שנשרפו ארבעה אומנים שלמלך, אדרגזריא, גדבריא, דתבריא, תפתיא. ומתי נשרפו, משביב הכבשן כשנפלה. ומנין שנהפך הצלם על פניו, שנא' כרע בעל קרס נבו, והיו נושאין אותו כל היום ומבקשין להעמידו, והיה נופל, עד שהיו נושאין אותו ביותר, שנא' נשואותיכם עמוסות משא לעיפה. ומנ' שנתרפאו חנניה מישאל ועזריה, שכן ישעיה אומ' לחזקיה, ומבניך אשר יצאו, יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל. וכן הוא אומ' וחבל לא איתי בהון. מלמד שנתרפאו. ומנ' שירד המלאך והלך אחריהן, שנ' עני ואמר הא אנא חזי ארבעה גוברין שרין מהלכין בגו נורא, וריויה די רביעאה דמי לבר אלהין. ולמה לא הלך לפניהן. שלא יאמרו, המלאך הצילן, [ולא הצילן] אלא הקב"ה. אם כן, למה ירד המלאך והלך אחריהן. מפני הכבוד, כדי להדרן. ומנ' שהחיה יחזקאל מתים בבקעה, שנ' היתה עלי יד ייי ויוציאני ברוח ייי. ודניאל היכן הלך, לחפור בורות שיחין ומערות בהר. הליכתיו שלדניאל משם היה רצונו שלהקב"ה, ורצונו שלדניאל רצונו של נבוכדנצר. רצונו שלהקב"ה כיצד. אמ', שלא יעמדו אומות

העולם ויאמרו, אם אין אתה משתחוה לצלם אנו משליכין אותך לאור, ומשליכין אותי, ומתקיים בי פסילי אלהיהם תשרפון באש. רצונו שלנבוכדנצר [כיצד]. א ומ', שמא ישליכו את דניאל [לאור], וישרף, ויאמרו שהשתחוית למי שאין בו ממש, וכיון שראה כל הנסים שנעשו להן, פתח ואמר, בריך אלההון דישדרך מישך ועביד נגו. אלולי שבא מלאך וסטרו על פיו, היה משבח והולך. לפי שאין הקב"ה חפץ בשבחן שלרשעים.

וכן מצינו בפרעה. בכל מכה ומכה היה הקב"ה מאריך למשה, שחפץ בתפלה. שכן הוא אומ' בצפרדעים, ויצעק משה אל ייי. אבל בברד, [שאמר פרעה] ייי הצדיק, לא הניח הקב"ה את משה להתפלל, אלא כיון שפרס כפיו, מיד נענה, שנ' ויצא מעם פרעה ויפרש כפיו. וכל כך למה, כדי שלא יאריך אותו רשע בהודייתו. שאין הקב"ה חפץ בשבחו שלרשע.

וכן מצינו בגחזי. כיון שבא לספר ליהורם האותות שעשה אלישע, מיד זימן הקב"ה את השונמית, כדי שתודיענו, שנ' ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת. אפלו היא עומדת בסוף העולם, מיד הפריחה הקב"ה והביאה. למה, שאין הקב"ה חפץ שיהא הרשע מספר בשבחו.

ומנין זכו חנניה מישאל ועזריה להינצל מכבשן האש. מאברהם אבינו זכו. שהיה אברהם אבינו מבזה את הצלמים בפני תרח אביו, ומשליכן, ואומ' שאין בהן ממש. וכיון שראוהו שהוא מבזה אלהיהן, נטלוהו ומסרוהו לנמרוד. אמ' לו, מפני מה אין אתה משתחוה לאלהי. אמר לו אברהם, ומי הוא אלהיך. אמר לו, האש. אמר לו, מצינו גדול מן האש, המים, שהן מכבין אותה. אמר לו, ואף למים אנו משתחוים. [אמר לו, מצינו גדול מן המים, אלו העבים, שהן סובלין אותן. אמר לו, אף לעבים אנו משתחוים]. אמ' לו מצינו גדול מן העבים, אלו הרוחות, שהן מפזרין אותן. אמ' לו, אף לרוחות אנו משתחוים. אמ' לו, מצינו גדול מן הרוחות, זה האדם. אמ' לו, כמה אתה מתלוצץ במלכות, אני איני משתחוה אלא לאור, הריני משליכך לתוכה, ואם יש לך אלוה גדול ממנו, יבוא ויצילך ממני נטלוהו והשליכוהו לאור. באותה שעה עמד גבריאל לפני הקב"ה, ואמ' לפניו, רבון העולמים, רצונך ארד ואציל צדיק זה. אמ' לו הקב"ה, אני יחיד ואברהם יחיד, אין מצילו אלא אני, שלא על ידי מלאך, אבל אתה, שאמרת דבר הגון, תזכה להציל מבני בניו. ובשעה שהפיל נבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, עמד [ירקמי], שר הברד, לפני הקב"ה [ואמר לפניו, רבונו של עולם], רצונך ארד ואצנן הכבשן ואציל צדיקים הללו. אמ' לו גבריאל, אתה שר הברד, ואין כבודו שלהקב"ה בכך, שהכל יודעין שהברד מכבה את האש, אבל אני, שר האש, אלך ואקדיח מבחוץ ואצנן מבפנים, ואעשה נס

בתוך נס. אמ' לו הקב"ה, רד. ומנ' שהקדיח מבחוץ, שנ' גובריא אילך די הסיקו לשדרך מישך ועביד נגו קטיל המן שביבא די נורא. ומנ' שצינן מבפנים, שנ' וריח נור לא עדת בהון.

פרשה טו

השמים נקראו קדשים, שנ' השקיפה ממעון קדשך מן השמים. ולמה נקראו קדושים. ששמו שלהקב"ה מתקדש ביניהן. כשהבריות רואין אותן, חייבין להכיר ולידע שיש להן יוצר. וכן דוד אומ', כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך. כך היה אברהם אבינו מקיש בדעתו ואומ', אלו אדם היה מהלך במדבר ומצא בירה דולקת, שמא יכול לומ' שהבירה הזאת בלא בעלים, כך אי איפשר לעולם הזה ולשמים בלא מנהיג ובלא יוצר. ועוד היה מקיש בדעתו ואומ', אלו היתה החמה הזאת ברשותה, היתה יוצאה פעם ומאירה לעולם, ופעמים אינה יוצאה, או שהיתה עולה פעם מן המזרח ופעם מן המערב, אלא בידוע שיש לה יוצר, והוא מוציאה בכל בקר ובקר כרצונו. וכן הוא אומ' ייי צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר משפטו יתן [וגו']. מה הוא ולא יודע עול בשת. אלו העובדין החמה והלבנה, שהן רואין אותן לוקין ואורן כבה ואינן מתביישין, אלא חוזרין ועובדין אותן. ועוד היה מקיש בדעתו [ואומר], אלו היו הכוכבים האלו ברשות עצמן, היו פעמים נכנסין ופעמים נגלין, והיה אורן כובה זה על זה. אלא בידוע שיש להן יוצר, והוא מסדרן על משמרותיהן. וכן הוא אומ', שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה. ועוד היה מקיש בדעתו ואומ', אלו היתה הארץ הזאת ברשות עצמה, ממי היתה רועדת ומרעשת את כל יושביה. אלא בידוע שיש לה יוצר, ומפחדו היא רועשת, כשהוא מביט בה, שנ' המביט לארץ ותרעד. ועוד היה מקיש בדעתו ואומ', אלו היה הים הגדול הזה ברשות עצמו, לא היה עולה ומציף את כל העולם כולו לשעה קלה, אלא מתוך שיש לו יוצר, והוא מונעו מלהזיק את העולם, שנ' האותי לא תיראו נאם ייי אם מפני לא תחילו. ועוד היה מקיש בדעתו ואומ', אלו היו הבריות האלו, והאילנות והעשבים, ברשות בדעתו ואומ', אלו היו הבריות האלו, והאילנות והעשבים, ברשות עצמן, לא היה העולם חסר בריה אחת מימי בראשית ועד כאן. אלא בידוע שיש להן יוצר, שנ' אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי. ד"א למה נקראו קדשים. ששמו שלהקב"ה מתקדש בהן. שמידת הטוב מהן ומדת הפורענות מהן. מדת הטוב מהן, שנ' הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. מדת הפורענות מהן, שנ' וייי המטיר על סדום ועל עמורה. וכן הוא אומ' כי בם ידין עמים יתן אכל למכביר. כי בם ידין עמים, זו מדת הפורענות. יתן אכל למכביר, זו מדת הטוב. ר' חנינה

בן פזי אומ', אין דבר רע יורד מלמעלה, שנ' לא יגורך רע. ומפני מה יש מטר ושורף, באויר הוא נהפך.

ד"א למה נקראו קדשים, ששמו שלהקב"ה נתקדש בהן. אימתי, בירידת גשמים. שבתחלה לא היתה הארץ שותה אלא מלמטה, שנ' ואד יעלה מן הארץ. ומפני ארבעה דברים עשה הקב"ה שתהא שותה מלמעלן. כדי להטיח טללים רעים שבאויר, וכדי שיהא הגבוה שותה כנמוך, ובשביל בעלי זרעות שלא ימנעו זה את זה מן הנהרות, ובשביל שיהו הכל תולים עיניהן למעלה ושמו שלהקב"ה מתקדש ומתעלה. ר' אליעזר אומ', כל העולם כלו ממימי אקינוס הוא שותה, שנ' ואד יעלה מן הארץ. אמר ר' יהושע, והלא מימי אקינוס מלוחין הן. אמ' לו, מתמתקין הן מן העבים, שנ' אשר יזלו שחקים, הן נעשין נוזלין בשחקים. ר' יהושע אומ', כל העולם כולו ממים העליונים הוא שותה, שנא' משקה הרים מעליותיו. אמר ליה ר' אליעזר, והלא כבר נאמר ואד יעלה מן הארץ. אמר לו, עננים מתגברין ועולין ומתמתקין ומקבלין אותן כמפי הנוד, שנ' יזקו מטר לאידו. וכן הוא אומר מעלה נשיאים מקצה הארץ. והלכה כר' יהושע. ר' שמעון בן אלעזר אומ', אין לך תהום יורד מלמעלן שאין הארץ מעלה כנגדו טפחים מלמטן, שנ' תהום אל תהום קורא לקול צנוריך, ואין הארץ שותה אלא צרכיה, והשאר משקה בו שרשי האילנות אחת לשלשים יום. שרשי חרוב ושרשי שקמה, שאין הגשמים מגיעין להן, הקב"ה מעלה להן את התהום אחת לשבעים שנה, שנ' אני יי' נוצרה לרגעים אשקנה.

ר' יהושע אומ', בתורה, בנביאים, ובכתובים מצינו שירידת גשמים שקולה כנגד מעשה בראשית. בתורה מנ', אלה תולדות השמים והארץ, וכת' ואד יעלה מן הארץ. בנביאים מנ', עושה ארץ בכחו, לקול תתו המון מים בשמים. בכתובים מנ', עושה גדולות עד אין חקר, הנתן מטר על פני ארץ.

גדולה ירידת גשמים, שהיא מרצה כקרבנות, כענין ש' רצית יי' ארציך, וכענין שנ' ונרצה לו לכפר עליו. והגליות מתכנסות בה, שנ' שבת שבית יעקב. והעונות נמחלין בה, שנ' נשאת עון עמיך. והעברה נאספת בהן, שנ' אספת כל עברתיך. והגייסיות פוסקות בה, שנ' תלמיה רוה נחת גדודיה.

גדולה ירידת גשמים, שהיא שקולה כנגד תחית המתים. לפיכך קבעוה בתחית המתים. בזו יד, פותח את ידיך, ובזו יד, היתה עלי יד יי'. בזו פתיחה, יפתח יי' לך, ובזו פתיחה, הנה אנכי פותח את קברותיכם. בזו שירה, ירנו ישבי סלע, ובזו שירה, לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו. ר' יוחנן אומ', גדולה היא מתחית המתים,

שהיא למתים בלבד וזו לחיים ולמתים, שנ' גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה, תחית המתים לישראל בלבד, וזו לישראל ולאומות העולם.
גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה. אמ' לו, הרי בשעה שיש לנו מועדים אנו שמחין, ובשעה שיש לכם מועדים אתם שמחים. אימתי אנו שמחים כלל. אמ' לו, למחר אני משיבך. [אמר למחר], אנו ואתם שמחים בירידת גשמים, שנ' לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר. מה כת' אחריו, הריעו ליי כל הארץ. ישראל אינו אומ' כן, אלא הריעו ליי כל הארץ. ולא עוד, אלא שהחולים מרויחין בירידת גשמים, איבריהן רפין עליהן. ולא עוד, אלא שאבן טובה שבים מתברכת בהן. ולא עוד, אלא שאף הדגים שבים מתברכין בהן. אמר ר' פינחס, מעשה היה בציידין שצדו דג אחד ושיערוהו בשלש מאות לטרין ושקלוהו ומצאוהו מאתים. וכיון שירדה הרביעה, צדו דג אחר, ושיערוהו כמאתים לטרין, ושקלוהו שלש מאות. ולא עוד, אלא שמשא ומתן מתברך [בהן], שנ' עטרת שנת טובתיך, כל מיני טובה.
הזהיר הקב"ה את ישראל כשהן רואין העולם משתנה, להתבונן בדרכיהן ובמעשיהן, שנ' כה אמר יי' צבאות שימו לבבכם על דרכיכם, זרעתם הרבה והבא מעט. מפני מה זרעתם הרבה והבא מעט, מפני שביטלתם תרומות ומעשרות. אכל ואין לשבעה, משום חלה ומצה בפסח. שתה ואין לשכרה, כשבטלתם ענוי יום הכפורים. לבוש ואין לחום לו, משבטלתם ציצית ותפלין. והמשתכר משתכר אל צרור נקוב, משבטלתם צדקה ומעשים טובים. וכן הוא אומ', עד מתי תאבל הארץ ועשב כל השדה ייבש מרעת יושבי בה. בזמן שישראל עושין רצונו שלהקב"ה, הוא הופך להן את החרבן לישוב, שנ' ישים נהרות למדבר, ויושב שם רעבים, ויזרעו שדות, ויברכם וירבו מאד. ובזמן שאינן עושים רצונו שלהקב"ה, הוא הופך את הישוב לחרבן, שנ' ארץ פרי למלחה, וימעטו וישחו, שפך בוז על נדיבים. אע"פ שגזירה יוצאה, וישראל עושים תשובה, הקב"ה מבטלה, שנ' יי' בצר פקדוך, ואומ' בצר לי אקרא יי', ואומ' ביום צרתי אקראך כי תענני, ואומ' וקראני ביום צרה.
וכן מצינו באבותינו הראשונים, כשהיו הצרות מגיעות אותן, היו גוזרין תענית ועושין תשובה, והקב"ה עונה את תפלתן. ממי אתה למד, ממשה רבינו במלחמת עמלק. כיון שראה שהיא עת צרה, גזר תענית על ישראל וזימנן למחר, שנ' ויאמ' משה אל יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ', מה ת"ל מחר, גזור תענית ונהא מעותדין על מעשה אבות ומעשה האמהות, שנ' על ראש, אלו האבות, שנ' כי מראש צרים אראנו, הגבעות, אלו האמהות, שנא' עד תאות גבעת עולם. קראו כל ישראל צום, ולא טעמו מאומה אותו היום, ועמדו

בתפלה ובתחנונים עד הערב, שנ' ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש. ולמה פרש ידיו. אמ' משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם, על ידי הוצאת ישראל ממצרים, על ידי קרעת את הים ועשית כמה נסים וגבורות, ועל ידי עשה להן הישועה הזאת. ומה ת"ל אמונה. אמר משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם, הידים שלא קיבלו מאומה מישראל, אל תשיבם ריקן. וכן מצינו בשמואל. כיון שראה שהיא עת צרה והשונאין באין על ישראל, גזר תענית על כל ישראל, ועשו תשובה וצדקה, שנ' ויאמר שמואל אל כל ישראל, אם בכל לבבכם אתם שבים אל יי, ויסירו בני ישראל, ויאמר שמואל קבצו אלי את כל ישראל. מיכאן שעשו תשובה. ויעבדו את יי לבדו, מיכאן שקראו עצרה. וישאבו מים וישפכו, מיכאן שעשו צדקה, כענין שנ' שלח לחמך על פני המים. ויצומו ביום ההוא, מיכאן שהתענו. ויאמרו שם חטאנו ליי, מיכאן שהתודו. וישפט שמואל את בני ישראל במצפה, מיכאן שהחזירו גזילות וחבילות לבעליהן. ויקח שמואל טלה חלב, מיכאן שהקריבו קרבן. באותה שעה נענו מן השמים, שנ' ויהי שמואל מעלה העולה. וכן מצינו בשאול. כיון שראה שהיא עת צרה, גזר תענית על כל ישראל, שנ' ויואל שאול. לא היתה עת צרה כיום ההוא, שנ' בה ויתחבאו העם במערות ובחוחים. ובזכות יהונתן, שמסר עצמו על ישראל, נענו, שנ' ותהי המכה הראשונה, ותהי חרדה. מה הוא אומ', ויושע יי ביום ההוא. וכן מצינו בעזרא. כיון שראה שהיא עת צרה, גזר על ישראל הנמצאים עמו ועל עצמו תענית, שנ' ואקרא שם צום על הנהר אהוא. מיד נענה, שנ' ויד אלהי' היתה עלי' ויצילנו מכף אויב. אף כשהגשמים נעצרין, חייבין לעשות תשובה ולהתפלל, עד שהן נענין. מיכאן אמרו, הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענים. אוכלין ושותין משחשיכה, ומותרין במלאכה, ברחיצה, ובסיכה, ובנעילת סנדל, ובתשמיש המטה. הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים, בית דין גוזרין שלש תעניות על הציבור, אוכלין ושותין משחשיכה, ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה, ונועלין את המרחצאות. עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות על הציבור. אוכלין ושותין מבעוד יום, ואסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת סנדל ובתשמיש המטה, ונועלין המרחצאות. עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרין שבע תעניות אחירות על הציבור, שהן שלש עשרה תעניות. ומה אלו יתרות על הראשונות, שבאלו מתריעין, ואומרין ארבע ועשרים ברכות, ונועלין את החנויות. עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן, ובנטיעה של שמחה, ובבנין של שמחה, ובאירוסין ובנשואין, ובשאילת שלום בין אדם לחבירו. החבירים אין ביניהן שאילת שלום, ועם הארץ ששאל, מחזירין לו בשפה רפה וכובד ראש. ומתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודים, עד שירחמו

מן השמים, שנ' הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם. היחידים חוזרין ומתענים עד שיצא ניסן, ואחר כך ירדו גשמים, הרי זה סימן קללה, שנ' הלא קציר חטים היום.

סדר תעניות כיצד. מוציאין את התיבה לרחובה שלעיר, ונותנין אפר מוקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ואב בית דין, ושאר כל העם כל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו. ולמה יוצאין לרחוב, לומר, חשבינו כאלו גולין לפניך. ד"א צעקנו בצנעה ולא נענינו, נבזה עצמינו בפרהסיא. ולמה נותנין אפר על גבי התיבה, לומר, אבותינו חפו אותו זהב ואנו בעונותינו חפינו אותו אפר. ד"א להזכיר זכותו של יצחק, רואין כאלו אפרו צבור על גבי המזבח. ולמה מתכסין בשקים, לומר, הרי אנו רקים. ולמה עומדים בצד המתים, לומר, אם אין אתה מרחמינו, הרי אנו מתים. ר' תנחומא אומ', אם גלות אנו חייבין, הרי גלינו. ואם רעבון אנו חייבין, הרי אנו רעבים. ואם מיתה אנו חייבין, הרי אברהם אבינו, ששפך דמו במילה ומסר עצמו למיתה. ואם שריפה אנו חייבין, הרי יצחק, שמסר עצמו לשרפה. ואם גלות אנו חייבין, הרי יעקב אבינו גלה שלש גליות.

שלשה דברים מבטלין את הגזירה, תפלה וצדקה ותשובה. ושלשתן בתורה, בנביאים, ובכתובים. בתורה מנין, ואהבת את יי אלהיך בכל לבבך, זו תפלה, ובכל נפשך, זו תשובה, ובכל מאדיך, זו צדקה. בנביאים מנין, כי יצא עמך למלחמה על אויביו בדרך וכו' והתפללו, זו תפלה. והודו את שמיך, זו צדקה. ומחטאתם ישובון, זו תשובה. בכתובים מנין, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו, זו תפלה. ויבקשו פני, זו צדקה. וישבו מדרכיהם, זו תשובה.

עמדו בתפלה, מורידים לפני התיבה זקן ורגיל, ופרקו נאה, ויש לו בנים, וביתו ריקן, שפל ברך, ונוח תשחורת, ומורצה לעם, כדי שיהא לבו שלם בתפלה. ירד לפניהן, מזכירין זכות אבות וזכות נביאים וזכות חסידים הראשונים, אבל אין אומ' מי שענה את אברהם את משה ואת יהושע אלא בפני הבית בלבד, אלא מזכירין בלבד. וכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהזכיר זכות אבות, שנא' זכור לאברהם ליצחק ולישראל. מצינו בדוד שהזכיר זכות אבות, שנ' יי אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו וגו'. וכן מצינו ביהושפט שהזכיר זכות אבות, שנא' הלא אתה יי אלהינו הורשתה את יושבי הארץ הזאת מלפני ישראל ותתנה לזרע אברהם אהבך וגו'. וכן מצינו באליהו שהזכיר זכות אבות, שנ' ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא. בעצירת מטר מזכירין זכות אבות. אברהם, שנ' בשפחתו ויפקח אלהים את עיניה. יצחק, שכת' בו וישב יצחק ויחפר. ויעקב, שכת' בו ויצג את המקלות. משה, שכת' בו ויצעק אל יי ויורהו יי עץ. ואומרין, אתה, שענית את אבותינו בעצירת מטר ובמרירות מים, אתה תענינו בעת הזאת.

ואלו צרות שחייבין בני העיר להתריע שנשתלחו בה בלבד. גשמים שפסקו בין גשם לגשם ארבעים יום, וצמחים שיבשו, מתריעין עליהן מיד. וגשמים שירדו לצמחים אבל לא לאילן, כגון שירדו גשמים בנחת, וגשמים שירדו לאילן ולצמחים, אבל לא לבורות לשיחין ולמערות, כגון שירדו בנחת ובכח אבל לא בזרם. וגשמים שירדו לבורות שיחין ומערות, אבל לא לצמחים ולא לאילן, כדי שירדו בזרם בלבד. ועיר שיש בה אסכרא בזמן שיש בה מיתה. ועיר שיש בה דבר. איזה הוא דבר. עיר המוציאה חמש מאות רגלי, יצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים. ועיר שיש בה מפולת כתלים בריאות, לא רעועות, שאין ראויות ליפול. כל עיר שיש בה אחת מכל המכות הללו, אותה העיר מתענה ומתרעת. כל סביבתיה מתענות ולא מתריעות, ושאר כל ישראל הרחקים מהן, לא מתענין ולא מתריעין, אבל מבקשין רחמים על אחיהן ישראל השרויין בצער, כענין שנ' בישעיה ונשאת תפלה בעד השארית הנשארה. ואם לא בקשו עליהן רחמים, הרי אלו חוטאין, כענין שנ' בשמואל גם אנכי חלילה לי מחטוא לייי [מחדל] להתפלל בעדכם. ואלו צרות שחייבין להתריע עליהן אנשי העיר שנשתלחו בה וכל השומעין בהן. השדפון, והירקון, והארבה, והחסיל, וחיה רעה, והחרב. מפני שהן מכה מהלכת, חוששין שמא ימשכו המכות הללו, וילכו ממקום למקום. ואם היו שתי צרות, מטריחין על הצבור יתר מדאי, עד שיתענו. וכן מצינו בימי יואל, שעלה הגובי והשחית את הזרעים, שנ' כי גוי עלה אל ארצי עצום ואין מספר. אין לי אלא זרעים, אילנות רכים מנ', ת"ל שם גפני לשמה. אילנות קשין מנין, ת"ל אלי כבתולה חגורת שק וגו'. אין לי אלא מחמת הארץ, ומניין אף מחמת עצמה יבשה, ת"ל הובישו אכרים הולילו כרמים. ומנ' אף מחמת עצמן האילנות יבשין, ת"ל הגפן הובישה והתאנה אמללה. הובישה, זו שדפון. אמללה, זו ירקון. רמון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו, זה צמחים. ומנ' אף שמחת בני אדם פוסקת, ת"ל כי הוביש ששון מבני אדם. ומנ' שאף היין והשמן מתעפש, ת"ל עבשו פרודות תחת מגרפותיהם, אלו גרבי יין. ומנ' אפלו דברים שאין דרכן להתעפש אף הן מתעפשין, ת"ל נשמו אוצרות. ומנ' אף הבתים נופלין, ת"ל נהרסו ממגורות. ומנ' אף התבואה נרקבת, ת"ל כי הוביש דגן. ומנ' אף עשבי השדה כלין, ת"ל מה נאנחה בהמה נבכו עדרי בקר כי אין מרעה להם. ומנ' אף ולדות בהמה נכנסה בהן המארה, שנ' גם עדרי הצאן נשמו. ומנ' שאף בפרוטה שבכיס המארה נכנסת, ת"ל מנגד עינינו אכל נכרת. ומנ' שאף אותו מאכל שאוכלין אותו אין שובעין, ת"ל הקיצו שכרים ובכו. באותה שעה הכל צועקין והכל מתחננין, שנ' אליך ייי אקרא כי אש אכלה, גם בהמות שדה. משיב הקב"ה ואומ', עשו תשובה ואני מעביר מכם את הצרות, שנ' תקעו שופר

בגבעה חצצרות ברמה. מיכאן שמתריעין. קדשו צום, מיכאן שאוכלין ושותין מבעוד יום, כענין שמוסיפין מחול על הקדש. קראו עצרה, מיכאן שאסורין בעשיית מלאכה. אספו עם, מיכאן שאסורין במשא ומתן. קהל, מיכאן שנאספין כל החברים כאחד. קבצו זקנים, מיכאן שמסבבים אותן לשליח ציבור. אספו עוללים, מיכאן שעושין אותן שניים להן. יונקי שדים, מיכאן ששומטין דד מפי התינוקות. יצא חתן מחדרו, מיכאן שאסורין בתשמיש המטה. וכלה מחפתה, מיכאן שאסורין בנעילת הסנדל.

וכי מי גדול, השומר או הנשמר. שכן דרך עבדי המלך להיות משמרין את אדוניהם, וכת' בצדיקים, כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. הוי שהצדיקים גדולים מן המלאכים. ר' יהודה אומ', תדע לך שהצדיקים גדולים מן המלאכים. וכי מי גדול, הנושא או הנישא. שכן דרך עבדי המלך נושאין את אדוניהם, וכת' בצדיקים על כפים ישאונך. הוי שהצדיקים גדולים מן המלאכים. ר' יוחנן הסנדלר אומר, תדע לך שהצדיקים גדולים מן המלאכים, שהצדיקים אומרים שירה כל זמן שירצו, והמלאכים אינן אומרין שירה אלא פעם אחת ביום. גדולים הצדיקים יותר מן המלאכים, שהמלאכים אומ' השם לאחר שלש תיבות, והצדיקים אומ' אותו לאחר שתי תיבות. אף טיפליהן שלצדיקים המלאכים משלחין לצרכיהן. שכן הגר רואה חמשה מלאכים. על כל אמירה מלאך, והם חמש אמירות. וימצאה מלאך יי", ויאמ' הגר שפחת שרי, ויאמ' לה מלאך יי" [שובי, ויאמר לה מלאך יי" הרבה ארבה, ויאמר לה מלאך יי" הנך הרה]. אליעזר עבד אברהם לוווהו כמה מלאכים, שנ' ומים לרחץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו, ולא מצינו שיצאו עמו אנשים מבית אדוניו. יוסף, קטנן שלשבטים, ראה שלשה מלאכים, שנ' וימצאהו איש והנה תעה בשדה, וישאלהו האיש, ויאמר האיש. אשת מנוח ראת המלאך שלשה פעמים. ראשון, וירא מלאך יי" אל האשה. שנית, ויבא מלאך יי" עוד אל האשה. שלישית, ויקם וילך מנוח אחרי אשתו. אבל מנוח מה הוא אומ' לאשתו, מות נמות כי אלהים ראינו. מלמד, שצפרנם שלאבות גדולה מ[כריסן] שלבנים.

ר' שמעון אומ', תדע לך שהצדיקים גדולים מן המלאכים, מי גדול, המשלח או המשתלח, הוי אומ' המשלח. שכן האב משלח את בנו והרב את תלמידו. [וכתב] בצדיקים, ויאמר שלחני כי עלה השחר. הוי שהצדיקים גדולים מן המלאכים. ר' חייא אומ', כל שאינו מנחש מחיצתו לפנים ממלאכי השרת, ומלאכי השרת שואלין אותו ואומ' לו, מה גזר הקב"ה היום, מה פעל הקב"ה היום, שנ' כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל. מה שכרו, כעת יאמר ליעקב [ולישראל מה פעל אל]. וכל המנחש סוף אותו הנחש להגיעו, שנ' פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו. וכן מצינו, שלא גלו אבותינו אלא על ידי הנחשים,

שנ' ויקסמו קסמים וינחשו. אף כן הקב"ה מוכיח אותן ואומ' להן, כי נטשת עמך בית ישראל כי מלאו מקדם וענינים כפלשתים ובילדי נכרים יספיקו. כי מלאו מקדם, אלו דרכי האמרי, שאסור להתעסק בהן, שנ' ולא הלכו בחקות הגוי.

איזהו הוא מנחש. האומר נפלה פתי מפי, קרא חברו אחריו, נבח בו כלב, עבר שועל לימינו ונחש לשמאלו, פסק צבי את הדרך לפניו. שחרית הוא, ראש חדש הוא, מוצאי שבת הוא.

איזה הוא המעונן. אלו נותני העתים, כגון אלו האומרים היום יפה לעשות, מחר יפה ליקח, היום חמה נהפכת, מחר גשמים יורדין. וחכמים אומרים, אלו אוחזי עינים.

אלו הם מדרכי האמרי. המספר קומי, והעושה בלורית, והמגרת בנה בין המתים, והקושר מטולטלת על יריכו וחוט אדום על אצבעו, המונה צרורות ומשליך לים או לנהר, המספק והמטפח והמרקד לשלהבת כדי שתבוא, הרי זה מדרך האמרי. נפל פתו ממנו ואמ' החזירה לי, שלא תאבד ברכתי, הרי זה מדרכי האמרי. נפלו ניצוצות מן הנר, ואמר, אורחין באין לנו היום, הרי זה מדרכי האמרי. היה מתחיל במלאכה, ואמר, יבוא פלוני, שידיו קלות, ויתחיל בה, יבוא פלוני, שרגליו קלות, ויעבור לפניו, הרי זה מדרך האמרי. שחטו תרנגול זה שקורא בערב, שחטו תרנגולת זו שקרת כמו תרנגול, האכלוה כרבלתא שקורא כזכר, הרי זה מדרכי האמרי. הפוך את חלוקך, ש[לא] תהא חולם חלומות, דבוק בארונו שלמת, כדי שתראהו בלילה, אל תדבק בארונו שלמת, כדי שלא תראהו בלילה, הרי זה מדרכי האמרי. ר' צדוק אומ', הקושר על חוט אדום, הרי זה מדרכי האמרי. האומר אל תשפיל ידך לאחריך, שלא תאסור עלינו את המלאכה, הרי זה מדרכי האמרי. האומר אל תשב על המחרישה, שלא תגבר עלינו המלאכה, הרי זה מדרכי האמרי. ואם בשביל שלא תשבר, מותר. אל תעבור ביניינו, שלא תפסיק את האהבה, הרי זה מדרכי האמרי. ואם מפני הכבוד, מותר. המצוחת לתנור שלא תפל הפת, הרי זה מדרכי האמרי. הנותן קוסמין באזני הקדרה, כדי שתהא מרתחת ושופעת לאחוריה, הרי זה מדרכי האמרי. אבל נותנין קיסם שלזכוכית ושל תות בתוך הקדרה, כדי שתבשל במהרה. אבל אסרו חכמים בזכוכית, מפני סכנת נפשות. השותקת לעדשים כשהיא נותנתן בקדירה, כדי שיבשלו במהרה, [המצוחת לגריסין כשהיא נותנתן בקדירה, כדי שיבשלו במהרה], והמטפחת לנר, כדי שידלק, הרי זה מדרכי האמרי. האומ', נפל נחש למטה ואמ' עני הוא, סופו להעשיר, או שאמר עוברה היא, זכר יולדת, או שאמ' בתולה היא, לאדם גדול נישאת, הרי זה מדרכי האמרי. המושבת אפרוחים, ואמרה, איני מושבתן בשמאל, שלא יהוא מוזרות, איני מושבתן אלא בתקלה, הרי זה מדרכי האמרי, הכוברת אפרוחין

בכברה, והנותנת ברזלין האפרוחים, שלא ימותו מפני הרעמים ומפני הברק, הרי, זה מדרכי האמרי. וכן הוא אומ', כי יש דברים הרבה מרבים הבל. הנותנת בצים ועדשים בכותל, וטחה בפניהם, ומונה שבעה ואחד, הרי זה מדרכי האמרי. השואל במקלו, ואומר, אם אלך, אם לא אלך, הרי זה מדרכי האמרי. אע"פ שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, שנא' עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. שאין כל היגיעות הללו מושיעין את האדם, שנא' עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך.

אלו דברים מותרין, ואין בהן משום דרכי האמרי. היה מתחיל בעיסה, מתפלל שתיכנס בה ברכה, ולא מדרכי האמרי. אדם שהוא מפהק, או שאחזתו עוית, מבהיקין אותו, ואינו מדרכי האמרי. עמד עצם בגרונו, נותנין על ראשו מאותו המין, ולא מדרכי האמרי. אילן שהוא משיר פירותיו, סוקרין אותו בסקרא וטוענין אותו באבנים, ולא מדרכי האמרי. ממשיכין יין בפני חתנים ולפני כלות בצנורות, ולא מדרכי האמרי. [שורפין על המלכים, ולא מדרכי האמורי]. וכשם ששורפין על המלכים כך שורפין על הנשיאים, אבל לא על ההדיוטות. וכשמת רבן גמליאל, שרף עליו אנקלוס הגר יתר משבעים מנה. ומה הן שורפין עליהן, מטותיהן וכלי תשמישן. ומניין שאינו מדרכי האמרי, שנ' בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים ישרפו לך. והלא כת' ואת עיני צדקיהו עור, ומה שלום יש לו כאן. אלא שמת נבוכדנצר בימיו. ואף ביושיה כת', ונאספת אל אבותיך בשלום. והלא כת' ויורו המורים למלך יושיהו, ומה שלום יש כאן. אלא שלא חרב בית המקדש בימיו.

פרשה טז

ישראל נקראו קדושים, שנ' כי עם קדוש אתה לייי אלהיך. על ידי שהן מתקדשין מע"ז. כת' והתקדשתם והייתם קדשים. מגלוי עריות, שנ' דבר אל כל עדת בני ישראל. מנבילות וטרפות, שנ' ואנשי קדש תהיון לי. משקצים ורמשים, [שנ'] כי אני ייי אלהיכם. והתקדשתם מכל הטמאות, שנ' וטהרו וקדשו מטומאות בני ישראל. אף לעתיד לבוא הקב"ה מקדשן, שנ' וידעו הגוים כי אני ייי מקדש את ישראל. וכן הוא אומר, והייתם לי קדשים, בעולם הזה, ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, בעולם הבא. ר' חנניה בן אנטיגנס אומ', אלו אמר ואבדיל את העמים מכם, לא היתה תקומה לאומות העולם, לא היה פתח לגר אחד שיתגייר מהן. למה הדבר דומה, לבורר הרעות מתוך היפות, שוב אינו חוזר על הרעות. וכשהוא אומר, ואבדיל אתכם מן העמים, הרי פתח לגרים להתגייר. למה הדבר דומה, לבורר יפות מתוך הרעות, שוב הוא חוזר על הרעות, שמא ימצא בהן יפות.

ר' נתן אומר, חביבין הגרים, שבכל מקום הוא מכנן לישראל. נקראו ישראל עבדים, [שנ' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם], ונקראו הגרים עבדים, שנ' ובני הנכר הנלוים על יוי לשרתו ולאהבה את שם יוי להיות לו לעבדים. נקראו ישראל משרתים, שנ' משרתי אלהינו יאמר לכם, ונקראו הגרים משרתים, שנ' ובני הנכר הנלוים על יוי לשרתו. ואומ' בישראל ברית, שנ' והיתה בריתי בבשרכם, ונאמ' בגרים ברית, [שנ'] מחזיקים בבריתי. נאמ' בישראל [רצון], שנ' לרצון להם לפני יוי, ונאמ' בגרים רצון, שנ' עלותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי. נאמ' בישראל הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל, ונאמ' בגרים, יוי שומר את גרים. נאמ' בישראל אהבה, שנ' אהבתי אתכם אמר יוי, ונאמ' בגרים ואהב גר לתת לו לחם ושמלה.

אנקלוס הגר שאל את ר' אליעזר. אמ' לו, הלא כל חיבה שחיבב הקב"ה את הגר לתת לו לחם ושמלה. אמ' לו, וכי דבר קטן הוא בעיניך, דבר שנתחבט עליו אותו הזקן, שנ' ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבש. בא לפני ר' יהושע. התחיל מפייסו. אמ' לו, לחם זו תורה, שנ' לכו לחמו בלחמי, ושמלה זו טלית, שנ' שמלה לכה קצין תהיה לנו. ולא עוד, אלא שבנותיהן נישאות לכהונה ויולדות כהנים, והן זוכין ללחם ושמלה, לחם זו לחם הפנים, ושמלה אלו בגדי כהונה. הרי במקדש. ומניין בגבולין. לחם זו חלה, ושמלה זה ראשית הגז.

חביבים הגרים, שכל הנביאים קראו עצמן גרים. אברהם, גר ותושב. משה, גר הייתי. דוד אמר, כי גר אנכי עמך, ואמ' גר אנכי בארץ אל תסתר. אבותינו קראו עצמן גרים אנחנו לפניך. מהו ואין לנו מקוה, והלא יש לנו תקוה, שנ' מקוה ישראל יוי. אלא אין לך מי שהוא מקוה לחיות לעולם ולא למות. וכן הוא אומ' זכר אני מה חלד על מה שוא וגו'. אם מחשב אדם שבראת[ו] לעולם, הרי זה שוא.

חביבים הגרים, שבגללן גילגל הקב"ה עם אברהם אבינו במילה עד שהגיע לתשעים ותשע שנים. שאילו מל אברהם אבינו בן עשר שנים, או בן עשרים שנה, היתה קצבה לדבר, ולא היה גר יכול להתגייר אלא עד השיעור ההוא. אלא גילגל עמו הקב"ה תשעים ותשע שנה, עד שהשלים מאה, כדי ליתן פתח לכל באי העולם להתגייר. שכל המוסיף על המאה לאחר הוא הגר.

ר' שמעון בן יוחי אומ', גדול מה שנ' בגרים יתר ממה שנ' בצדיקים. בגרים הוא אומ' ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה, ובצדיקים הוא אומ' ואוהביו כצאת השמש. וכי מי גדול, [מי שהוא אוהב את המלך או] מי שהמלך אוהבו. המשל אומ', הכל אוהבין את מלכן, אשרי מי שמלכו אוהבו.

ר' אליעזר אומ', חביבין הגרים, ששקלן הכתוב בקדושת שבת ובקדושת ע"ז. שהזכיר הכתוב השבת בארבעים ושמונה מקומות ועל ע"ז בארבעים ושמונה מקומות. וכן ראוי לגר [ש]יפרוש מע"ז, שמוזהר על מ"ח מקומות לשמור את השבת, אף הוא יוזהר עליו, שמזהיר עליו מ"ח מקומות.

ר' חייא אומ', הרי הוא אומ' וכי יגור אתכם גר בארץ לא תונו אותו. וכי מה הוניה יש כאן. שלא תאמ' לו, אמש הייתה עובד ע"ז, ועכשיו נכנסתה לברית תחת כנפי השכינה, ואת עומד ומדבר כנגדי. ומניין אם הונהו אף הוא יכול להונותו, ת"ל כי גרים הייתם בארץ מצרים. מיכן היה ר' נתן אומ', מום שבך אל תאמריהו לחבירך. אלא כאזרח מכם יהיה לכם. כשם שנ' בישראל ואהבת לרעך כמוך, כך נאמ' בגרים ואהבת לו כמוך.

חביבים הגרים, שהן מארבע כיתות הבאות לעתיד לבוא בפרהסיא. שנ' זה יאמר ליוי אני, אלו אבות העולם. וזה יקרא בשם יעקב, אלו גרי הצדק. וזה יכתוב ידו ליוי, אלו בעלי תשובה. ובשם ישראל יכנה, אלו יראי שמים. ולא עוד, אלא שנוחלין בארץ ישראל כישראל, [שנא'] והיה תפילו אותה בנחלה לכם ולגרים, והיה בשבט אשר גר הגר.

למה הגרים דומין בפני ישראל. לרועה שהיה רועה את עדרו, וברח שה אחד מן האפר, ונכנס לתוך הצאן. והיה חביב עליו יותר מדאי. למה. שאלו לקחן בדמים, וזה שלא בדמים, אלא מאליו בא, ונכנס בתוך הצאן. כך ישראל, כמה אותות ונפלאות עשה להן הקב"ה, כמה קולות ולפידים וברקים הראה אותן בהר סיני, עד שקיבלו את התורה. אבל הגר לא ראה מאומה, אלא מאיליו בא ונדבק בישראל. לכך הכת' מזהיר עליו.

ר' אליעזר אומ', גר שבא להתגייר, הרי אלו עשה חסד עם כל ישראל. שכן שאול אומ' לבני יתרו, ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל. וכי מי הוא שיכול לעשות חסד על כל אותן האלפים והרבבות. אלא כיון שנתגייר ביניהן, ואומ' ברוך יוי אשר הציל אתכם, כאלו עשה חסד עם כולם.

חביבין הגרים, שהקב"ה מוסיף על שמם. שכן את מוצא ביתרו. בתחלה לא נקרא אלא יתר, שנ' וישב אל יתר חתנו, וכיון שהתגייר, נקרא יתרו. וכן כל [ה]עולה לגדולה מוסיפין על שמו, שנ' ולא יקרא עוד את שמך אברם, [ואומר] ויקרא משה להושע בן נון יהושע. ויש מי שמיעט משמו, בשביל מעשהו, אחאב בן קוליה, שנקרא אחב.

גר שנתגייר, נותנין לו שכר כאלו יגע בתורה כל שנותיו, שנ' לכה אתנו והיטבנו לך כאחד ממנו, וכיון שבא יהושע והפריש את ירחו ואת כל תבואתה לבית יוי, אמ', אי זה שבט עולה בית המקדש בתחומו, יהי נוטל את זו תחת מקום בית המקדש. ומי הוא אוכלן כל אותן השנים, בני יתרו, שנ' ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את

בני יהודה. מלמד, שהיו יושבין שם כל זמן שהיה יהושע קיים, שהיו מוצאין ללמוד תורה. לאחר מיתתו, עמדו ופנו משם, שנ' עלו מעיר התמרים, והיו מחזרין ושואלין על מי שילמדם תורה. מצאו את יעבץ וישבו אצלו, שנ' ומשפחת סופרים יושבי יעבץ [תרעתים שמעתים שוכתים וגו']. תראתים, שהיו מתריעין בבקשתן ונענין. שמעתים, שהיתה תפלתם נשמעת. סוכתים, שהיו מסככין על ישראל ומגינין עליהן. ומי הן הנה, הקינים, ואומ' ובני קיני חתן משה. בוא וראה כמה היו צדקן של בני יתרו, שהרי יונדב בן רכב שמע מפי הנביא שבית המקדש עתיד ליחרב, ועמד וגזר על בניו שלש גזירות, ש[לא י]שתו יין, ושלא יבנו בתים, ושלא יטעו כרמים, שנ' ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב וגו', ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו, למען תחיו ימים רבים. ומניין שלמד שפרישות יין מארכת ימים. שהרי ארבעה היו להוטין אחר האדמה ולא נמצאו כראוי, קין ונח ולוט ועוזיהו. קין, וקין היה עובד אדמה. נח, ויחל נח איש אדמה. לוט, וישא לוט את עיניו [וגו']. עוזיהו, אוהב אדמה היה. ר' יוחנן אומ', גדול הברית שכרת הקב"ה לבני יתרו מן הברית שכרת לבני דוד. שהברית שנכרת עם דוד אינו כרות אלא [על] תנאי, שנ' אם ישמרו בניך, ואם לאו, ופקדתי בשבט פשעם. אבל הברית שנכרת עם יונדב בן רכב לא נכרת על תנאי, שנ' לכן כה אמר יוי צבאות, לא יכרת איש ליונדב בן רכב.

שלשה דברים נתנו על תנאי, ושלשה שלא על תנאי. אלו שניתנו על תנאי. ארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכות בית דוד. ארץ ישראל מניין, [שנא'] והיה אם שמוע תשמעו וגו' מעל הארץ הטובה. בית המקדש מניין, [שנא'] הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקתי, ושכנתי בתוך וגו', ואם שוב תשובון אתם ובניכם וגו' והבית הזה יהיה עליון. ומלכות בית דוד מניין, שנ' ושמתי לעד זרעו וגו', אם יעזבו בניו תורתי, אם חקתי יחללו, ופקדתי בשבט פשעם. ואלו שלא ניתנו על תנאי. התורה לא ניתנה על תנאי, שנ' תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. קריבת ישראל לא ניתנה על תנאי, שנ' בנים אתם ליוי. ואפי' בשעת הכעסה קרויין בנים, שנ' בנים סוררים, בנים סכלים המה, בנים משחיתים. ברית כהונה לא נתנה על תנאי, שנ' ברית מלח עולם הוא.

ויאמר אליו לא אלך. ולמה חזר. לא אפשר שכמות יתרו מסרב על דברי משה. אלא כך יתרו מחשב ואומ', וכי מה הנר הזה מהנה בין חמה ללבנה, משה חמה ואהרן לבנה, מה אור יש לי ביניהן, אלא הרי אני הולך לארצי ומגייר את כל [בני] מדינתי, ומכניסן תחת כנפי שכינה. לפיכך הוא אומ' כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך. יכול שהלך ולא עשה, ת"ל ובני קיני חתן משה. וישב את העם, מלמד שהיה עמהם עם רב. ד"א ויאמר אליו לא אלך. כך היה יתרו מחשב ואומ', כל השנים הללו היו בני אדם מפקידין

אצלי פקדונות, שאני הייתי נאמן שבעיר, ואם אני מניחן והולך לי, הן אומ', ברח לו יתרו ולקח כל פקדונות ונתן לחתנו, נמצאתי מוציא שם רע עלי ועליך, אלא הריני הולך ומחזיר את כולן. ד"א ויאמר אליו לא אלך. למה חזר לארצו. אלא היה מחשב ואומ', השנה הזאת שנת בצורת היתה, ואני לויתי ופרנסתי את העניים, ואני איני הולך ופרע את החובות, נמצאתי מחלל שם שמים, אלא הריני הולך ופורען. ומניין ששנת בצורת היתה, שנ' והפשתה והשערה נכתה. אע"פ שלא לקו החטים, אלא השעורים, אם אין שעורים, החטים מתייקרים. ובסוף הבטיחו הקב"ה לעתיד לבוא, שנ' והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר [וגו], זה בית המקדש, שנ' ההר הטוב הזה והלבנון. ד"א הטוב, זו התורה, שנ' כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו. ד"א הטוב, זו מתן שכרן של צדיקים, שנ' מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו'. הבטיחו שיש לבניו חלק בכל אלו.

חביב הוא יתרו, שנתן לו הקב"ה פרשה להתגדר בה. ואי זו. זו מינוי זקנים, שנ' ואתה תחזה מכל העם. והלא מינוי זקנים היה דבר הגון לפני הקב"ה, ומפני מה לא צווהו הקב"ה למשה תחלה. אלא כדי ליתן ליתרו גדולה בעיני משה וכל בני ישראל. לומ', גדול היה יתרו, שהסכים הקב"ה על דבריו. אף יתרו לא אמרה אלא על תנאי, שאם יסכים הקב"ה על דבריו, שנ' אם את הדבר הזה תעשה וצוך וגו'. ועוד, ושמת עליהם שרי אלפים, שש מאות, [שרי מאות], ששת אלפים, שרי חמשים, שנים עשר אלף, שרי עשרות, שש רבוא. נמצאו דייני ישראל שבעת רבוא ושמנת אלפים ושש מאות. הא למדת, שאחד ממונה על תשעה ואחד על ארבעים ותשעה, לא אחד על עשרה ולא אחד על חמשים.

ר' יהודה אומ', המשפטים נתנו לישראל במרה, קודם מתן תורה, שנ' שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו. ר' ישמעאל אומ', בסיני ניתנו להם, שנ' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. כל מקום שנ' אלה, חוץ מן הראשונים, ואלה, מוסף על הראשונים. כאן שנ' ואלה, מוסף על הדברים העליונים. מה העליונים, הדברות, מסיני, אף המשפטים מסיני. וכן הוא [אומר] זכרו תורת משה עבדי.

גדול המשפט, שקרא הקב"ה שם כסאו משפט, שנ' צדק ומפשט מכון כסאו.

ר' יעקב אומ', בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו, שהקב"ה מזכיר את המשפט, וסומך לו את החסד מיכאן ואת הצדקה מיכאן. וכל כך למה, מפני שהוא קשה. בתורה מניין, שנ' כי ידעתיו למען [אשר] יצוה את בניו ואת ביתו אחריו. מה הוא את אשר דבר עליו, זה החסד, שנ' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם. בנביאים מנ', כי אם בזאת יתהלל. בכתובים מנ', שנ' צדק ומשפט מכון כסאיך.

גדול הוא המשפט, שהוא אחד משלשה דברים שנקראו עוז. ואלו הן. תורה, ומשפט, והמלך המשיח. התורה מנ', שנ' יי עוז לעמו יתן. המשפט מנ', שנ' ועוז מלך משפט אהב, ואומ' עזה אלהים זו פעלת לנו. המשיח מניין, [שנא'] ועמד ורעה בעז יי, ואומ' יי בעזך ישמח מלך. העז בבני אדם שונא את המשפט, אבל הקב"ה אוהב את המשפט ויש לו עז.

גדול הוא המשפט, שמחשבתו שלהקב"ה ומעשהו כאחת, אבל במשפט אינו מזמן ושופט כאחת, אלא בתחלה מזמן ואחר כך שופט, שנ' וייי לעולם ישב, ואחר כך, הוא ישפוט תבל בצדק.

גדול הוא המשפט, שהרבה מדות של זכיות ברא הקב"ה בעולמו, כגון האמת והשלום והחסד והענוה, האמונה והברכה, ומכולן לא יחד שמו אלא על המשפט, שנא' איה אלהי המשפט. מפני מה. מפני שכולן כלולין בו, שנ' כה אמר יי צבאות לאמר משפט אמת שפטו.

גדול הוא המשפט, שכל השונאו אין רפואה למכתו, שנ' האף, שונא משפט יחבוש. ואין חבישה אלא רפואה, שנ' הרופא לשברי לב.

ר' סימאי אומ', המטה את המשפט נראה כאלו אוהב שלום, ואין לך רחוק מן השלום כמותו, שנ' דרך שלום לא ידעו ואין משפט במעגלותם נתיבותיהם עקשו להם כל דורך בה לא ידע שלום. ולא עוד, אלא שהוא מפיל את שונאי ישראל בחרב, שנ' והסג אחור משפט, וכן הוא אומ' תשיבנו אחור מני צר. ומגלה את שונאי ישראל מארצם, שנ' וצדקה מרחק תעמד, וכן הוא אומ' פלטים מחרב הלכו. ומחלל שם שמים, שנ' כי כשלה ברחוב אמת, וכן הוא אומ' יי אלהים אמת. ומסלק את השכינה, שנא' ונכחה לא תוכל לבוא. ומטיל ערבוביא בין הבריות, שנא' ותהי האמת נעדרת. אבל העושה את הדין נראה כמטיל קנאה בין הבריות, ואינו אלא נותן שלום ביניהן, שנא' אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת. אין לי אלא נוטל ממון שיש לו שלום, מניין שאף המתחייב ממון, שאף גם הוא סופו שלום, שנ' וגם כל העם הזה על מקמו יבא בשלום. אין לי אלא לבעלי דינין, מנ' אף לכל ישראל ת"ל ידין עמך בצדק ועניך במשפט. מה כת' אחריו, ישאו הרים שלום לעם. אין לי אלא לבני אדם בלבד, מניין שהמשפט שלום אף לבהמות ולחיות ולכל בעלי חיים, ת"ל ושפט בצדק דלים, וכת' והיה צדק אזור מתניו. מה כת' שם וגר זאב עם כבש, ופרה ודב תרעינה, ושעשע יונק על חר פתן, לא ירעו ולא ישחיתו. למה. כי מלאה הארץ דעה את יי. מה היא הדעת הזאת, הוי אומ' זה המשפט. שכן הוא אומ'

לשלום, התמלוך כי אתה מתחרה בארז, דן [דין] עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אותי נאם ייי.

ר' שמואל בר' יצחק אומ', גדול הוא המשפט, שבשבע מקומות שהוא משרה השכינה על ישראל, שלשה מהן בבתי דינין שהופיעה בהן רוח הקדש. ראשונה, בבית דינו של שם, שנ' ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני. אפשר לומ' כן. אלא רוח הקדש אומרת, צדקה, ויהודה אומר, ממני. שניה, בבית דינו שלשמואל, שנ' הנני ענו בי נגד ייי ונגד משיחו, ויאמרו עד אין כתיב [כאן], אלא ויאמר עד. שלישית, בבית דינו שלשלמה, [שנ'] ויען המלך ויאמר תנו לה [את הילוד החי], ורוח הקדש אומרת, היא אמו.

ד"א גדול הוא המשפט, שהוא משרה השכינה לישראל, שנ' ישפט עניי עמו, מה כת' אחריו, ייראוך עם שמש, שכינתו שלהקב"ה נגלית.

ד"א גדול הוא המשפט, שהוא משרה השכינה לישראל, שנ' אלהים נצב בעדת אל. היכן, בקרב אלהים ישפט. מיכאן אמרו, משרבו לוחשי לחישות בדין נסתלקה שכינה.

ד"א גדול הוא המשפט, שהוא משרה את השכינה, שנא' את הדבר אשר כרתי את אבותיכם בצאתכם ממצרים ורוחי עומדת בתוככם אל תיראו. איזה הוא דבר שנכרת עמנו בצאתינו ממצרים, זה המשפט, שנא' ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ייי ואת כל המשפטים. מהו אומ' שם, הנה דם הברית אשר כרת ייי עמכם על כל הדברים, וכן הוא אומ' ביהושע, ויכרת יהושע ברית לעם.

ואלו מדות נאמרו בדיין. כי אמלט עני משוע, ברכת אובד עלי תבוא, צדק לבשתי וילבשני, עינים הייתי לעור, אב אנכי לאביונים, ואשברה מתלעות עול. כי אמלט עני משוע, שאין עליו לשלם, והעם מבקשים לחייבו, והוא בא ומלט אותו. ויתום ולא עוזר לו, זה שאין לו בדין להשתלם והעם מבקשים לפטור את דינו, והוא בא ועוזר לו. ויתום ולא עוזר לו, אלו הנחלות, שכל היורשין נקראו יתמים. ברכת אבד עלי תבוא, אלו דיני נפשות. ולב אלמנה ארנן, אלו דיני כתובות. צדק לבשתי וילבישני, מה ת"ל וילבשני. מיכאן לדיין שיהא תוכו כברו, יהא לובש את הצדק מבפנים והוא מבחוץ. כמעיל וצניף משפטי. מה ת"ל מעיל ומה ת"ל וצניף. אלא מעיל מלוא קומתו שלאדם מלמטן, וצניף מלוא קומתו שלאדם מלמעלן. עינים הייתי לעור, אלו דיני חבלות. ורגלים לפסח אני, אלו דיני אונסין. ויש אומ' מיכאן, שטוענים למי שיודעים שיש לו טענה והיא מסתרת ממנו, כגון הפוגם שטרו, ת"ל עינים הייתי לעור. מנ' שאין טוענין לספק יש לו טענה ספק אין לו, כגון מה אתה עושה בתוך שלי, שלא אמר לי אדם דבר. ת"ל עינים הייתי לעור. אין קורין עור אלא למי שראוי להיות פקח. מנ' למי שהוא חבוש בבית האסורים,

או שנתחרש, או שנשתטה, שבית דין מקנין לאשתו, כשהן רואין דבר מכוער. ת"ל עינים הייתי לעור. מנ' שמקבלין עדים שלא בפני בעל דין, כשהוא חולה, או עדיו חולין, או מבקשין לילך למדינת הים. ת"ל ורגלים לפסח אני. מנ' שאין כותבין מודעא בשעה שהאונס ספק. ת"ל רגלים לפסח אני. אין קורין פסח אלא למי שראוי להיות לו רגלים. מנ' שמעמידין אפוטרופוס ליתומים. ת"ל אב אנכי לאביונים. מנ' שאין תופסים בבית דין ממון שאין ידוע בעליו. ת"ל אב אנכי לאביונים, לא לנכסיהן. ומנ' שאין פוסקין הדין עד שחוקרין אותו יפה, שנ' ודין לא ידעתי אחקרהו, וכן הוא אומר ושפטתם צדק, צדק הדין ואחר כך חתכיהו. ומנ' לדין שנגמר שאין חוזרין ומעיינין אותו, כשאין שם חידוש ראייה. ת"ל וריב לא ידעתי אחקרהו, פרט לזה שהוא ידוע. וכן הוא אומ' שפתי צדיק ידעון רצון. מנ' לדין שנגמר שחוזרין ומעיינין בו, כשידעו שיש שם ראייה, שנ' וריב לא ידעתי אחקרהו. הרי יש בו עדיין דבר אינו ידוע. וכן הוא אומר שפתי צדיק ידעון רצון. וכן הוא אומר אשרו חמוץ, אשרי שמחמץ את דינו. מנ' שקונסין קנסות, ת"ל ואשברה מתלעות עול. מנ' שמוציאין רבית קצוצה. ת"ל ומשניו אשליך טרף. ר' יאשיה אומר, מנ' שאין אומרין, [איש פלוני אתה זכה], איש פלוני אתה חייב, עד שיתברר להם הדבר כאור, ת"ל בית דוד, דינו לבקר משפט. וכי בבקר דנין וכל היום אין דנין. אלא אם ברור לך הדבר כבקר, אמריהו, ואם לאו, אל תאמרהו. מנ' כשתשמע דברי בעלי דינין, ואת יודע להיכן הדין נוטה, אין אתה רשאי לומר, איני נזקק לכם. שנ' לא תגורו מפני איש. מנ' שכשתשמע דברי בעלי דינין, ואת יודע להיכן הדין נוטה, אין אתה רשאי לבצוע ביניהן, שנ' כי המשפט לאלהים הוא. ר' אלעזר בנו שלר' יוסי הגלילי אומ', המבצע והמברכו עליהן הוא אומ' ובוצע ברך נאץ ייי, אלא יקוב הדין את ההר. אבל במקום שאי אפשר לדון, ודאי מותר לבצוע. כגון שתי ספינות, שהן עוברות בנהר, ושני גמלים שהן עוברין במעלה בית חורין, ואין יכולין שניהן לעלות כאחד. לענין הדין קרובה ושאינה קרובה, קרובה תדחה מפני שאינה קרובה. טעונה ושאינה טעונה, שאינה טעונה תדחה מפני הטעונה. היו שניהן קרובות או רחוקות, טעונות או שאינן טעונות, אין אפשר להם אלא בפשרה. וכן בדומה להן. מה שכר נטל על כך. ואמ' עם קני אגוע, שרשי פתוח אלי מים. עם קני אגוע, שיהוא ימיהן כימי בתיהן, שנ' לא יבנו ואחר ישב. וכחול ארבה ימים, שיהוא ימיהן כימי בניהן ובני בניהן. וכן הוא אומר לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה. שרשי פתוח אלי מים, אלו פירות האילן. וטל ילין בקצירי, אלו פירות הארץ. כבודי חדש עמדי, אלו שאר נכסים. וקשתי בידי תחליף, זה הנצחון במלחמה. הרי בעולם הזה. בעולם הבא מניין. כולו שלאנן ושליו, וכשם שאין בית המקדש כלה. ומנ' שנקרא בית

המקדש קן. שנ' גם צפור מצאה בית ודרור קן לה. וכחול ארבה ימים. מלמד, שהיו מגינין על בני דורן כחול הים. שרשי פתוח אלי מים. מלמד, שאין פוסקת מזרען. וטל ילין בקצירי, זה טל שלתחית המתים. כבודי חדש עמדי. זה זיו השכינה, שנ' וחפרה הלבנה. וקשתי בידי תחליף. זה שהצדיקים גוזרין והקב"ה מקיים.

גדול הוא המשפט, שיש בו עשרה לאוין כנגד עשר הדברות. ואלו הן. לא תטה משפט אבינך, לא תכיר פנים, לא תשא פני דל, ולא תהדר פני גדול, לא תטה משפט, ודל לא תהדר, לא תעשו עול במשפט, לא תטה משפט גר יתום, לא תכירו פנים, לא תגורו מפני איש. מלמד, שהמשפט שקול כנגד עשר הדברות.

גדול הוא המשפט, שלא חזר העולם לתהו ובהו אלא על המשפט. היכן, בדור המבול, שנ' מבקר לערב יכתו מבלי משים לנצח יאבדו. משים זה איני יודע מה הוא, וכשהוא אומ' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, הוי משים הוא הדין. וכל כך למה. שכל זמן שאין הדין נעשה, כל עבירות נעשות. כי יסיתך אחיך בן אמך, בסתר, לפי שיש שם בית דין בגלוי, עריות נפרצות. שכן תמר אומרת לאמנון, אני אנא אוליך את חרפתי. הא אם אין שם חרפה, אינן נמנעין.

ר' מיאשא אומ', מנ' לדיין שאם אינו יוצא במיעוטין להוציא במרובין, שנ' ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה. ויש אומ', בנינו ובנותינו. ויש שאומרין, שדותינו וכרמינו. ויש שאומרין, לוינו כסף, ועתה כבשר אחינו. מה כתיב שם. ויחר לי מאד, וימלך לבי עלי ואריבה, ואתן עליהם קהלה גדולה, לפי דרכינו. למדנו, שבזמן שאין הדין נעשה, השדות מתכנשות שלא כדין, והבנים נמכרים, והבנות נכבשות, וכל זמן שהן עושין כן, הקצף יורד, וצועקין ואינן נענין. וכן הוא אומ' מרב עשוקים יזעיקו. מה כת' שם, יצעקו ולא יענה, מפני גאון רעים.

גדול הוא המשפט, שנתנו הקב"ה מתנה לדוד, שנ' לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך.

גדול הוא המשפט, שהוא מקרב את הישועה, שנ' כה אמר ייי שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא.

גדול הוא המשפט, שבו נמחלו עונותיהן שלישראל, שנא' אם רחץ ייי את צואת בני ציון ואת דמי ירושלם ידיח מקרבה ברוח משפט וברוח בער.

גדול הוא המשפט, שבו כלין אומות, שנ' הסיר ייי משפטיך.

[גדול הוא המשפט, שבו בית המקדש נבנה, שנא' ציון במשפט תפדה].

[גדול הוא המשפט, שבו ירושלם מתישבת, שנא' ואשיבה שפטיך כבראשונים].

גדול הוא המשפט, שבו מלכות המשיח עומדת, שנ' מלך שופט באמת דלים כסאו לעד יכון.
הרי הוא אומ' ושחד לא תקח. אינו צריך לומר לזכות הזכאי ולחייב החייב. כגון שהוא נוטל משניהן. ד"א ושחד לא תקח. אינו אומ' בצע, אלא שחד. מלמד, כשם ששחד ממון אסור, כך שחד דברים אסור. כגון הנותן לחבירו יד לסמכו, המכסה את רוקו, המעביר הכאחי מעליו, המכין לו דרון, אע"פ שלא קיבל.
כל דיין, שדן את ישראל והוציא את הדין לאמתו אפלו שעה אחת, מעלין עליו כאלו דן את ישראל כל ימי חייו, [שנ' וישפט שמואל את ישראל כל ימי חייו]. והרי כל ימיו אינן אלא חמשים ושתים שנה. צא מהן ארבעים שנה שהיה עלי קיים, נשתיירו שתים עשרה שנה. אלא כל המוציא הדין לאמתו, כאלו דן את ישראל כל ימי חייו. וכן הוא אומ' ולא הלכו בניו בדרכיו, ויקחו שחד ויטו משפט. אפשר לומר כן, בניו של אותו צדיק היו נוטלין [שחד. אלא מתוך שלא עשו מעשה אביהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו נטלו שחד. ומה היה אביהם עושה]. והלך מדי שנה בשנה ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. מהו כי שם ביתו. אמר ר' יצחק, כל [מקום] שהיה הולך, ביתו עמו. אמרו, אפלו מבאר שלרבים לא היה שמואל שותה, אלא מה שהיה שותה היה לוקח בדמים. וכן הוא אומ' מלך במשפט יעמיד ארץ. אם דומה הדיין למלך שאינו צריך כלום, יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן, שהוא מחזר בבית הגורנות, יהרסנה. וכל הנוטל שחד נקרא רשע, שנ' שחד מחיק רשע יקח להטות ארחות משפט. וכל שאינו נוטל שחד, זוכה ומקביל פני שכינה, שנ' ועצם עיניו מראות ברע, מה כת' אחריו, מלך ביפיו תחזינה עיניך.

פרשה יז

הנביאים נקראו קדושים, שנ' ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא. ומהיכן ידעה שהוא קדוש. מנקיותו, שלא ראתה זבוב על שלחנו. ומנ' שהנקיות נקראת קדושה, שנ' כי ייי אלהיך מתהלך בקרב מחניך. ד"א מהיכאן ידעה שהוא קדוש. שלא ראת על מטתו טיפת קרי מעולם. אמרו, חטא אחד חטאו ישראל במרגלים, ונתעכבו במדבר ארבעים שנה. ד"א מה ראה. ראה שהמלאך משחית בעם, כדרך שראה דוד, שנ' וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ייי.
עשרה נסים נעשו לפינחס. שהיה זמרי יכול לקדם ולא קידם, שלא יסייעוהו בני שבטו. ושהיה יכול לפרוש ולא פירש, שלא להוציא שם רע על פינחס. ושלא נשמט הברזל מן העץ. ושכיון ודקדק במקום עבירתן. ושכיון בשעת הוצאת שכבת זרע, כדי לפרסם

חטאם. ושניתן כח בעץ לסבול שניהן. ושניתן כח בזרועו לסבול שניהן. ושגבה לו המשקוף. ושנעצר דמן שלא יטיף עליו. ושנהפכו מדרכן ונמצא האיש למעלה והאשה למטה.

שלשה ברחו מן העבירה, ושיתף הקב"ה שמו בשמן, ואלו הן. יוסף, (ובעז), ופלטי בן ליש, ויעל. יוסף ברח מן העבירה, ולפי שלא יאמרו יחידי היה, העיד עליו הקב"ה בעצמו, שנ' עדות ביהוסף. למה נתכנה כאן יהוסף, יה מעיד בו, שלא עבר. יעל, לפי שנתיחד עמה סיסרא, לפיכך מעיד עליה הכת' שהיא שקולה כשרה, רבקה, רחל, ולאה, שנ' תברך מנשים יעל אשת חבר הקני. פלטי, לפי שנתיחדה עמו מיכל בת שאול, שנ' ושאול נתן את מיכל אשת דוד לפלטי בן ליש אשר מגלים. לפיכך העיד עליו הקב"ה, שלא נגע בה, שנ' וישלח אישבשת ויקחה, מעם פלטיאל בן לייש. הוסיף בו אל לעדות. וכן הקב"ה אומ', יוסף מועיד לי בבחורים, אלעזר בן חרסם בעשירים, הלל הזקן בעניים. אם בא אדם לומ', בחור הייתי ולא הייתי יכול לכבוש את יצרי, אומ' לו, כלום היית בחור כיוסף, שהיה בן שבע עשרה שנה, ובת מלכים מתקשטת לפניו בכל יום תכשיטין שאינן דומין זה לזה. אם בא אדם לומ', עשיר הייתי וטרוד בעשרי, ולא היה לי פנאי ללמוד תורה, אומ' לו, כלום עשיר אתה מר' אלעזר בן חרסם. אלף עיירות היו לו, ולא ראה מהן לעולם, אלא נוטל הקופה כהדיוט, והולך מעיר לעיר ללמוד תורה. אם בא אדם לומ', עני הייתי, ולא היתה ידי משגת ללמוד תורה, אומ' לו, כלום הייתה עני מהלל הזקן, שהיה משתכר בטרפעיקא אחת חצי כסף, מתפרנס בחציה ונותן חציה לשומר בית המדרש, ללמוד תורה מפי שמעיה ואבטליון. רבן שמעון בן גמליאל אומ', ושמרתם את משמרתי, הא כל היושב ולא עבר עבירה, נותנין לו שכר כעושה מצוה. לא שיהא יושב ובטל, אלא כגון שבא דבר עבירה לידו ונוצל ממנה. אמרו על צדיק אחד, שתבעתו מטרונה אחת, והסיק את התנור וביקש לישב בתוכו. כיון שראת אותו מצטער כך, תהת וחזרה בה. אמרו עליו על [ר'] כהנא, שתבעתו מטרונה אחת, ועלה לגג ונפל. ובא אליהו ז"ל, וקיבלו, ולא נזק.

ומפני מה החמירה תורה בזנות כל כך. לפי שכל עבירות שבתורה יכולין ליעשות ביחיד, אבל בזנות אינה נעשית אלא בשנים לעולם. ר' עקיבה אומ', איש ואשה, שתי אישות ביניהן, זכו, שכינה עמהן, לא זכו, אש אוכלתן, ונסתלקה שכינה מביניהן. ד"א למה החמירה תורה בזנות. לפי שכל עבירות שבתורה אחד נהנה ואחד מצטער, כגון שפיכות דם, וגזילות, וחבילות, ועונשין. אבל כאן שניהן נהנין ושניהן מרגילין זה את זה. לפיכך שניהן בכרת. ד"א למה החמירה תורה בזנות. לפי שכל עבירות שבתורה שאין להן רושם

יש להן עונש תוספת, שנ' אם המצא תמצא בידו הגנבה, ואם יש להן רושם כפלין את התוספת, שנ' כי יגנב איש שור או שה. אבל הבא על אשה והוליד ממנה ממזר, הרי עשה רושם מי מעבירו, על אחת כמה וכמה שיענשו כפלים, לדחותן מן הלב. שהדבר תלוי כחוט השערה, שנ' הוי משכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. ואם משכו, הוא דומה לבסוף לעבות העגלה. וכן הוא אומ' ויבא הלך לאיש העשיר. בתחלה קראו הלך, ולבסוף קראו אורח, ואחר כך נעשה בעל הבית. אדם מעבירו מעל פניו ועובר. וכן דוד אומ' העבר עיני מראות שוא. אבל המעביר עינו מן העבירה, זוכה ומקבל פני שכינה, שנ' ועצם עיניו מראות ברע, מלך ביפיו תחזינה עיניך.

פרשה יח

ואלו העלים מתל מלח תל חרשה כרוב אדן. אלו בני ישראל שנתערבו בגוים, שנ' ולא יכלו להגיד בית אבותם. לפיכך נקרא תל חרשה, שהיו ראויין שתיחרש ארצם עליהן. וכל כך למה. שנתערבו באומות, שכעס הוא לפני הקב"ה, שנ' כי נטשת עמך בית יעקב. כרוב אדן, כרוב, אלו המלאכים. אמר הקב"ה, אני אמרתי שיהיו אדונים לאומות, והם המירו את כבודן. אמ' הקב"ה שיהיו ישראל לפני כמלאכים, והם המירו את קדושתן. כל כך למה. לפי שנתערבו באומות, שנ' ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם. כיצד היה המעשה. כשעלו מן הגולה, עלו עמהן נשותיהם, ומפני החמה והצנה, ומפני היגון והדאגה, נתפחמו פניהן, והניחום והלכו. נשאו להן נשים נכריות, והיו נשותיהן מקיפות המזבח ובוכות. הוא שהנביא אומר וזאת שנית תעשו כסות דמעה, [ואמרתם על מה על כי ייי העיד, כי שנא שלח אמר ייי. שנאתה אתה ואת משליח]. וכסה חמס, מאחר שחמסת אותה ונטלת יפיה ממנה, [את משלחה]. לפיכך נקראת נשיאת הנכרית בגדים מטונפות, שנ' ויהושע היה לבש בגדים צאים. ומי הן אותן הבגדים, אלו בניו שנשאו נשים נכריות, שנ' וימצא מבני הכהנים אשר הושיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יהוצדק. מיכאן אמרו, כל הבא על הגויה, חייב עליה משום נדה, משום שפחה, משום גויה, משום זונה. ר' אליעזר אומ', כל הבא על הגויה כאלו נתחתן בע"ז, שנ' כי חלל יהודה קדש ייי אשר אהב ובעל בת אל נכר. וכי יש לאל נכר בת, אלא זה הבא על הגויה, שנתחתן בע"ז. ויש אומ' כל ארור משנה תורה עליו, שנ' ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה. אם תאמר שעבד ע"ז הוא בעצמו, אין זה עונשו שיתארר בלבד, אלא זה המוליד בן מן הגויה, גורם לבן ע"ז. וכן מקלה אביו, שגורם לבנו להקלותו, שאינו יודע. וכן משגה, וכיוצא בהן.

ארבע מדות טובות עשו נושאי נשים נכריות כשחזרו. גירשו את נשותיהן וכפפו את יצרן, שנ' יעמדו נא שרינו לכל הקהל. וריחקו את בניהן ועשו אותן כממזרים, שנ' ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים נכריות. והקריבו קרבן אשם על כל ביאה וביאה, שנ' ויתנו ידם להוציא נשיהם על, אשמותם אינו אומ' אלא, אשמתם. והתודו לפני הקב"ה על עונותיהם, [שנא'] ויען שכניה בן יחיאל מבני עילם ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו. באותה שעה נעשו מבני העולם הבא. ולא עוד, אלא שנשקלו כעזרא הסופר, שנ' ויבדלו עזרא הכהן אנשים ראשי אבות. אינו אומ' ואנשים ראשי אבות, אלא עזרא הכהן אנשים, מלמד שנשקלין כעזרא. הוי אומר וברותי מהם הפושעים והמורדים.

אלו בני תשע מדות. בני אמה, בני שנואה, בני נדוי, בני תמורה, בני מפותה, בני שכרות, בני גרושת הלב, בני חצופה, בני ערבוביא. בני אמה, להוציא כל נשים והנולד מהן. רבי יצחק אומ', כל שהן נוהגין התר שפחות בעולם הזה, עתיד הקב"ה לתלות אותן בקדקד ראשיהן, שנ' אך אלהים ימחץ ראש איביו קדקד שער מתהלך באשמיו. בני שנואה, שנ' אם רעה בעיני אדניה. בני נדוי מנ', שהוקש למצורע, שנ' וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים. בני תמורה, זה שיש לו שתי נשים, וסבור שהיא לאה אשתו, ובא על רחל אשתו. בני מפותה, זה הבא על ארוסתו בבית חמיו בלא כתובה. בני שכרות, לפי שאין שם דעת, שנ' גם בלא דעת נפש לא טוב. בני גרושת הלב, שנ' והיה אם לא תמצא חן בעיניו. בני ערבוביא, זה המשמש עם אשתו ומכוין בלבו לאשה אחרת, אפלו היא אשתו. מיכאן היה ר' נתן אומ', אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר, שנ' ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם.

בשלשה מקומות חששו אומות העולם על ישראל שנתערבו באומות ובקשו להונותן, ובשלשתן סמך הקב"ה. במצרים היו אומרין, אם בהן שלטו המצרים לשעבדן, כל שכן בנשותיהן ששלטו בהן. ובאותה השעה העיד בהן הקב"ה שהן בני אבותיהן. היכן העיד עליהן, [להלן], ויצא בן אשה ישראלית. מיכאן, שכן (ש)פרסם הקב"ה את זו בלבד, ידענו שכולן בני אבותיהן. לא היתה אלא זו, לא פרסמה הכתוב. שנייה, ערבות מואב. לפי שכתוב וישב ישראל בשטים, היו אומות העולם יכולין להונותן. בא הכתוב ויחסן לאבותיהן, שנ' שאו את ראש [וגו']. ולא עוד, אלא ששיתף הקב"ה את שם קדשו בכל משפחה ומשפחה שבהן, שנ' חנוך משפחת החנכי, הפלואי, החצרני, הכרמי, וכן שאר כל השבטים. שלישית, בימי עזרא. לפי שנשאו מקצתן נשים נכריות, בא הכתוב והעיד עליהן שהוציאו את כולן ולא נשתיירה אחת מהן, שנ' ויכלו בכל אנשים אשר הושיבו נשים נכריות. דקדק הכתוב בם ויכלו בכל. וכל כך למה, שתחלת שיאורן שלגויים אינו

אלא מזנות. שכן הוא אומ' באלופי עשו, בני אליפז, תימן, אומר, צפו, וגעתם, וקנז, ותמנע, ועמלק, וכת' אחד אומ' ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו. נמצאת אומ', אליפז נשא בתו. ר' אומר, לכך נתיחסו בני עשו, לגלות הממזרים שבהן, שנ' כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו. וכן הוא אומ' אלה בני שעיר החרי, ואלה בני צבעון ואיה וענה הוא ענה. מאחר שהוא אחיו חזר וקראו בנו. מלמד, שבא צבעון על אמו והוליד ממנה ענה, נמצא בנו ואחיו כאחד. וכן הוא אומ' ואת פתרסים ואת כסלחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתרים. מלמד, שהפלשתים נולדו מן הפתרוסים ומן הכסלוחים, שהיו אלו מזנין עם אלו ונולדו מהן פלשתים. ראה כמה קלקול יש בהן. ואין צריך לומ' לוט, שבא על שתי בנותיו, והוליד מהם עמון ומואב. ר' יהודה בן גמליאל אומ', שתי אומות היו, אחת קידמה את ישראל בחרב, ואחת קידמה את ישראל בעבירה. אדום קדמו את ישראל בחרב, שנ' פן בחרב אצא לקראתך. מה הקב"ה אומ' להן, לא תתעב אדומי. מואב קדמו את ישראל בעבירה, שנ' וישב ישראל בשטים. מה הקב"ה אומ' להן, לא יבא עמוני ומואבי. נמצאת אומ', המחטיא את חבירו בדבר עבירה (יתר) [קשה] מן ההורגו. ולא עוד, אלא שאינו נכנס למחיצתו שלהקב"ה, שנ' כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע. לכך נתן הקב"ה את המילה באדם, בערוה, לזכור את בריתו בשעת החטא ולהיות מוראו עלינו תמיד.

וכל המזנה על אשתו כעובד ע"ז, שנאמר אם נפתה לבי על אשה. ואין פתוי אלא ע"ז, שנ' השמרו לכם פן יפתה לבבכם. וכל המזנה תחת בעלה כעובדת ע"ז, שנ' העוזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלהיה שכחה. לפיכך הכת' כופל את האשה שלשה פעמים, שהן שש, שנא' איש איש כי תשטה אשתו, ושכב איש אותה. כיצד הוא מקנא. אומ' לה בפני שנים אל תדברי עם פלוני, ודברה עמו, עדיין היא מותרת לביתה ומותרת לאכול בתרומה. נכנסה עמו לבית הסתר ושהת כדי טומאה, אסורה לביתה ואסורה לאכול בתרומה, ואם מת חולצת ולא מתיבמת. וכמה הוא כדי טומאה. כדי הראה. וכמה היא כדי הראה. כדי שיושיט אדם ידו לסל ויטול ממנו פת. אע"פ שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, שנ' כי בעד אשה זונה עד ככר לחם.

ואשת איש, היו מעלין אותה לבית דין הגדול שבירושלם, ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עידי נפשות. ואומרין לה, בתי, הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה שכנים הרעים עושים, עשי לשמו הגדול, שנכתב בקדושה, שלא ימחה על המים. ואומ' לפניה דברים שאינן כדאי לשמען היא וכל משפחת בית אביה. ומשיחין לפניה מעשה ראובן בבלהה, מעשה יהודה ותמר, מה שאירע בראשונים. כשם שמאיימין עליה שלא

תשתה, כך מאיימין עליה שתשתה. ואומ' לה, הוי יודעת, שאין המים המאררים דומין אלא לסם יבש על בשר חי, שאם יש שם מכה מחלחל ויורד, ואם לאו, עומד במקומו. אם אמרה, טמאה אני, איבדה כתובתה ויוצאה. ואם אמרה, טהורה אני, מעמידין אותה בשער המזרח, בשערי ניקנור, ששם משקין את השוטות ומטהרין הולדות ומטהרין את המצורעין. וכהן אוחז בבגדיה. אם נקרעו נקרעו, ואם נפרמו נפרמו, עד שהוא מגלה את לבה וסותר את ראשה, שנ' והעמיד הכהן את האשה לפני ייי. היה מביא את מנחתה בקפיפה מצרית, כדי לנוולה, ונותנה על ידה, כדי ליגעה.

כל המנחות באות מן החטים, וזו אינה באה אלא מן השעורים. מנחת העומר, אע"פ שהיא באה מן השעורים, היתה באה גרש, וזו היתה קמח. רבן יוחנן בן זכאי אומ', כשם שמעשיה מעשה בהמה, כך קרבנה מאכל בהמה. במדה שאדם מודד בה מודדין לו. היא קישטה את עצמה לעבירה, והקב"ה נוולה. היא גלתה את עצמה, והמקום גילה אותה. הירך התחילה בעבירה תחלה, ואחר כך הבטן, ושאר כל הגוף לא פלט, שנ' וצבתה בטנה, שהתחילה בעבירה תחלה, ממנה התחילה הפורענות. וכן הוא אומ' וימח את כל היקום אשר על פני האדמה. מי שהתחיל בעבירה תחלה, ממנו התחילה הפורענות. וכן הוא אומ' ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית, וכת' ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים, מי שהתחיל בעבירה התחילה ממנו הפורענות. השוטה נתנה עיניה במי שאינו שלה, מה שביקשה לא ניתן לה, ומה שבידה ניטל ממנה. נאסרה לבעלה ולא הותרה לזה שנבעלה לו. ר' זכריה בן הקצב אומ', כשם שהיא אסורה לבעל, כך אסורה לבועל, שנ' ואם נטמאה ונטמאה. וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני, וכן אתה מוצא בקין, וקרח, ובלעם, ודואג, ואחיתפל, וגחזי, ואבשלום, ואדניה, ועזיה, והמן. כולם מה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידן ניטל מהן. למה היו דומין, לעוף הפורח באויר וככר בפיו, וראה צלו בים גדול ממנו, השליך מה שבפיו ליטול הגדול, לא נטל כלום.

כשם שהמים בודקין אותה, כך הן בודקין אותו, שנ' ובא ובאו, שני פעמים. עד שלא נמחקה המגלה, אמרה איני שותה, מגלתה נגנזת ומנחתה מתפזרת על הדשן. נמחקה המגילה, אמרה איני שותה, מערערין אותה ומשקין אותה על כורחה. ואינה מספקת לשתות, עד שפניה מוריקות, ועיניה בולטות, והיא מתמלאה גידים, והן אומ' הוציאוה, הוציאוה, שלא תטמא העזרה. ואם לא נטמאה האשה, שאין, ת"ל וטהורה היא, אלא ואם לא נטמאה מאותו העון וטהורה היא, מהדומה לה. מיכאן אמרו, ולמה היא אומרת אמן אמן, אמן על האלה, אמן על השבועה, אמן מאיש זה, אמן מאיש אחר, אמן שלא נטמאתי, ואם נטמאתי יבוא בי, [אמן שלא נטמאתי] ארוסה ונשואה, שומרת יבם

וכנוסה. ר' יהודה אומ', אמן שלא נטמאתי, אמן שלא אטמא. נמצאת טמאה, אין בעלה חושש [שמא] נטמאה פעם אחרת, ונטמא, ולא היה יודע בה, שנ' ונקה האיש מעון והאשה ההיא תשא את עונה. קשה היא הזנות, שלא ניטלו ארבעה ועשרים תכשיטין אלא על ידיה, שנ' ויאמר יי יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומסקרות עינים. קצרה בין שתי ארוכות, וארוכה בין שתי קצרות. ומסקרות עינים, שהן סוקרות עיניהן בסקרא. הלך וטפף תלכנה, בבתי יד שלהן. וברגליהן תעכסנה, שלפיאות מליאות אפרסמון. מה הוא אומר שם, ביום ההוא יסיר יי את תפארת העכסים והשביסים והשהרונים וגו', שלשה עשר מיני כסף וזהב, המחלצות והמעטפות והמטפחות וגו', [חגורות, מקשה, ופתיגיל], אלו אחד עשר מיני בגדים.

קשה היא הזנות, שהאריך הקב"ה לנביאי השקר על הכל, חוץ ממנה. ומי אלו. זה אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה, שנ' יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם. מה היו עושין. היה אחאב אומ' לאשה, השמעי לצדקיה ואת יולדת נביא. וצדקיה אומר לה, כה אמר יי, השמעי לאחאב, ואת יולדת נביא. במלאת שפקו יצר לו, עשו כן בביתו שלנבוכדנצר. וכיון שהרגיש בהן, אמ', אלהיהן שלאלו שונא זנות. מיד הכיר בהן (שהן) [שאינן] נביאים. שלח והביא אותן. אמרו לו, אמת דברינו ונביאי אמת אנחנו. אמר להן, יש לי במה נבדוק נביאי האמת, שהרי השלכתי מהן שלשה לאור, וניצלו. אמרו, אותן היו שלשה, ואנחנו שנים. אמר להן, בחרו לכם מה שאתם רוצים. בחרו את יהושע בן יהוצדק הכהן. אמרו, שמא נימלט בזכותו. עשו להן טיגן גדול ונתנן בתוכו, שנ' אשר קלם מלך בבל באש. ומה הוא אומר ביהושע, הלא זה אוד מצל מאש.

קשה היא הזנות, שהיא אחד משלשה דברים שפירש הכתוב בהן גיהנם. ואלו הן. הבא על אשת איש, ובעל לשון הרע, ומלכות הרשעה. אשת איש מנ', שנ' היחתה איש אש בחקו, כן הבא אל אשת רעהו. בעל לשון הרע מנ', שנ' מה יתן לך ומה יוסיף לשון רמייה, חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים. מלכות הרשעה מנ', שנ' נלאית ברב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך, הנה היו כקש אש שרפתם.

קשה היא הזנות, שהיא עוצרת את הגשמים, שנ' ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך, מה כת' אחריו, וימנעו רביבים ומלקוש לא היה. אף הזן את עיניו מן אשת איש נקרא נואף, שנ' ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורנו עין וסתר פנים ישים. מה הוא וסתר פנים ישים. מלמד, שהקב"ה צר סלקטירין כיוצא בו, כדי לפרסמו. [ר' אומר, לכך הבא על אשת איש מוליד ממנה. אלולי יודעין שהוא מוליד ממנה, היו נפרצין. לפיכך הקב"ה מציירו ומרקמו ונותן בו נשמה, כדי לפרסמו], שנ' נאף אשה חסר לב, נגע וקלון ימצא.

מאחר שהן יודעין שהוא כן, הן פורשין מן הערוה. מושלין אותו משל. למה הדבר דומה, למי שגנב ביצת היוצר, ועמד היוצר על גניבתו. עשאה כלי והניחה לפניו, כדי לפרסמו. משכב זכור קשה, הקישו הכת' לע"ז, שנ' בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל, זה משכב זכור, שנא' ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה, הרי הוקשה לע"ז. ועוד הקישו לשפיכות דמים, שנא' שוחטי הילדים בנחלים. אע"פ שכתב שוחטי, ראוי להתלות סוחטי, שכל מקום סמך משתמש בשין.

אף הדש מבפנים וזורה מבחוץ באשתו, הרי זה חייב מיתה. וזה מעשה ער ואונן. ומניין לאונן שעשה כן, שנ' וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע וגו'. ומניין לער שעשה כן, שנ' וירע בעיני ייי אשר עשה וימת גם אותו. אין גם אלא רבוי. מלמד, שכמעשה זה כן מעשה זה. אף המתחמם ומזריע להבטלה, הרי זה חייב מיתה, שנ' ואתם פרו ורבו. אף תחת האבנט אסור להכניס את היד. וכל מי שאינו מכניס ידו תחת אבניטו, נקרא קדוש. לפיכך נקרא ר' יהודה הנשיא קדוש. הוא היה אומ', עתידין בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, שיהא ריחן הטוב הולך מסוף העולם ועד סופו, שנ' ילכו ינקתיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנן.

פרשה יט

הבכורות נקראו קדשים, שנ' קדש לי כל בכור. שלשה מיני בכורות הן. בכורות האדם, נפדין לעולם, שנ' ופדויו מבן חדש תפדה. וכמה הן, חמשה סלעים, עשרים דינר. לפי שכל סלע ארבעה דינרים, נמצא עשרים. לפי שמכרו אבותינו בכורה שלרחל בעשרים כסף, לפיכך יתנו בכוריהן פדיונו עשרים דינר. בכורות בהמה טהורה, אינן נפדין לעולם, אלא אם כן נפל בהן מום, שנ' אך בכור שור. לפיכך הכהנים חייבין בבכור בהמה טהורה. בכורות החמור, נפדין או נערפין, שנ' ופטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו. מצות פדייה קודמת למצות עריפה. שאלו את ר' אליעזר, מה נשתנה פטר חמור מכל מיני בהמה טמאה. אמ' להן שלא היה בידן באותה שעה מכל מיני בהמה טמאה אלא חמורים בלבד.

יש בכור לנחלה ואינו בכור לכהן, לכהן ולא לנחלה, לכהן ולנחלה, לא לכהן ולא לנחלה. בכור לנחלה ואינו בכור לכהן, הנושא אשה שכבר ילדה. הבא אחר הנפלים, בכור לנחלה ואינו בכור לכהן. בחור שנשא בתולה, בכור לכהן ולנחלה. מי שיש לו בנים ונשא בתולה, בכור לכהן ואינו בכור לנחלה. נמצאת אומר, פעמים שאדם פודה מבניו ארבעה או חמשה בכורות, אם נשא ארבע נשים או חמש נשים בתולות. וכן הוא אומ'

וכל בכור בניך תפדה. זה הכלל, כל שהוא בכור לאיש בכור לנחלה, נוטל שני חלקים, שנ' לתת לו פי שנים.
וכל שהוא בכור לאמו, בכור לכהן, נותן חמשה סלעים לכהן, שנ' פטר כל רחם בבני ישראל, עד שתהא אמו מישראל. מפני מה בכור האשה נותן חמשה סלעים. כנגד חמש מצות עשה שהאנשים חייבין והנשים פטורות. ואלו הן. סוכה, ולולב, ושופר, וציצית, ותפילין. הואיל והנשים פטורות מן המצות הללו, יהיו בניהן נפדין בחמש סלעים, כדי שיבוא להן מתן שכר כאלו קיימו אותן חמש מצות. ללמדך, שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה. ר' יאשיה אומ', תדע לך שהנשים שווין לאנשים בכלל עונשין שלתורה, שנא' דבר אל בני ישראל לאמר איש ואשה. לא נכללו לעונש אלא והן כלולין למתן שכר. וכן הוא אומ' ויבאו האנשים על הנשים, וכל אשה חכמת לב, וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה. ואומ' במראות הצבאות. הא למדת, שמתן שכרן כאנשים. וכן הוא אומ' ועל ידו החזיק שלום בן הלוחש שר חצי פלך ירושלם הוא ובנותיו. הא למדת, שזכותן נכתבת כאנשים, וכן הוא אומ' אתם נצבים היום כלכם וגו'. הא למדת, שנכרת עמן ברית. ד"א מפני מה בכור האשה נותן חמשה סלעים ואין בכור האיש נותן חמשה סלעים. לפי שיוסף בכורה שלרחל היה, לא בכור יעקב. ד"א מפני מה בכור האשה נותן חמשה סלעים. מפני שפדיון בכורות מחמת מכת בכורות המצרים, שנ' כי לי כל בכור בבני ישראל, וכשלקו הבכורות במצרים, לא היו המצרים מרגישין בבכורות האיש, שאין אם להן, שכולן בני זמה, ולא היו מבחינין אלא בכורות האשה שהן ודאי. לפיכך כנגדן מישראל בכורות האשה [נפדין], בכורות האיש אינן נפדין.
גדולה היא מכת בכורות, שבה פתח הכתוב ובה סיים. ומנ' שבה פתח הכת' תחלה, שנ' ואמר אליך שלח את בני ויעבדני. ולמה נקראו ישראל בכורות. שביכרו בתשובה ובמעשים טובים לפני הקב"ה. ובמדה שאדם מודד בה מודדין לו. [ובמדה] שמדדו המצרים ושעבדו את ישראל, בו בדבר נלקו. וכן יתרו אומ' כי בדבר אשר זדו עליהם. ואומ' ויגד להם פעלם. ומנ' ששעבדו ישראל במינין הרבה, שנ' וימררו את חייהם בעבודה קשה. בחמר ובלבנים בלבד לא נא', אלא ובכל עבדה בשדה. וכל אותן המינים ששעבדו את ישראל, בהן נידונו, שנ' לכן יכיר מעבדיהם.
[מכה] ראשונה. שנ' כל הבן הילוד היארה תשליכוהו. הביא עליהן מכת דם. מפני שהשליכו אותן ליאר, לפיכך דן את המים אשר ביאר. אין לי אלא שהיה מראיהן מראה דם, ומנ' אף טעמו היה טעם דם, שנא' והדגה אשר ביאר מתה. ומנ' שאף ריחן היה ריח דם, שנא' ויבאש היאר. ולא עוד, אלא שכל המים השאובים ששאבו אותן בכלים קודם

לכאן נהפכו כולן ונעשו דם בתוך הכלים, שנא' הפך את מימיהם לדם. אף מימי כל הסירות, כיון שהן נסחטין, מיד הן נעשין דם, שנא' ובעצים ובאבנים. ומה היו המצרים עושין. היו חופרין בורות חדשים, בורות שאין נעשין דם, שנא' ויחפרו כל מצרים סביבות היאר מים. וישתו אין כת' [כן, אלא] לשתות, שביקשו לשתות ולא שתו, לפי שנעשו דם. וישראל שותין ממנו, ואינן נזוקין, לא מטעמו, ולא מריחו, ולא ממראיו. ולא היה הופך לדם אלא בפני המצרים, שנ' לעיני פרעה ולעיני עבדיו. ומה גבורות עשה הקב"ה בדם. שהיה המצרי רואה קיתן שלמים חיים בידי ישראל, והיה אומ' לו, בבקשה ממך, השקני, וכיון שהוא נוטלו, היה נהפך ונעשה דם. והיו אומ' לו, אי אפשר עד שנשתה שנינו בכלי אחד. והיו המים נחלקין, חצין כלפי ישראל מים, וחצין כלפי המצרי דם, שנ' ויהפך לדם יאריהם ונוזליהם בל ישתיון. אלו מים חיים, שהיו רואין ביד ישראל, ולא היו יכולין לשתות מהן. אם כן מה היו שותין, מים מלוחין, שנ' כי לא יכלו לשתת. אמר ר' תנחום, אמר הקב"ה למשה, המים ששמרוך בשעה שהושלכת לים, ועפר שהגין עליך ביום שהרגת את המצרי, אינו דין שילקו על ידיך. לפיכך נלקו על ידי אהרן. שלש על ידי אהרן, דם, צפרדע, כנים. שלש על ידי משה, ברד, ארבה, חשך. ושלש על ידי הקב"ה, ערוב, דבר מכת בכורות. ושחין על ידי כולן.

מכה שנייה. צפרדעים. את מוצא נס בתוך נס לא היו צפרדע ביאר כל עיקר, אלא בו ביום עלו, שנ' ושרץ היאר צפרדעים. אין לי אלא צפרדעים בלבד, מנ' לרבות כל החיות המושלכות בים, שנ' וצפרדע ותשחיתם. אין השחתה אלא מיתה, שנ' ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו. ואומ' ויאמר למלאך המשחית בעם. מינין מינין היו הצפרדעים, הראויין לבתים לבתים, לחדרים לחדרים, למטות למטות, שנ' ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך. אף בגופו שלפרעה היו שולטין, שנ' ובך ובעמך. ומפני מה התחילה מכת צפרדעים בפרעה תחלה. את מוצא מכת דם לא לקה בה פרעה הרשע, שנ' ויפן פרעה ויבא אל ביתו. ולמה כן. מפני שלשה דברים. אחד שבא וחזר למוטב. ועוד, שהאריך לו הקב"ה, שגדל משה בביתו. ועוד, כדי שיתגדל בעיני המצרים, ובאחרונה הוא לוקה. והוא לא חישב כן, אלא ולא שת לבו גם לזאת, ונתגאה. וכיון שבאת מכת צפרדעים, אמר הקב"ה, לא תתחיל תחלה אלא בו, שנא' ובכה ובעמך.

את זו דרש תודוס איש רומי, מה ראו חנניה מישאל ועזריה שהפילו עצמן לכבשן האש. דרשו קל וחומר מצפרדעים. אמרו, כת' ועלו ובאו בביתך, ובתנוריך ובמשארותיך. אימתי משארת מצויה אצל תנור, בשעה שהתנור חם, [ועלו צפרדעים ונפלו לתנור כשהוא חם] ונשרפו, לקדש שמו שלהקב"ה. ומה שכר פרע להן הקב"ה על כך, שלא

מתו, שנ' וימותו הצפרדעים מן הבתים, לא מן התנורים. אמרו, ומה אלו, שלא נצטוו על קדושת שמו, כך, אנו על אחת כמה וכמה.

מכה שלישית. כנים. חביב הוא יעקב אבינו, שגילה לו הקב"ה כל מה שעתיד להיות, שנ' ושכבתי עם אבותי [וגו']. מפני מה נשתדל יעקב אבינו לישא את עצמותיו ממצרים, כדי שלא ישבו השבטים במצרים, ויאמרו, אלולי [היא] ארץ קדושה לא נקבר בה יעקב אבינו. ד"א לפי שאמר לו הקב"ה, הארץ אשר אתה שכב עליה. אם שכב את עליה, הרי היא שלך, ואם לאו אינה שלך. כנים למה. לפי שהיו אומ' לישראל, יכבדו חוצות ושווקים, לפיכך נהפך עפרם לכנים, והיו חופרין אמה על אמה ולא היה שם עפר. ד"א כדי שיבאו אלו השבטים במהרה, שהיה בוטח בהקב"ה לקיים את דבריו, שנ' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. ד"א נתירא, כשיבאו המכות על המצרים, שמא יבאו ויסובבו את קברו להתחנן עליהן. אם נתפלל עליהן נמצא מציל את אויבי המקום, ואם לאו, נמצא השם מתחלל, ויאמרו, אין ביעקב ממש. ד"א נתירא שמא ירחיש העפר תחתיו במכת כנים, שנ' נטה את מטך והך את עפר הארץ. וכן את מוצא ביוסף, ויחנטו אתו. אם תאמר שנתנו אותו בקרקע, היה לו ללמוד מאביו. אלא מלמד, שנתנוהו בים, וכיון שהגיעה השעה לצאת ישראל ממצרים, הלך משה רבינו ועמד על נילוס נהר, ואמ', יוסף יוסף, הגיעה העת שהשבעתנו, השכינה מעוכבת לך וישראל מעוכבין לך, אם אתה מגלה עצמך, מוטב, ואם לאו, הרי אנו נקיים משבועתך. מיד צף ועלה ארונו שליוסף. ר' שמעון אומ', אל תתמה. וכי מי גדול, משה או אלישע, הברזל או יוסף. אם כן עשה אלישע לברזל, קל וחומ' משה ליוסף. וכן הוא אומ', ויאמר איש האלהים אנה נפל ויראהו את המקום. אין לי שהיה כנים אלא בעפר, מנ' אף בשדותיהן ובתבואותיהן היו כנים, שנא' כנים בכל גבולם. אף על עפר שהיה טוח בבתיהן נעשה כנים, שנא' כל עפר הארץ היה כנים, והיו נעשין בבשרן כמחטים, שנא' ותהי הכנים באדם ובבהמה. באותה שעה בטלה עבודה מאבותינו ולא עבדו הלבנים.

[מכה] רביעית. מכת ערוב. מפני מה הביא עליהן ערוב. מפני כשביטלו הלבנים, אמרו, הואיל ואין להן מלאכה להתעסק בה, יגדלו את בנינו. ולפיכך הביא עליהן הקב"ה ערוב. אמר ר' שמעון, שתים עשרה מיני חיות ועופות מעורבבות הביא הקב"ה על המצרים. ראיה לדבר, העתידות, ממה שהוא עתיד לעשות בכרך הגדל שלרומי. למדנו, שכך עשה במצרים, שנ' וירשוה קאת וקפוד, והיתה נוה תנים, ופגשו ציים את איים, שמה קננה קפוז. ואף דובין ואריות ונמרים, וכל חיה משכלת, היו מעורבין בהן, שנ' ישלח בהם ערוב ויאכלם. וכשהיו ישראל מגדלין את בני המצרים, לא היו מטעינין אותן אחד

[אחד], אלא שפקין ארבעה ארבעה, שנים על שתי כתפיו, ושנים על שני ידיו, שנ' את כל עבדתם. וכשהיה ישראל יוצא לשוק טעון ארבעה, היה הארי בא ונוטל אחד, והדוב אחד, וזאב אחד, ונמר אחד. [וכשהיה חוזר, היה המצרי אומר לו, היכן הן בני, וישראל אומר לו, בוא טול לך חשבון, ארבעה בנים נתת לי, בא הארי ונטל אחד, והדוב נטל אחד, והזאב נטל אחד, והנמר אחד], שמא יש כאן טעות. ומנ' שהיו מתים בעם, שנא' ושמתי פדות בין עמי ובין עמיך. ואין פדות אלא מיתה, שנ' ויפדו העם את יהונתן ולא מת. ואין לי אלא חיות המשכלות היו הורגין בהן, [מנין] שאף חיות שאינן משכלות היו הורגין בהן, שכן הוא אומר ושן בהמות אשלח בם. יכול יהוא נושכין ולא יהיו ממיתין, ת"ל עם חמת זחלי עפר. מה אלו נושכין וממיתין, אף אלו נושכין וממיתין. וכבר היו שנים בארץ ישראל, חמור נושך וממית, שור נושך וממית. אם כן הביא הקב"ה על ישראל, קל וחומר על המצרים. וכיון שנתפלל משה הלכו להן, שנ' ויעש ייי כדבר משה. ומפני מה לא מתו כצפרדעים, שכתוב בהן ויצברו אתם חמרים חמרים. שלא יהנו מהן. וכן הוא אומ' בארבה, לא נשאר ארבה אחד.

[מכה] חמישית. מכת דבר. מפני מה הביא עליהן הקב"ה מכת דבר. מפני, שכשאבדו תינוקות שלהן, אמרו, הואיל ואין להן מלאכה, ירעו את בהמתינו, שנ' ובכל עבודה בשדה. אמ' ר' נחמיה, כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים היתה מכת דבר בכל אחת ואחת, שנ' את כל מגפתי, ואומ' ואשלח את משה ואת אהרן ואגף את מצרים. קרא הכת' המכות מגפות. הא כיצד. בדם, מפני המים המלוחין. בצפרדעים, מפני החיות המשכלות. בכנים, מפני האצטגנינין. ערוב כמשמעו. דבר, אין לי אלא בבהמה בלבד. מנין אף לאדם. ת"ל בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן. היה הסוס נופל ורכבו עמו, החמור וחמרו, הגמל וגמלו, הבקר ואכרו, הצאן ורעיהן. ראיה לדבר מן העתידות, שנ' וכן תהיה מגפת הסוס. אין לי אלא בבהמות המפורשות בלבד, ומנ' אף החיות שאינן ברשותו שמתו, שנ' וחיתם לדבר הסגיר. ד"א וחיתם, אלו נפשותיהן, שנ' ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים. נמצאת אומר, נרמזה להן בכורות ממכת דם, שהיא גם היא דבר, שנ' הנה יד ייי הויה במקנך, פעם שנייה. כמה פלאות עשה הקב"ה במכת דבר, שנ' ולא ימות מכל לבני ישראל, דבר אחד לא נאמר, אלא דבר, שלא הוזק להם דבר מנכסיהן. שלא נשברו כליהן. שהשבר קרוי מיתה, שנ' כי נשברו לפני מחניהו. לא כמשו אילנותיהן. שהכמישה קרויה מיתה, שנ' אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו. לא נפלה אבן מבתיהן. שההריסה קרויה מיתה, שנ' היחיו את האבנים מערמות העפר. אף לא רעב בא עליהן. שהרעב קרוי מיתה, שכן הוא אומר בירמיה, וימת תחתיו מפני הרעב. ולא

מת אלא רעב. אף לא דאג אחד מהן. שהדאגה קרויה מיתה, שנ' וימת לבו בקרבו. ולא מת אלא דאג. אף כאן הוא אומ' ולא מת מכל לבני ישראל דבר.

[מכה] ששית. מכת שחין. מפני מה הביא עליהן הקב"ה מכת שחין. מפני, שכשאבדה בהמתן, אמרו, הואיל ואין להן מלאכה להתעסק בה, יחמו לנו חמין ומרחצאות. אמ' הקב"ה, אם שעבדתם עמי במרחצאות, כדי לעדן עצמכם, אני נפרע מכם בשחין. וכן הוא אומ' כי בדבר אשר זדו עליהם. מיד, ויאמר יי אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם. וכן בנוהג שבעולם, אדם מפזר קב עפר, כשיתפזר אינו מתפזר אלא ארבע אמות, אבל כאן נתפזר ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, שנ' והיה לאבק על כל ארץ מצרים. ארבעה ועשרים מיני שחין הן, וכולן באו על המצרים, שנ' לשחין פרח אבעבועות, הרי ארבע. לעמד לפני משה מפני השחין כי היה השחין, שני מינין בכל אחד. ויהי שחין אבעבועות. הרי ארבע. ובגרב ובחרס, שחין רע, שני מינין בכל אחד ואחד. ונמצאו ארבע ועשרים מין כאן באדם ובבהמה. אם האדם חטא בהמה מה חטאת. אלא אשריהן שלצדיקים ואשרי טפוליהן, שנ' חנה מלאך יי סביב ליראיו. אוי להן לרשעים ואוי לטפוליהן, שנ' ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש. אלו מחניפין. מיכאן אמרו, אל יתחבר אדם לרשע, אפילו להחזירו לתשובה. שהרי יונדב בן רכב נתחבר ליהוא להחזירו לתשובה, ונקרא יונדב. באותה שעה חזרו כל חרטומי מצרים והודו, שנ' ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא. אין אצבע אלא גבורה, שנ' כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך. ומה ת"ל בדם ובצפרדעים, ויעשו כן החרטמים. אלא מקומות שלא הגיעתן המכה היו אומרין למלותן, והיו מתמלאין, אלא מפני דבריהן, לא מפני דברי משה רבינו. וכיון שראה הקב"ה שהיו מתגאין, אפלו מקומות שהיו אומ' למלותן, לא היו המכות שפות בהן. שכן הוא אומ' בכנים, ויעשו כן החרטמים בלטיהם. לעשות לא נאמר, אלא להוציא, שכבר היו עשויין, בא הכנים [ו]לימד על הכל שכת' בהן ויעשו, ולא עשו. ר' אומ', הרי הוא אומ' שלח חשך ויחשיך. אפשר החשך מכה תשיעית היא, והוא פותח בה תחלה. אלא זה בנין אב לכל המכות. מה חשך לא עשו החרטמים כמותו, אף כולן לא עשו החרטמים כמותן.

[מכה] שביעית. מכת ברד. מפני מה הביא עליהן מכת ברד. מפני ששמו ישראל נוטעי גנות ופרדסין, שנ' ובכל עבדה בשדה. לפיכך הביא עליהן הברד, ושיבר אילנותיהן. כיצד היה הברד יורד. בתחלה היו [הברקין] מבריקין, והרעמים מרעימין, והארץ רועדת, שנ' רעמיך בגלגל, והחצוצות נופלות, שנ' אף חצציך יתהלכו, ואין שם מטר, אלא אבני ברד, שנ' נתן גשמיהם ברד. היתה אבן הברד נבקעת והאש יוצא מתוכה ושורף, שנ' ויהי ברד

ואש מתלקחת. והיתה גחלת האש נבקעת והברד יוצא מתוכה ומכה, שנ' ותהלך אש ארצה וימטר ייי ברד על ארץ מצרים. וכל אדם ובהמה שהיה מוציא היה נבהל מקולן, ולא היה יכול לברוח, שנא' ויסגר לברד בעירם. והיה מפסג האילנות ומשבר הזרעים, שנ' ויך הברד. ולא עוד, אלא שהיה ממית את שרשיהן בארץ, שנ' יהרג בברד גפנם. וכיון שנתפלל משה, לא ירדו עוד אבני ברד, ואותן אבנים שכבר ירדו, לא הגיעו לארץ, אלא היו תלויין ועומדין באויר, שנ' ומטר לא נתך ארצה. לא ירד מן השמים לא נאמר, אלא לא נתך. מלמד, שהיו עומדין באויר. ואימתי נפלו. בימי יהושע, שנ' ויהי בנוסם מפני ישראל, וייי השליך עליהם אבנים גדולות. נמצאו, שתלויין באויר אחת וארבעים שנה. אף הקולות היו תלויין באויר. היכן יצאו. בימי יהורם, שנ' וייי השמיע אל מחנה ארם [קול רכב וקול סוס]. נמצאו תלויין באויר כחמש מאות שנה. ולא עשה לנו הקב"ה כל הנפלאות הללו אלא כדי לספרן ולחוותן מדור אל דור, שנ' ולמען תספר.

[מכה] שמינית. מכת ארבה. ארבעה מיני ארבה הן, שנ' יתר הגזם אכל הארבה. אם כך הביא הקב"ה על ישראל הקצף, קל וחומר על המצרים. וכל אילן שהיה קוצץ לא היה מעלה חליפין, שנ' שניו שני אריה. אין לי אלא שהיו קוצצין הזרעים והאילנות בלבד, מנ' אף לבושיהן ותכשיטיהן וכל מיני חמדתן, שנ' ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה. אין לי אלא שבשדות, שבבתים ושבסתרים ושבחדרי חדרים מניין, ת"ל בעיר ישקו בחומה ירוצון, ובעד השלח יפלו ולא יבצעו. ואין שלח אלא מעיינות, שנ' יען כי מאס העם הזה את מי השלח. ולא עוד אלא שהחשיכו את המאורות, שנ' ויכס את עין כל הארץ. נס גדול נעשה בהליכתן יתר מביאתן. בביאתן מה הוא אומ', [וייי נהג רוח קדים בארץ. בהליכתן הוא אומר], ויהפך ייי רוח ים חזק מאד, כזה שהוא תוקע את הארץ בבת אחת. ועדיין אינן רשאין להשחית אילני מאכל בכל ארץ מצרים. ר' יצחק אומ', הרי הוא אומר בצפרדעים, רק ביאר תשארנה, ונאמר בארבה, לא נשאר אחד. עדיין יש בכולן חיות משכלות רעות והורגות בכל שנה, והגובאי אינו יכול לחבל את כל האילנות. ומה הפרש בין זה לזה. אלא הארבה, משה רבינו נתפלל שיעקר, שנ' ויצא מעם פרעה ויעתר אל ייי. אבל הצפרדעים לא נתפלל משה רבינו עליהן שיעקרו, אלא שלא יזיקו את פרעה, שנ' ויצעק משה אל ייי.

[מכה] תשיעית. מכת חשך. שנ' נטה ידך, ויהי חשך. אמר ר' יצחק, אותו החשך שבא במצרים שלאפלה היה, שנ' וימש חשך. אפלו היו מכניסין כל נרות שבעולם, וכל אבוקות שבעולם, לא היו מאירין להן, שנ' ויהי חשך אפלה. והיה המצרי עומד ואינו יכול לישב, ישב ואינו יכול לעמוד, כופף את ידו ואינו יכול לפושטה, פושטה ואינו יכול

לכופפה, שנ' לא ראו איש את אחיו. כנגד שלשה ימים הללו שהיו ימים ולילות חשך למצרים, היו הימים והלילות אור לישראל, שנ' ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. כשהיה ישראל בא אצל המצרי לשאול ממנו, היה האור בא עמו, וכשהיה יוצא היה האור יוצא עמו, שנ' במושבותם. וכל כך למה, שלא יאמרו המצרים, אף ישראל שרויין בחשך. וכן הוא אומ' שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו. וכן עשה להם בים, ויהי הענן והחשך, והיו רואין את ישראל אוכלין ושותין ושמחין, והיו רואין ודואגין. שכל מי שהוא עומד בחשך, רואה מי שהוא עומד באור.

[מכה] עשירית. מכת בכורות. למה הביא עליהן מכת בכורות. לפי שבקשו לאסור את ישראל, לפיכך הרגו בחוריהן. כמה פלאות עשה לנו הקב"ה, וכן הוא אומ' שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו. ר' יהודה אומ', כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים, היתה שוהה שלשים יום ושבעה ימים בין מכה למכה, חוץ מן החשך, שלא היה אלא שלשת ימים, ומכות בכורות רגע. נמצאו כולן שנים עשר חדש.

המכות הללו נשנו בספר תלין, חוץ משלשה, שלא נשנו, הכנים, והחשך, והשחין, מפני שכולם מפורשין שלא עשו החרטמים כמותן. בכנים הוא אומ', ויעשו כן החרטמים, להוציא את הכנים ולא יכלו. בשחין, ולא יכלו החרטמים. בחשך, לא ראו איש את אחיו. השאר, שהיו בני אדם חוששין שעשו החרטמים כמותן, בא דוד וסמכן כולן לגבורתו שלהקב"ה, ולא צרך לסמוך שלש מכות הללו, מפני שהן מפורשין בתורה. ויש אומ', אף אלו כבר פירשן דוד, שנ' ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה. עברה, זה שחין, שנ' בו פיח הכבשן, ונקראת האש עברה, שנ' באש עברתי. זעם, אלו הכנים, [שנקראו המאכלות זעם], שנ' זעום ייי יפול שם. וצרה. זה החשך, שנ' צרה וחשכה.

וכל אחד ואחד מן המצרים היה נידון במכות הללו, לפי שעבודו ששעבד את ישראל, שנ' יפלס נתיב לאפו, ואין פלס אלא משקל, שנ' ושקל בפלס הרים. מפני מה נא' בכולן התראה, וכנים שחין וחשך לא נא' בהן התראה. אלא מה הקב"ה מתרה באדם פעם ראשונה ושנייה, אינו צריך להתרות בו שלישית, שנ' כי באחת ידבר אל. ויש אומ', אף אלו נא' בהן התראה, וילמדו סתומות מן המפורשות. ומפני מה נא' בדם וערב וברד השכמה, ובכולן לא נא' השכמה. הדם, כדי שיעשה לעיניהם, שאם אמ' לו, צא אתה וכל אוכלסיך, אינו מקבל, אלא פגע בו על היאר. הערוב, כדי שיראוהו שלא היה לו מהיכן לבוא, אלא כשהיו עומדין בחוץ, הלכו ומצאו בתיהן מלאים, שנ' ויבא ערב כבד. הברד, כדי להזהירו, שנ' הירא את דבר ייי. והלא דברים קל וחומ', ומה אם שנתיירא לפי שעה נוצל מן הפורענות, המתירא כל ימיו על אחת כמה וכמה.

מה היא השכמה. כלומ' השכים הפגיעהו עד שלא יכנס להיפנות. ואם יאמר לך, ליפנות אני צריך, אמור לו, וכי יש אלוה שהוא צריך להפנות. ד"א השכים בזכות אברהם שהשכים לרצוני, שנ' וישכם אברהם.

עשר מכות הללו, שלש מהן בארץ, ושלש[תן] על ידי אהרן, ושלש מהן [באויר, ושלשתן על ידי משה, וארבע בשתים, וארבעתן] על ידי הקב"ה, אלא שאחת מהן על ידי משה, וארבע על יד הקב"ה, ואחת על ידי שלשתן, שנ' [ויאמר ייי אל משה ואל אהרן] קחו לכם מלא חפניכם. הרי נשתתפו כולן בו. ומפני מה קרא למשה ואהרן בדם, וכנים דבר ושחין לא קרא. אלא כל שהיה יכול לסבול סובל, באחרונה אמ' לו, השמר לך אל תוסף ראות פני. ויאמר משה, כן דברת. וכיון שגמר משה ואמר לא אסיף עוד ראות פניך, מיד קפץ עליו הדבור, בתוך פלטין שלפרעה, שנ' ויאמר ייי אל משה עוד נגע אחד, מיד ויאמר משה כה אמר ייי כחצת [וגו']. בחצת אינו אומ', אלא כחצת, שאין כל בריה יכולה לכוון חצי הלילה ודאי.

כתוב [ויהי] בחצי הלילה וייי הכה כל בכור. אין לי אלא בכורות מצרים שבמצרים, בכורות [מצרים] שלקחום [למקומות] אחרים מניין, ת"ל עד בכור השבי אשר בבית הבור, אף מי שנשבה מן המצרים למקומות אחרים. בכורות אחרים שבמצרים מניין, ת"ל ויך כל בכור בארצם, עד בכור השפחה. בכור חם וכוש מניין, ת"ל ראשית אונים באהלי חם. ר' שמעון אומ', אין פחות משש מאות אלף בכורות שמתו באותה הלילה, שנ' ונתתי כפרך מצרים, והכופר אחד תמורת אחד. ר' יעקב אומ', מי שלא היה בבניו בכור היה הגדול שבבניו מת.

היה מנהגן שלראשונים, מי שאין לו בן בכור, היה קורא הגדול שבבניו בכור, כענין שנ' מבני מררי בנים שמרי הראש כי לא היה בכור.

בית שיש בו אנשים רבים, ולא היה לאחד מהן בנים, היה הגדול שבבית מת. ומנ' לגדול שבבית שנקרא בכור, שכן הוא אומ' בדוד, אף אני בכור אתנהו. וכשם שעשה בהן שפטים, כך עשה באלהיהן, שנ' ובכל אלהי מצרים, משפט לא נא', אלא שפטים. משונין זה מזה. מי שהיתה יראתו שלאבן, היתה מתפוצצת ונשלכת לפניו, ומי שהיתה יראתו שלמתכת, היתה נתכת ונדקת לפניו. וכן מצינו שאין מלכות לוקין אלא שיראתה לוקה עמה. שכן הוא אומר בבבל, אמרו נלכדה בבל הוביש בל חת מרודך. וכן הוא אומר במואב, ויצא כמוש בגולה. וכן מצינו בפלשתים, וישכימו אשדודים ממחרת והנה דגון וגו'. וכן מצינו באחז. לפי שהיה עובד לחמה, יום שנפרע ממנו הקב"ה, נפרע אף מן

החמה ומיעט את היום והעמידו על שתי שעות. וכשבא חזקיה, הושיבו הקב"ה, שנ' הנני משיב את צל המעלות [אשר ירדה במעלות אחז].
וכן מצינו בנבוכדנצר, שביקש לעשות דניאל ע"ז, ולא קיבל עליו. ומנ' שביקש לעשותו ע"ז, שנ' באדין נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד ומנחה וניחוחין אמר לנסכא ליה. ואחר כך הוא אומ' ודניאל בתרע מלכא. ותחזק מצרים. אמרו, משה אמר, ומת כל בכור, ואנו רואין בכורות ושאינן בכורות מתים. והן אינן יודעין שהללו בכורות הן, אבל הן אינן מבחינין. וכן הוא אומ' גלמי ראו עיניך. וכל זאת אימתי, ברגע אחד, שנאמר רגע ימותו וחצות לילה יגועשו עם. באותה שעה קדשו הבכורות.

פרשה כ

השבתות נקראו קדשים, שנא' זכור את יום השבת לקדשו, ואומ' שמור את יום השבת לקדשו. זכור עד שלא יבוא ושמרהו משיבוא, שלא תהא סופר את הימים לשכירותך ולא לחשבון תקון מלאכתיך, כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת. ד"א זכור ושמור. זכור מי שהוא נתון בים, שמור מי שהוא נתון בישוב.
ר' יוסי ביר' חלפתא אומ', אף הבאין בדרך חייבין לזכרו, שכן מצינו ביעקב אבינו, שנכנס עם דמדומי חמה ושם אהלו חוץ לעיר, שנ' ויבא יעקב שלם עיר שכם, ויחן את פני העיר. ולמה לא נכנס לעיר, אלא מלמד, שנכנס עם דמדומי חמה. לפיכך זכה ונתברך שבע פעמים, כנגד השבת שהוא שביעי. ראשונה, ועודנו במעי אמו, שנ' ויאמר ייי לה שני גיים. שנייה, ויתן לך האלהים. שלישית, ואל שדי יברך אותך. רביעית, והנה ייי נצב עליו. חמישית, שוב אל ארץ אבותיך. ששית, ויאמר לו אלהים שמך יעקב. שביעית, ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה. אף מי שהוא מענג את השבת זוכה לכל הברכות הללו, שנאמר אז התענג אל ייי. מפני מה נתפרש יעקב לבדו, מפני שנתפרשה שמירת שבת.
ד"א זכור, עד שלא יכנס, להוסיף עליו מן החול בתחלתו. שמור משיכנס, להוסיף עליו מן החול בצאתו. מושלין אותו משל לארי שהוא עובר מלפניו ומאחריו. ומה אם הארי, שאינו ממית אלא בעולם הזה, הרי בני אדם נזהרין מלפניו ומאחריו כמה מילין, קל וחומר שבת, שהיא הורגת את מחלליה בעולם הזה ובעולם הבא. רבי מאיר מושלו משל. למה הדבר דומה. למי שהוא שומר את הפרדס. אם משמרו מבפנים, אינו משתמר, ואם משמרו מבחוץ, הוא משתמר. אף השבת והמצות כך אנו חייבין לעשות מהן, שנ' ושמרתם ועשיתם. ושמרתם, מבעוד יום. ועשיתם, משתחשך. ושמרתם, אינה מתקיימת

אלא מבעוד יום. ועשיתם, משתחשך. ויש אומ' משל אחר. [החרב] אין שמירתה אלא תיקה, הבגדים אין שמירתן אלא הקופסא, אף שבתות וימים טובים אין שמירתן אלא מן החול, שהן חוצה להן. ר' יצחק אומר, ומה אם ערי הלוים, שאין חייבין עליהן לא כרת ולא מלקות, צריכין מגרש חוצה להן אלפים אמה, שנ' ומדתם מחוץ לעיר, ולא עיר אלא שהוא מודדה לאלכסון, שנ' פאת קדמה ופאת נגב, נמצאו אלפים וארבע מאות אמה, נמצאו תחומי העיר כעשרת אלפים אמה, קל וחומ' לשבתות וימים טובים, שצריכין מגרש לפניהן ולאחריהן. אף הכפורים פירשה ביום הכפורים, שנ' ועניתם את נפשתיכם בתשעה. יכול בתשעה ודאי, ת"ל בערב. או בערב יכול משתחשך, ת"ל בתשעה. הא כיצד. מתחיל ומתענה מבעוד יום, כדרך שמוסיפין מחול על הקדש. אין לי אלא מלפניו, מאחריו מניין. ת"ל עד ערב. ימים טובים מניין, ת"ל תשבתו. שבת בראשית מניין, ת"ל שבתכם. כל שביתה שאתה שובת [את] מוסיף לה מלפניה ומאחריה.

ד"א זכור, הזכירה על היין. וכן הוא אומ' זכרו כיין לבנון. שמור, מלעשות בו מלאכה. גדולה היא השבת, שאסר בה את המלאכה, [שהיא] חביבה לפניו. שהרי ברא את עולמו במאמר ולא ביגיעה, ולא בעמל, וקרא בריאת העולם מלאכה, שנ' ויכל אלהים ביום השביעי [וגו'].

חביבה היא המלאכה, שהרי כל בריות שברא הקב"ה בעולמו, לא מסר להן מלאכה, אלא לבני אדם בלבד. וכן היה ר' מאיר אומ', ראית מימיך ארי אכר צבי קייט, שועל כורם, או אחד מן החיות עושה מלאכה. [הרי אינן עושין מלאכה], והרי הן מתפרנסין בלא מלאכה, ובני אדם אין מתפרנסין אלא מן המלאכה, לא מפני שהן קלים מן החיות, אלא שהמלאכה חביבה.

[חביבה היא המלאכה, שהאדם הזה התקין לו הקב"ה כל צרכיו עד שלא נבראתה חוה, ואחר כך זיוגה לו].

[חביבה היא המלאכה, שהקב"ה העסיק את אבותינו במדבר ששה חדשים במלאכת המשכן, והיתה יכולת לפני הקב"ה לבראת את המשכן בהרף עין, אלא לא השרת שכינתו בישראל אלא מתוך המלאכה, שנא' ויכל משה את המלאכה. הא למדת שהמלאכה חביבה].

חביבה היא המלאכה, שכל הנביאים נתעסקו בה. ביעקב אבינו הוא אומר, אשובה ארעה צאנך אשמר. במשה הוא אומר, ומשה היה רועה. בדוד הוא אומר, ויקחהו ממכלאות צאן. בעמוס הוא אומר, כי נקד אנכי ובולס שקמים, ויקחני ייי מאחרי הצאן.

ר' ברכיה אומ', גדול הנהנה מיגיעו יתר מירא שמים, שביראת שמים כת' אשרי איש ירא את ייי, ובנהנה מיגיעו כת' יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך.
חביבה היא המלאכה, שלא שרת רוח הקדש על אלישע בן שפט אלא מתוך מלאכה, שנא' וילך משם וימצא את אלישע בן שפט. ומה אליהו אומ' לו, כי מה עשיתי לך, שלא לבטלו.
גדולה היא המלאכה, שכל מצות ומעשים טובים אינן אלא מלאכה, חוץ מהגיון תורה ותפלה.
גדולה היא השבת, שביטלה את המלאכה, שיש בה כל המדות הטובות הללו. אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, כולן למדין ממלאכת המשכן. מעשה חשב, מעשה רקם, מעשה ארג, מעשה רוקח, מעשה עבות, מעשה חרש, וכדומה להן. מיכאן שאין עושין אחת מהן שנקראו מלאכה. נמצאו תשעה ושלשים פעמים כת' בפרשת המשכן מלאכה ועבודה, ושאר המלאכות, שאינן מתפרשות כאן, מתפרשות בבית העולמים. מעשה שבכה, מעשה שרשרת, מעשה המכונה, מעשה צעצועים, וכדומה להן. וכולן נקראו מלאכה, שנ' והמלאכה גדולה.
מניין למקח וממכר, והלואה, ופקדונות, שנקראו מלאכה, שנ' אם לא שלח ידו במלאכת רעהו.
מניין לדינין ולטענות ולערעורין, וכל מעשה בית דין, שנקראו מלאכה, שנ' כנניהו ובניו למלאכה החיצונה על ישראל לשטרים ולשפטים.
מניין לקידושין ולגירושין שנקראו מלאכה, שנ' אבל העם רב והעת גשמים ואין כח לעמד בחוץ והמלאכה [וגו'].
ומניין במוציא, בין בימינו, בין בשמאלו, בין על כתיפו, שנקראו מלאכה, שנ' ועל הסבלים ומנצחים לכל עושי המלאכה.
מניין לחשבונות שנקראו מלאכה, שנ' ויבא הביתה לעשות מלאכתו, לחשב חשבונותיו. ויש אומרים, מלאכה אמורה בתורה ארבעים חסר אחת.
מניין שאין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה, ת"ל אם תשיב משבת רגליך.
מניין שאינן יוצאין בשדות לידע מה הן צריכות לתקנן, ת"ל עשות חפציך ביום קדשי.
מניין שאוכלין שלש סעודות בשבת, שנא' וקראת לשבת ענג. ואומ' ותתענג בדשן נפשכם.
מניין שמתכסין כסות נקייה ומציעין מצעות נאות, ת"ל לקדוש יוי מכבד.
מניין שאין פוסעין פסיעה גסה בשבת, ת"ל וכבדתו מעשות דרכיך.

מניין שפוסקין צדקה לעניים בשבת, ומפקחין על עסקי הרבים בשבת, ת"ל ממצא חפצך, חפצי שמים מותרין.
מניין שאין מדברין דברים יתרים ולא דברים של בטלה בשבת, ת"ל ודבר דבר.
וכל המענג בשבת, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנ' אז תתענג על יוי. ולא עוד, אלא שזוכה לגדולה, שנ' והרכבתיך על במתי ארץ. ולא עוד, אלא שיורש העולם הזה והעולם הבא, שנ' והאכלתיך נחלת יעקב וגו'. ד"א כל המענג את השבת, תפלתו נשמעת, שנ' כי אז על שדי תתענג. וכל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנ' והתענג על יוי. גדולה היא השבת, שהיא אחת משלוש בריתות שנתן הקב"ה בינו ובין בריותיו. ואילו הן. הקשת, והמילה, והשבת. הקשת מניין, שנ' והיתה הקשת בענן. המילה מניין, שנ' זאת בריתי. השבת מניין, שנ' ביני ובן בני ישראל. רבן שמעון בן גמליאל אומ', מה ביני וביניכם האמור בקשת הצלה מן המבול, אף ביני וביניכם האמור בשבת ובמילה הצלה מן הגהנם. אשריו לשומר שתי מצות הללו. ד"א מה ביני וביניכם האמור בקשת שבועה, [אף ביני וביניכם האמור בשבת ובמילה שבועה]. מה ביני וביניכם האמור בקשת, בין צדיקים בין רשעים, אין המבול בא עליהן, אבל נידונין הן דינין אחרים, [אף ביני וביניכם האמור בשבת ובמילה, בין צדיקים בין רשעים, אין גיהנם שולטת בהם, אבל נידונין דינין אחרים].
גדולה היא השבת, שאין התנוק נמול עד שתעבור עליו השבת תחלה, מפני כבודה, שנ' ובן שמנת ימים ימול לכם.
גדולה היא השבת, שאין קרבן קרב עד שתעבור עליו השבת, שנ' [ביום השמיני תתנו לי.
גדולה שבת, שאין כהן גדול נכנס לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת, שנא'] שבעת ימים ילבשם הכהן.
גדולה היא השבת, שאין המזבח עצמו כשר לעבודה אחר משיחתו עד שתעבור עליו השבת, שנ' שבעת ימים תכפר על המזבח.
גדולה היא השבת, שאין לך חג בחגים שאין בו שבת. חג המצות שבעת ימים, ואין שבעה בלא שבת. גדול ממנו חג השבועות, שאין לך חמשים יום שאין בהן שבע שבתות. הא למדת, שהשבת גדולה מכולן.
גדולה היא השבת, שאין הזב והזבה, והיולדת, וטמא מת, זוכין להטהר אלא אם כן עברה שבת, שנ' והסגירו הכהן שבעת ימים.
גדולה היא השבת, שאין האבל רשאי להתנחם עד שתעבור עליו השבת, שנ' ויעש לאביו אבל שבעת ימים.

גדולה היא השבת, שאין החתן מותר לו להמשיך שמחתו עד שתעבור עליו השבת.
גדולה היא השבת, שכיון שנדלדלו ממעשים טובים לא עמד להן אלא זכותה. כשנדלדלו בימי אחאב, היא עמדה להן, שנ' ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים, עד שעברה השבת. וכשנדלדלו בימי אליהו ז"ל, היא שעמדה להן, שנ' ויהי בשביעית, שהזכיר זכות שבת. וכשנדלדלו בימי יהורם, היא עמדה להן, שנ' ויצא מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום ויסבו דרך שבעת ימים.
ר' עקיבה אומ', גדולה היא השבת, שבתורה ובנביאים ובכתובים היא שקולה כנגד כל המצוות. בתורה מניין, עד אנה מאנתם לשמור מצותי, וכתיב ראו כי יוי נתן לכם השבת. בנביאים מניין, שנ' אני יוי אלהיכם בחקתי ילכו, ואת שבתתי יקדשו. בכתובים מניין, [שנא'] ועל הר סיני ירדת, ואת שבת קדשך וגו'. ללמדך, שהיא שקולה כנגד כל המצוות.
ד"א גדולה היא השבת, שהמחללה כאלו עבר על כל העבירות שבתורה, שנ' אשרי אנוש יעשה זאת. והמחלל את השבת כעושה כל רע. הרי הן שקולין, שומר שבת מחללו כשומר ידו מעשות כל רע, והמחלל את השבת כעושה כל רע.
גדולה היא השבת, שנתנה הקב"ה הבחנה לבחון בה גירי צדק. שהרי לא פירש מתרי"ג מצות אלא השבת בלבד, שנ' ובני הנכר הנלוים [וגו']. מכאן אמרו, ישראל משומד, המשמר שבתו בשוק, הרי הוא כישראל לכל דבר, ושאינו משמר שבתו בשוק, הרי הוא כגוי לכל דבר.
שאל ר' ישמעאל בר יוסי את ר', בני בבל בזכות מה הן חיין. אמ' לו, בזכות שהן מכבדין את השבתות ואת המועדים, ומענגין אותן. אף הכת' משבחן, מה יפית ומה נעמת. ר' אומ', אלו שמרו ישראל את השבת כהלכתה, לא שלטה בהן אומה, שהרי [כ]שיצאו ממצרים לא בא השונא עד שחללו השבת, שנ' ויהי ביום השביעי יצאו מן העם, מה כת' שם, ויבא עמלק. ועד עכשיו אינן נוחין אלא בשביל השבת, שנ' בשובה ונחת תושעון.
קשה היא חלול השבת, שאין הכת' מזהיר אתא על השבת, שנ' ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת.
קשה היא חלול השבת, שלא חרבה ירושלם עד שהעלימו עיניהם מן השבת, שנ' ומשבתתי העלימו עיניהם.
קשה היא חלול השבת, שהיא אחת משלש עבירות שמגלגלין בהן על עושיהן את כל עונותיו הראשונים והאחרונים. ואלו הן. המשעבד בר ישראל, שנ' כי לאשמת יוי עלינו. הבא על הגויה, [שנ' ויקם עזרא הכהן ויאמר אלהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות

להוסיף על אשמת ישראל]. והמחלל את השבת, שנ' ואתם מוספים חרון על ישראל לחלל את (יום) השבת.

הרי הוא אומ' ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לאדם שיעשה כל מלאכתו. אלא אם תשבות, כאלו כל המלאכה עשויה. ויום השביעי שבת ליוי אלהיך. למה. לומ' לך, מה הקב"ה הקדים מה שהיה עתיד לעשות בשבת, ועשהו מערב שבת, אתה מקדים מה שאתה עתיד לעשות בשבת, ועשהו מערב שבת. ר' חמא בן חנינא אומ', שלש בריאות היה הקב"ה עושה בכל יום ויום, ובערב שבת שש, שלוש של ערב שבת ושלש של שבת. ואלו הן. יום ראשון, שמים, וארץ, ואור. יום שני, רקיע, ומלאכים, וגיהנם. בשלישי, אילנות, ודשאים, וגן עדן. יום רביעי, שמים וירח, וכוכבים. יום חמישי, דגים, ועופות, ולויתן. יום ששי, בהמה, וחיה, ורמש, אדם, וחוה, ונפשות, הרי שש בריות, שלש לערב שבת ושלש לשבת.

מניין שנבראו המלאכים ביום השני, שנ' המקרה במים עליותיו וגו', עושה מלאכיו רחות משרתיו אש לוהט. להודיעך, שביום שנברא הרקיע, בו ביום נבראו המלאכים. מניין שנבראת גיהנם ביום השני, שנ' כי ערוך מאתמול תפתה וגו', יום שבו אתמול ואין בו שלשום. ואי זה, יום שני. ראיה לדבר, שאין כתוב בו טוב. ומניין לגן עדן שנבראת בשלישי, שנ' עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו וגו'. ראייה לדבר, שכתוב בו טוב שני פעמים. מניין לכל הנפשות שנבראו בימי בראשית, שנ' כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי.

הרי הגר האמור לעניין שבת גר צדק הוא, עליו אמ' הכת' וגרך אשר בשעריך. אבל גר תושב, שהוא עושה מלאכה בשבת ויום טוב, אין ממחין בידו. ואי זה הוא גר תושב, כל מי שנתן דעתו להתגייר, וכפר בע"ז. ועדיין לא נתגייר, ממתינין לו שנים עשר חדש. בד"א בגר תושב. אבל גוי אסור לדור בין ישראל ולעשות מלאכה, שמא ילמד ישראל ממעשיו. בריך רחמנא דסייען בהדן